

Maran

De æquitate line
justitia commentarii duo

D. et P. Danc

1622

Resp. P. XVII - 47/1

DE ÆQVITATE SIVE IVSTITIA COMMENTARII DVO.

*ADVERSVS NVGAMENTA
Et officias Anti-Tribonianii personati.*

Authore GVLIELMO MARANO Antecessore Tolosano.

*Opus ad natuam Jurisprudentiam in schola E' foro
restituendam non modo utile sed Et appri-
mè necessarium.*

T O L O S A E,
Apud DOMINICVM, & PETRVM BOSC.
M. DC. XX. II.

DE AEGYPTI
STATIVIS

ET IN LIVITATE

COMMENTARIIS DVO

ATKRONIS ET ALIAS

IN LIBERIS ET HISTORIIS

ET IN EGYPTIACIS ET LIBERICIS

ET IN HISTORIIS ET LIBERIS

ET IN EGYPTIACIS ET LIBERICIS

ET IN EGYPTIACIS ET LIBERICIS

AD TO 2 E

Vnde DOMINICVS DE TERRAY Prope

AN DC XXXII

AD AMPLISSIMVM Æquissimumque Senatum Tolosanum.

G V I L I E L M V S M A R A N V S
Antecessor Tolosanus, & professorum decanus.

 VOD M. Tullius pro Cæcina serio declamabat, eum qui ius ciuile contemnendum putet, vincula reuellere non modo iudiciorum, sed etiam utilitatis vitaq; communis: præclare ac sapienter dictum nemo melius quam vos cognoscit, Patres consultissimi & iuris religiosissimi. Hoc enim sublatto non solum in homines obsequia, sed etiam in Deos ceremonia religionesq; tolluntur: immo & Christiana ipsa pietas tollitur: huius enim idem omnino fundamentum quod iuris, nempe charitas ad diligendos homines & a deo coniunctionem quæ est homini cum Deo conseruandam, ut diuinè propè idem Tullius sentit. Enimvero qui non solum leges ac iura labefactare ex professo in animum induxit, sed etiam qui omnium magistratum immo & regum perduellem se palam profiteri non est veritus, eum quis

A ij

non iure meritoq; execretur & abhorreat? qualis cumque tandem ille sit qui sub larua Anti-Tribonianii latere voluit, immo verius inuestigandi desiderium magis accendere. Eum ego ut hostem Iurisprudentiae publicum, quam tamen mentiebatur & simulabat, disputando quidem repellere mearum partium esse duxi: quem vos, iudices equissimi, rebus ipsis & factis, id est iure dicendo reddendoq; cottidie conuincere & conficere non cessatis. Et quin studium hoc nostrum, cuius periculum apud vos in publico iuris auditorio jamdiu facere tentavi, vobis non ingratum fuisse intellexi semper: inchoato operi coepi diligentius incumbere, & ultimam tandem manum vtcumque impone: ut qua possem professioni nostrar, immo patriæ communis potius suppetias qualecumque ferrem: quæ ciuilem sapientiam ita semper admirata est, ut non incerto iure & consuetudine ali, sed legibus Romanis regi se more maiorum ex compacto, voluerit: meaq; singularis erga vos obseruantia & obsequij gratique animi testificationem publicè eadem operâ contestarer, Patres florentissimi, quibus peculiare jamdiu est, iurisprudentiae domicilium arcemq; possidere: & sanctissimum Iustitiae Romanae templum, hoc est Palati vestri lararium, ut proprii sacerdotes religiosissime colere & curare: quod ad amplificationem honoris & gloriae, ut magis magisq; vobis in perpetuum feliciter contingat optamus & speramus.

VALETE.

DE ÆQVITATE SIVE IUSTITIA, COMMENTARIUS PRIMVS.

QUOD Iustinianus artis iuris conditor, ipso Pandectarum principio ante omnia, verbis Vlpiani serio præcipiendum esse censuit: iuri operam daturum, priùs nosse oportere, vnde iuris nomen descendat *l. i. de Iustit. & iure ff.* hoc plerique omnes quasi rem nihil negligere solemus, graui profecto eruditionis & probitatis dispendio. Neque enim grammaticam verbi notationem, sed rei ipsius originem & naturam significat, cùm subiicit, ius esse à iustitia appellatum: ut nempe doceat ius esse aut dici verè non posse, nisi à iustitia proficiscatur: quod ex ipsa definitionis ratione statim aperte probat, nam ius est, inquit, ars æqui & boni: cui omnino consentaneum est, quod Tullius lib. 3. de Republ. scripsit, *In frag-
mentis pag. 301
nu. 18.* ius esse quod de iustitiæ fontibus manauerit. Vnde perspicuum est nunquam plane intelligi quid ius sit, nisi priùs intelligatur quid sit illa à qua ortum & substantiam capit iustitia, sive æquum & bonum, quod pro iustitia promiscue usurpatur in d. l. i. sicut & æquitas in *l. 31. bona fides §. 1. ff. depositi.* Æquitatis enim & iustitiæ vocabula, eodem sensu accipiuntur, & ut synonima sàpè coniunguntur, ut in *l. 8. placuit Cod. de iudicijs. l. i. de fide instrumentorum,* *Cod. Theodosiano,* & in veteri Glossario, vbi *singularem*, æquitas iustitia, atque apud Tullium in Topicis sub finem his verbis, æqui-

A

DE AEQUITATE

tas, inquit, tripartita dicitur esse. Vna ad superos Deos, altera ad manes, tertia ad homines pertinere. Prima pietas, secunda sanctitas, tertia iustitia aut æquitas nominatur. Et eo sensu idem Tullius
nn. 25. lib. 1. de legibus, iustitiae & æquitatis nomina vicissim commutat:
27.73. & similiter Philippica 9. de Seruio Sulpitio agens: neque enim, inquit, magis iuris consultus, quam iustitiae fuit. Itaque quæ proficicebantur à legibus (legerem, ita quæ proficicebantur) ad facilitatem æquitatem quæ referebat. Äquum autem & bonum ideo quoque coniunguntur, quia iustitia, æquitas & bonitas idem sunt: quod probat alius Tullij locus pro Cæcina, vbi Aquilium laudat, quod iuris ciuilis rationem numquam ab æquitate seiuixerit, quodque ita peritus ac prudens esset (id est consultus) ut ex iure ciuili, non scientia solùm quædam, verùm etiam bonitas nata vide-
nn. 52. retur. Cui consequens est quod idem scribit 2. de officijs, ex una iustitia viros bonos appellari: Et quod dicitur in principio *d. l. prime de iustitia & iure* Iurisconsultos qui iustitiam colunt, & æqui bonique notitiam profitentur id affectare ut bonos efficiant: Et inde etiam viri boni tam frequens in iure mentio, cuius scilicet arbitrio id est æquitati multa æstimanda committuntur. Rectè ergo auctor ad Herennium lib. 3. iustitiam definit, æquitatem ius cuique tribuentem pro dignitate cuiusque: & rectè quoque nos vicissim, æquitatem definiemus, constantem & perpetuam voluntatem, hoc est tenax propositum ius suum cuique tribuendi, sicut iustitia definitur. *l. antepenult. ff. de iustit. & iure*: nam & æquitatis hoc proprium facit Tullius lib. 1. de legibus: eamque rem, inquit,
nn. 27. Græco putant nomine suum cuique tribuendo appellatam, nam æquitatis vim in lege ponunt. Ex quibus intelligimus hæc duo vocabula sono vocis non re ipsâ differre, quod scire operæ pretium est, tūm quia de æquitate sæpius apud Iurisconsultos tractatur, tūm etiam quia inde discimus, primum illum titulum Digestorum de iustitia & iure ad omnes alios sequentes in finem usque voluminis generaliter pertinere, & materiam totius operis ab initio demonstrare, æquitatem videlicet & ius: quibus duobus (quasi partibus integrantibus) omnis ciuilis scientia, id est, Jurisprudentia conficitur & constat (quæ ideo ut diuersæ distinguntur & interdum ut aduersæ opponuntur) ut deinde ostendemus.

Ante omnia vero inquirendum est an iustitia illa siue æquitas & bonitas quæ constanter & perpetuo ius suum cuique velit tri-

buere alicubi gentium in terris consistat, postquam

Vltima cœlestum terras Astræa reliquit.

Nam & nostrorum interpretum quidam ad glossam primam tituli de iustitia & iure institut. non erubuerūt scribere eam in abstracto esse, non in concreto : ac si dicerent nusquam inter homines repetiri nec reuera existere, sed mente ac cogitatione posse concipi : vt si quis puta illius imaginem qualis ab Aulo Gellio delineatur lib. 14. cap. 4. aut aliam quandam animo sibi effingat. At Iurisconsultorum philosophia, quæ vera est non simulata l. 1. ff. eod. tit. huiusmodi figmenta non admittit : neque ea quæ solo intellectu continentur attendit, nisi quatenus res ipsas corporales afficiunt & in ipsis rerū experimentis cernuntur. l. vlt. §. fin autem Cod. de pref. crit. longi temporis & tit. de reb. corporal. & incorp. institut. Itaq; iustitiā veram & solidam non imaginariam ab ijs fuisse definitam certissimum est : quam vt inueniamus non longè abeundum, quum intus habeamus quod quærimus : nam ita nobis omnibus ingenita & connata est, atque ita propria, vt qui eam ignoret, seipsum prorsùs nesciat nihil enim aliud est quām recta ratio à qua homines appellamur l. 7. cum ratio ff. de bonis damnatorum. Quamquam enim rationis humanæ vis sit multiplex, quia tamen illa præcipua & princeps est quæ nos ad æquitatem instruit & impellit, illa sibi rationis nomen quasi proprium effecit l. 9. omnes populi ff. de iustit. & iure & §. 1. de iure naturali instit. Nam & Tullius qui iustitiæ seu æquitatis naturam luculentissimè ac copiosè describit, libris de legibus, rationē frequenter vocat, & rationis genere complectitur ac definit toto primo libro de legibus, & initio secundi : sed & legem quoque eam rectè appellat atque definit vtrobique. Ratio quippe nihil aliud est quām naturæ lex vt scribit Didymus in cōcompendio sententiarum Stoicarum, cuius scilicet constans & perpetuum propositum ac iussum in animis nostris continuò personat vt iam dictum est. Atque ideo Iurisconsulti quoque rationem naturalem, quasi legem quandam tacitam vocant d. l. 7. imò & simpliciter legem naturæ l. 24. lex naturæ ff. de statu hominum, & l. vlt. Cod. quorum bonorum.

Eam autem à prima sua origine altius repeteſ Tullius, ad Deum auctorem refert vtroq; libro, ac consequēter libro secundo legem veram atque principem, aptam ad iubendum & ad vetandum, definit esse rationem rectam summi Iouis, quam ideo cœlestem

Ouid. i
Meta-
morph.
Christo-
phorus
Porcius

DE TEA QUVITATE

- 4
- nu. 14.* legem nominat, idque fuisus explicat his verbis: legem neque hominum ingenij excoitatā, nec scitum aliquod esse populorū, sed æternum quiddam quod vniuersum mundum regeret imperandi prohibendique sapientiā. Ita principem legem illam & ultimam, mentem esse omnia ratione aut cogentis aut vetantis Dei.
- nu. 16.* illud idē & alijs verbis statim sic declarat: iussa, inquit, ac vetita populorū, vim non habent ad rectefacta vocandi, & à peccatis auocandi: quæ vis non modò senior est quām ætas populorum & ciuitatum, sed æqualis illius cœlum atque terras tuentis & regentis Dei. Neque enim esse mens diuina sine ratione potest: nec ratio diuina non hanc vim in rectis prauisq; sanciendis habere. Quorum verborum partem Cujacius ad §. singulorū instit. de rer. diuinis. *nu. 21.* de iure gentium malè accipit, contra apertam mentem vtriusque auctoris. Nam & idem Tullius lib. 1. eodem sensu scribit, summam illam legem seculis omnibus antè natam esse, quām scripta lex vlla aut quām omnino ciuitas constituta. Atque ideo eam solam, veram esse legem & legis nomen solam mereri eodem libro, & libro 2. docet, scita verò hominum populariter & magis fauore quām re, lib. 2. legum nomen tenere, & quatenus ad illam æternam, & rerum *nu. 18.* omnium principem legem directa sunt & expressa. Quæ omnia lib. 2. breuiter Iustinianus significat cùm in fine tit. de iure naturali instit. *nu. 21.* scribit, naturalia quidem iura diuinâ quādam prouidentiā constituta fuisse semperque firma atque immutabilia permanere: ciuilia verò mutationibus esse obnoxia. Libenter verò nos Tullij auctoritate sapius vtimur, non solum quia hæc ipsa Iurisconsultū agens libris de legibus ex professo diligentissimè executus est, sed etia m quia in numero Iurisconsultorum is meritò haberri debet. Nam & à primo tempore ætatis iuri se studuisse & ad Scæuolam ventitasse *nu. 169* (hoc est vt ipse interpretatur in Bruto, iuris ciuilis studio multūm operæ dedisse Scæuolæ, quod pluribus narrat præfat. lib. de amicitia) neque ita se ad dicendum vñquam dedisse, vt ius ciuale contemeret, ipse lib. 1. de legibus sub persona Attici profitetur, vt *nu. 16.* mirum non sit, quod paulò antè Quintum fratrem inducit arbitrantem, posse illud populo Romano probari si se ad ius respondendum daret idque experiendum illi suadentem ac censem. Neq; *17. 18.* etiam quod ipse orans pro Lucio Muræna jaetauerit posse vel tri-duo Iurisconsultū se profiteri (qualem certè in omnibus suis libris *nu. 15.* passim agit) quod se potuisse præstare serio ipse dicit eodem lib. 1. de legibus.

SIVE IVSTITIA.

Ad illam verò diuinam iustitiam si definitionem referimus, vt
 facit Accursius initio tit. de iust. & iure instit. apertissimū est, eam
 verè dici constantem & perpetuam voluntatem ius suum cuique
 tribuendi. Et verisimile quidem satis est, Vlpianum definitionis
 auctorem eò quoque respexisse, & iuris originem à Deo ipso ex
 Stoicorum videlicet disciplina, sicut & Tullium, arcessere voluisse,
 quorum summam sapientiā laudat *lex 2. ff. de legibus*, & quorum
 sectā Iurisconsulti nonnulli secuti sunt *l. 2. §. post hos fuerunt ff. de orig. iuris*. Nam in d. l. 1. ff. de iust & iure ipse scribit, Iurisconsul-
 tos iustitiam colere, atq; eius sacerdotes meritò appellari, quasi
 numen faciens sicut & Iustinianus cùm proprium & sanctissimum
 Iustitiae templum in Pandectis se ædificare & cōsecrare profitetur
l. 1. §. 3. cumque hac materia & l. 2. §. 16. ne autem incognitum Cod. de veteri iure enucleādo, ita vt dici possit titulum primum Digestorum
 cum primo titulo Codicis aliquatenū conuenire, quia vterque
 iuris initium à Dei numine faciat. Ex illa igitur æterna lege orta
 est iustitia sive æquitas, quæ in hominibus est: ex illa, inquam,
 summa ratione, lex sive ratio quam dij humano generi dederunt,
 rectè est laudata, vt verbis Tullij utar *2. de legibus*, qui eandem
 sententiam alijs verbis enunciat in principio lib. 4. de finibus, iusti-
 tiam affert, inquit, cum cognitum habeas quod sit summi rectoris
 ac domini numen, quod consilium, quæ voluntas: cuius ad natu-
 ram apta ratio, vera illa & summa lex à philosophis dicitur. Nam
 vt idem lib. 1. de legibus pluribus exponit, recta ratio hominibus
 cum Deo communis facta est, quod apertè significamus cùm ho-
 minem rationis participem esse vulgo dicimus, quod dici non po-
 test nisi relatione ad alium cum quo participat. Ex quo sequitur
 iustitiam & æquitatem de qua nunc agimus, nihil aliud esse, quām
 diuinæ æternæq; iustitiae in mentibus hominum impressam viuam
 imaginem: quæ ideo similiter rectè definiri potest, constans &
 perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi: & quasi numen
 quoddam purâ mente à nobis colendum aut certè sicut simula-
 chrum aliquod dedicatum vt idem Tullius lib. 2. de legibus &
 plerique aliij de humano ingenio & animo generaliter censuerunt.
 Hoc autem de solo Iustitiae habitu Tullius intelligere videtur, qui
 lib. 1. virtutem generaliter definit, constantem & perpetuam ratio-
 nem vitæ, & qui eodem libro səpiùs repetit & inculcat, rationem
 illam summam insitam in natura rerum omnium scilicet principe, 33.

hoc est in diuina mente: legem quoque in homine esse, cùm in eius mente adoleuerit, atque confirmata, confecta & perfecta est. Nam & Aristoteles lib. 5. Ethic. cap. 4. talem habitum definit æquitatem, & hoc sensu Iustitia est virtutum omnium inter homines perfectissima & reliquarum fundamentum, vt Iustinianus quoque docet. Nou. 69. ut omnes obedient iudicibus, collatione 5. Verùm tamen & absque habitu constans illa & perpetua voluntas ius suum cuique tribuēdi in quolibet intelligi potest, si naturalis rationis vocem attendimus, quæ constanti & perpetuo monitu & susurro nos ad iusta vocat & impellit, & ab iniustis auocat & deterret, etiam tūm maximè cum peccamus: quod furialis illa apud Ouidium virago profitetur, cum ait

----- *Video meliora proboque*

Deteriora sequor.

Quanquam enim propter corruptelam malæ consuetudinis & prauum vitiorum habitum: animus quasi obsurdescat, & affectibus varijs velut transuersè actus, à recta iustitiæ via sæpiùs deflectat, vox tamen illa nunquam cessat aut intermoritur, ne in mortuis quidem. Nam & ille in inferis apud poëtam,

ing. 6.   *Admonet, & magnâ testatur voce per umbras:*

Teneid. Discite Iustitiam moniti, & non temnere diuos.

A quo non longè abest, diuitis Epulonis apud inferos quoque, sollicita pro fratribus cura, in Euangelio. In quam sententiam elegan-

In frag- tissima sunt Tullij verba lib. 3. de Repub. Est quidem, inquit, vera
ment. lex, recta ratio, naturæ congruens, diffusa in omnes, constans, sem-

nu. 9. piterna, quæ vocet ad officium iubendo: vetando à fraude deter-
reat: quæ tamen neque probos frustrâ iubet, aut vetat, nec impro-
bos iubendo aut vetando mouet. Huic legi nec propagari fas est,
neque derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari potest.
Nec verò aut per Senatum aut per populum solui hac lege possu-

mus. Quod igitur idem Tullius scribit lib. 1. de legibus, omnium
quæ in hominum doctorum disputatione versantur, nihil esse præ-
stabilius quam planè intelligi nos ad iustitiam esse natos, neque
opinione sed naturâ constitutum esse ius, illud iam ex superiori-
bus satis constare arbitror: homines, inquam, iustos naturâ esse
factos, quod magis etiam apparebit, cùm deinde ius omne gentiū
vel ciuile à naturali hominū ratione quasi à suo fonte fluxisse osté-
demus, vt sic illius rationis vis & potestas tota planè perspiciatur.

Sagax enim & prouida rerum natura , certis ratisque legibus
 tum à præpotenti Deo tota continetur , tum creata quæcunque
 ijsdem ipsa continet & firmat , quæ breui sint aliæ interitura . Itaq;
 animantium genus omne atq; idèò bruta quoque , iuris cuiusdam
 peritiâ informauit . l. 1. §. penult. ff. de iust. & iure , & inst. initio
 tit. de iure naturali , quod ius naturale idèò appellamus , quodque in
 generis propagatione ac perpetuitate confisit , hoc est in maris &
 fœminæ coniunctione , sibolis procreatione & procreatorum edu-
 catione vt ibidem dicitur , & l. 220. liberorum ff. de verb. signif. sub
 quibus facilè intelligitur tum sui tuitio & vltio quæ sunt etiam
 iuris naturalis l. 1. §. 16. vim vi de vi & vi armata l. 1. §. 2. &
 generaliter ff. Si quadrupes paup. fecisse dicatur , tum libertas quæ tam
 in brutis quam in hominibus naturalis quoque iuris est §. feræ
 igitur de rerum diuis. & tit. de libertinis inst. cum absque ijs cætera
 præstari nequeant . At homines ipsos excellentiori longè iurispru-
 dentiâ instruxit & apparauit , quâ seipso singuli regere & humanâ
 inter se societatem colere & tueri possent : quæ est illa ratio natu-
 ralis siue iustitia vel æquitas mentibus nostris altius insita & inge-
 nerata , vt nunquam deleri aut obliterari possit . Illa verò in primis ,
 ius quod gentiū appellamus , inter homines omnes cōstituit . l. 1. §.
 vlt. l. 9. omnes populi de iust. & iure l. 1. ff. de acq. rer. dñio, §. 1. & vlt. inst.
 de iure naturali : inde dictum , quod gentes humanæ , omnes , inquam ,
 populi qui legibus & moribus reguntur eo iure communi peræque
 vtantur , quamcumuis regnis discreti ac dissiti , proindeque priuatis
 institutis longè distantes l. 5. ex hoc iure eod. tit. ita vt totius orbis
 terrarum communis quædam videatur esse sponfio , quasi vnius
 ciuitatis l. 1. ff. de legibus : naturâ ipsâ quasi communem legem
 ferente , omnibus verò gentibus tacite suffragantibus , ac re ipsâ
 factisque in eo naturæ obsequentibus : Nam vt Tullius scribit 1^a. n°. 48.
 Tusculana lex naturæ omnium populorum consensu : Et hoc est
 quod Iustinianus scribit , rerum naturam hoc ius cum ipso genere
 humano prodidisse §. singulorum inst. de rer. diuisione , vnde etiam
 lex naturæ dici potest l. 24. lex naturæ ff. de statu hominum . l. vlt. Cod.
 quorum bonorum , sicut & ipsa ratio naturalis cuius est indiuiduus , &
 coœvus effectus d. l. 1. de acq. rer. dñio. ff. aut quod idem est , ius natu-
 ræ l. 20°. iure naturæ ff. de regulis iuris , siue ius naturale , l. 6. ius ciuile
 & l. penult ff. de iustit. & iure & d. §. singulorum : sicut & illud quod
 omnium animantium commune esse diximus . Naturale ergo &

commune utrumque, sed diuersâ ratione d.l.1. §. penult.d. l.6. & d.
 l.9. Quare distinctionis gratiâ hoc sêpiùs ius gentium appellatur
 vel coniunctim naturale & gentium, d. §. singulorum, l.31. bona fides
 ff. depositi, & d.l. 6. & iuri naturali simpliciter dicto illo sensu oppo-
 nitur. d.l.1. §. vlt. & l.4. eod. tit. & instit. rubrica de iure naturali, gentiū,
 & ciuili. Et hoc quidem ius gentium semper æquum & bonum est.
 l.penult. ff. de iustit. & iure, vt potè merâ naturæ æquitate constans,
 & ab ipfa profectum ac diuinâ quâdam prouidentiâ constitutum
 atque ideo firmum & immutabile §. vlt. instit. de iure naturali. Verè
 igitur in ipso æquitas & iustitia cernitur id est constans & perpetua
 naturæ seu rectæ rationis voluntas ius suum cuique tribuendi:
 Quinimò propter indiuiduam & arctissimâ coniunctionem quam
 cum sua causa habet, illud quoque naturalis æquitatis nomine
 significatur §. per traditionem instit. de rer. divisione. Longè ergo latius
 patet quâm ius naturale omnium animantium commune, nam &
 omnia quæ istius sunt in se recipit & completitur, excellentiori
 videlicet quodam modo, nempe vt quæ instinctu & impulsu solo
 naturæ in brutis animalibus peraguntur, ea in hominibus natu-
 rali ratione regantur. Quo sensu tuitionem sui Iurisconsulti in iure
 gentium ponunt l.3. ff. de instit. & iure, siue in ratione naturali. l.4.
 itaque ff. ad l. Aquilam: quia non impetu & vi temerariâ, sed cum
 moderatione inculpatæ tutelæ sit usurpanda l.1. Cod. unde vi l. 45.
 scientiam §. qui cum aliter. ff. ad l. Aquilam. Idemque in reliquis iuris
 naturalis, est intelligendum, vt nempe omnia ductu rationis cùm
 ab hominibus fiunt, dirigantur. Quod significatur in d.l.1. ff. de iustit.
 & iure, his verbis, hinc descendit maris atque foeminae coniunctio
 quam nos matrimonium appellamus: hinc liberorum procreatio,
 hinc educatio: vt nempe eam coniunctionem id est vitæ societa-
 tem in hominū genere quantumuis iuris naturalis minimè vagam
 vt in brutis, sed rationi consentaneam esse debere intelligamus, ac
 consequenter ipsam liberorum procreationem & educationem.
 Ius verò naturale generaliter iuri gentium ita inesse sequenti argu-
 mento probatur. Quanquam enim ius ciuile dicatur esse tripartite
 collectum, ex naturalibus scilicet præceptis, aut gentium, aut ciui-
 libus §. vlt. instit. de iustit. & iure nihilominus in l.9. omnes populi ff.
 eod.tit. dicitur, omnes populos partim suo proprio, partim cōmuni
 omnium hominum iure vti: nullâ iuris naturalis mentione factâ:
 nempe quia illud sub iure gentium contineri intelligitur: Quod
 tiame

etiam obseruare licet in l. 6. *ius ciuile eod. tit.* in qua cùm aliquid addimus, vel detrahimus iuri communi gentium , ius proprium id est ius ciuile efficimus:nam quod initio dicit ius naturale, vel gentium, de vno & eodem intelligendum est , singulariter enim lex loquitur. De vtroque tamen iure,naturali scilicet & gentium distinctè agitur & separatim *d. tit. ff. & instit. de iure naturali, gentium, & ciuili*, non solùm vt intelligatur omnia suo iure regi , & naturæ prouidentiâ contineri,atque ideo grauius esse peccare in ijs quæ sunt communis naturæ,cui & bruta ipsa pareat:sed etiam quia ex illo cum brutis animatibus communi iure, propria quædam iura ad homines deriuatur:puta ius venationis,aucupij,piscationis, ex naturali brutorum libertate, vt cùm nullius sint,fiat capiētis §. fere igitur *instit. de rer. diuisione*: Et quia ex eodem quoque iure aliquatenus metimur an & quæ actio contra dominum ex facto animalis danda sit,nempe vt de pauperie id est de danno actio ccesset, si quid factum sit vel ex naturali & genitali feritate §. *hac autem instit. si quadrupes paup. fecisse dicatur l. 1. §. 4. in bestiis & l. 2. ff. eod. tit.* vel ad vim propulsandam *d. l. 1. §. 5. cùm arietes*: Contrà verò competat actio si nimiè id est contra naturam ferociâ damnum datum fit *d. l. 1. §. 1. & 2. qualis censemur in specie legis vltimæ eod. tit.* quia maris & foeminæ coniunctio & sobolis propagatio est iuris naturalis. Itaque ius naturale vtrumque, genere quidem vnum & idem est, sed cum animantium genere ipso in duas formas diuisum pro captu & vsu cuiusque speciei: ita vt ab eodem principio in vtraque specie deriuatum maris scilicet & foeminæ coniunctione in hominibus vt pote ratione præditis & ad societatem natis latissimè se diffundat: & præter communia illa cum brutis primordia , cætera quoque omnia complectatur quæ ad communem & ciuilem vitam tuendam & excollendam , humanæ societati necessaria esse possunt *l. 2. 3. 4. 5. ff. de iust. & iure*. In quam sententiam Tullius 1. de officiis , nam cùm, ^{nn. 79} inquit,sit hoc naturâ commune animantium , vt habeant libidinem procreandi, prima societas in ipso coniugio est, proxima in liberis,deinde vna domus, communia omnia. Id autem est principiū vrbis & quasi seminarium reipublicæ. Sequuntur fratrum coniunctiones,post cōsobrinorum sobrinorumque, qui cùm vnâ domo iam capi non possint, in alias domos tanquam in colonias exeunt. Sequuntur connubia & affinitates, ex quibus etiam plu-

res propinquæ. Quæ propagatio & soboles, origo est rerum publicarum. Quibus verbis perspicuè demonstrat rerum naturam ab illa prima maris & fœminæ societate ad ciuitatis constitutionem homines quasi manu gradatim deduxisse.

Quod magis perspicuum fiet si diligentius consideremus, ius gentium nō modò summa quædam iuris ciuilis principia contine, sed vniuersam illius artem suis præceptis delineare & describere: ita vt pauca sint in iure ciuili, quæ non ab illo iure originem & substantiam capiant: quod magni scire refert, quia eò

- nu. 62. prop̄siores sumus ad obtemperationem scriptis legibus quæ est ciuilis iustitia apud Tullium l. de legibus, & in principio de officio iudicis instit. quò magis intelligimus ius ciuile à natura esse nō ab opinione. Qua de causa Iustinianus in fine §. 1. instit. de iure naturali, concludens populum Romanum partim proprio, partim communi omnium hominum iure vti, se suis locis propositorum profitetur qualia sint illa singula quæ ex iure gentium veniunt quod etiam diligenter præstat. Cùm ergo ius ciuile aut publicum sit aut priuatum §. huius studij instit. de iust. & iure, vtrumque à iure gentium descendere manifestum est. Publicum quidem quod in sacris, Sacerdotibus, & Magistratibus cōsistit, quia prima iuris gentium præcepta sunt, erga Deum religio, & vt patriæ pareamus, l. 2. ff. de iustit. & iure: religio verò cuius summa semper ratio l. 43 sunt personæ ff. de religiosis & sumptibus funerum, sacra & Sacerdotes comprehendit, atque ideo res omnes quæ diuini iuris sunt, sacras, religiosas, & sanctas §. sacra & duobus sequentibus instit. de rerum diuisione: obsequium autem erga patriam, Magistratus significat, quorum appellatione reges in primis continentur l. 2. §. 8. quod ad magistratus ff. de origine iuris, significat etiā consequenter legem cùm ea sit communis reipublice sponsio l. 1. ff. de legibus, & à regibus, nec non à Magistratibus ferri debeat, d. l. 2. §. 1. & §. lex est instit. de iure naturali: nam & regna condita, ædificia collocata, siue ciuitates constitutæ, Magistratus creati, & leges scriptæ iure gentium fuisse nominatim dicuntur, l. 5. ex hoc iure ff. de iust. & iure §. singulorum instit. de rer. diuisione, bella quoque introducta d. l. 5. quæ ad ius publicum similiter pertinent & à regis potestate pendent l. 5. conventionum ff. de pactis: Quò etiam referenda videtur personarum & rerum differentia, quia illa ad statum reip. spectat, imò statum Reip. magna ex parte constituit,

Summa siquidem personarum diuisio, vt alij sint liberi siue ingenui, alij serui, alij libertini, ex iure gentium est; nam ex bello captiuitas & seruitus orta est, & inde manumissio, l. 4. ff. de iustit. & iure, & instit. §. 1. de iure personarum, rerum quoque summa diuisio à iure naturali gentium profecta est, vt diserte docet Iustinianus initio tituli de diuisione rerum usque ad §. singulorum instit. nempe vt iure ipso gentium quædam communia sint omnium, quædam publica, quædam vniuersitatis, quædam nullius, pleraque singulorum: quod obseruatione dignum & consequens esse videtur ciuitatū descriptioni & constitutioni. Quod verò ad ius priuatum pertinet, illud quoque ex eodem iuris gētium fonte, totum ferè manat. Inde enim matrimoniorum leges, nam iure gentium incestum committit & nefas, qui ex gradu ascendentium vel descendantium vxorem duxerit, l. vlt. ff. de ritu nuptiarum & §. ergo non omnes instit. de nuptijs. Inde obsequia erga parentes, l. 2. ff. de instit. & iure, quorum semper honesta & sancta persona liberis videri debet, honore, veneratione, pietate & obsequio colenda, l. 1. 2. & penult. ff. de obsequijs parentibus & patronis prestans, & in princ. de nuptijs instit. Inde dominiorum distinctio quæ à naturali possessione cœpit, agrorum terminatio, commercia, contractus, obligationes, paœta, l. 5. ex hoc iure de instit. & iure, l. 1. de pactis, l. 1. de constit. pecunia, l. 1. ff. de adq. & amitt. poss. ff. ac consequenter alienatio dominij per traditionem siue ex causa contractus, siue ex causa donationis §. per traditionem instit. de diuisione rerum. Quibus consequens est actiones quoque inde profici, argumēto l. 42. dicet §. 2. ea obligatio ff. de procuratoribus, nam & Iustinianus, l. vlt. §. fin autem Cod. de prescript. longi temporis, scribit veteres Iurisci diuino quodam motu ad actiones & earum iura peruenisse. Sed & testamenta iuris gentium esse vult Theophilus §. ius autem ciuale instit. de iure naturali, quod de simplici ultimæ voluntatis declaratione & nuda contestatione in rebus suis post mortem donandi intelligendum est: nihil enim est quod magis hominibus debeatur quam illius arbitrij libertas, l. 1. Cod. de sacro sanctis Ecclesiis. Denique ex eodem iure descēdit mutua inter homines dilectio & caritas, quod fundamentum iuris esse recte & piē scribit Tullius l. de legibus: natura enim inter nos cognitionem quandam constituit, l. 3. et vim ff. de instit. & iure. Cui consequens est quod ibidem subjicitur hominem homini insi- nu. 64.

d'ari nefas esse, quod de quolibet insidiarum genere intelligen-
dum est imò vt quisque alteri faciat quod sibi fieri velit, vt est in
principio decretorum Gratiani, quin etiam vt beneficio affici ho-
minem intersit hominis, l. 7. seruus ea lege ff. de seruis exportandis.
Quæ summa æquitatis capita & reliqua quæ inde consequun-
tur si quis diligenter animaduerterit, facilè deprehendet vniuer-
sum ius ciuale materiam sumere ex iure gentium, nullumque fe-
rè in illo tractatum esse qui non principijs istius penitus inni-
tatur.

Quin imò ius gentium authoritate suâ in vniuersum sanciuit
illa ipsa quæ sunt iuris ciuilis propria, illa, inquam, quæ adduntur
vel detrahuntur ipsis iuri gentium in quaue ciuitate vt fiat ius
ciuale: postquam enim illo iure gentes discretæ, regna condita,
Magistratus creati, leges descriptæ, & hominibus persuasum vt
patriæ pareant l. 2. & 5. ex hoc iure ff. de iustit. & iure, & §. singulorū
inst. de rer. diuisione: eidem quoque iuri necessariò consequens
est vnumquemque populum communia & generalia ipsius præ-
cepta in usum & utilitatem suæ ciuitatis admodumare & apta-
re, & in proprias leges transformare, atque addendo vel detra-
hendo ius sibi peculiare constituere, quod ius ciuale appellatur
l. 6. ius ciuale, l. 9. omnes populi, l. penultima d. tit. ff. Vnde licet intelli-
gere, quod etiam obseruatione dignum, ius gentium non vspiam
existere nisi cum iure ciuali coniunctum, neque ab eo re ipsâ sed
cogitatione tantum secerni & seiungi posse: atque ideo num-
quam plenum & absolutum sine iure ciuali fuisse: eique ita esse
connatum, vt ne ortu quidem illud antecedat: Quod mirum
primâ fronte videri possit, cùm illud Iustinianus iure ciuali vetu-
stius esse scribat d. §. singulorum. Quamquam enim iuris illius
notione & facultate insitâ & innatâ homines à natura ipsa in-
structi & edocti nati sunt (vt omnia animalia iuris naturalis pe-
ritia aliquatenus) effectus tamen ipsius vniuersus nō statim cum
ipso genere humano proditus est, sed sensim & paulatim crevit:
Vsū enim exigente & humanis necessitatibus, gentes humanæ
quædam iura sibi constituerunt vt idem Iustinianus ait §. ius au-
tem gentium inst. de iure naturali, quæ quidem iura quatenus apud
omnes populos in vniuersum æqualiter conueniunt, dicuntur ius
gentium: quatenus verò locorum peculiaria sunt, dicuntur ius
ciuale. Sequitur ergo ius gentium tunc demum apparuisse, cùm

gentes inuicem discretæ iura propria id est ciuilia constituerunt: quam vtriusque iuris connatam mixturam Iustinianus apertè significat §. 1. de iure naturali, his verbis, ius autem ciuile vel gentium ita diuiditur &c. quibus innuit re quidem ipsâ esse commixtum & contemperatum, sed tamen ratione, merum ac diuisum considerari ut sit l. 31. bona fides ff. depositi. Quod ille planius explicat dum ex l. 9. omnes populi ff. de iustit. & iure subiicit, vnumquemque populum partim suo proprio, partim iure gentium vti, vtroque scilicet in vnum ius ciuile coalescente, in quo tamen liceat discernere quid commune sit omnium hominum, quod cuiusque ciuitatis peculiare. Atque hoc sensu verum erit quod vulgo interpres ius gentium dicere solent, ius naturale secundarium: quia si eius plenum & absolutum vsum attendimus, ius omnium animantium commune primarium meritò appellabitur. Quod ergo Iustinianus ait ius gentium vetustius esse iure ciuili, intelligendum est, vel ratione causæ efficientis, quia illud à Deo siue à natura, hoc non absque hominum ministerio proditum est: atque ideo ordine cognitionis, quia illud prius mentibus hominum occurrit, vtpotè ingeneratum & inditum: vel comparatione cum iure ciuili populi Romani de quo ibi specialiter Iustinianus agit: vel denique ratione particularis vsum, quia statim atque homines fuerunt, religio erga Deum & obsequium erga parentes cœperunt vsurpari, populis nondum discretis, neq; vlo iure ciuili condito. Nam alioqui si vsum vniuersum totius iuris gentium attendimus, verissimum est illud simul cum ipso iure ciuili singulorum populorum natum fuisse: quod verba Iustiniani eodem loco manifestè probant, dum ait, ciuilia iura tunc esse cœpisse cum ciuitates condi. Magistratus creari, & leges scribi cœperunt: hæc enim tria iuris gentium sunt & à quibusq; populis ex æquo vsurpata ut iam expositum est. Probant & eiusdem verba §. ius autem gentium iustit. de iure naturali, quibus aperte docet ius gentium tunc cœpisse cum gentes humanæ quædam iura sibi cōstituerrunt, ac si diceret cum quisque populus ius ciuile sibi constituit. Vnde etiam apparet quod antè quoque diximus, ius gentium non modò materiam æquitatis omni iuri ciuili subministrare & sufficere, sed etiam viam ad vnumquodque ius ciuile præmunire, ex vtilitate ciuitatis id est populi: cum ciuitates cōdere, Magistratus creare, & leges scribere omnes homines

docuerit, quæ sunt iuris civilis principia & fūdamēta l. 2. §. exāctis, & §. 7. post originem ff. de orig. iuris. Hoc itaque ius ex illo prognatum esse perspicuū est, & vtrumque in vnum ita coalusse & cōcreuisse vt solā mente non re vel vſu diuidi & separtari possint.

Naturalis ergo ratio siue iustitia & æquitas non minūs iura ciuilia apud singulos populos variè peperit, quām ius gentium perēquè apud omnes. Iura ciuilia dico quæ homines & humānitatem sapient, quæ, inquam, naturæ consentanea sint. Tota enim iuris quoque ciuilis vis in æquitate & ratione posita est, cūm à iustitia denominetur atque à iure gentium substantiam capiat, & ars æqui & boni definiatur l. 1. ff. de iust. & iure Can. consuetudo distinct. 1. & Can. erit etiam lex, distinct. 4. alioqui ius appellari non potest. Ergo & in iure ciuili æquitas & iustitia certantur, constans nempe & perpetua ius suum cuique tribuendi voluntas, legislatoris siue legis, vt naturæ in iure gentium: æquitas, inquam, non quidem naturalis pura puta, vt in iure gentium, sed æquitas ciuilis l. 1. ff. si is qui testamento liber esse iussus est, ciuibus scilicet & posititijs præceptis admixta, temperata & informata l. 3. bona fides ff. depositi: ius enim ciuale esse non potest, nisi aliquatenus recedat à iure gentium, aptatā scilicet naturæ æquitate, ad cōmunem ciuium vtilitatem pro varia ratione locorum l. 6. ius ciuale ff. de iust. & iure, vt Atheniensium & Lacedæmoniorum erga peregrinos contrario exēplo docet Theophilus instit. in principio tituli de iure naturali: vnde ius ciuale definitur, quod omnibus aut pluribus in eadem ciuitate vtile est l. penult. d. tit. ff. Quæ tamen vtilitas neque ab honestate seiuncta, neque cum alterius iniuria coniuncta esse potest, id enim vetant duo prima ex summis iuris præceptis: honestè viuere, alterum non lādere §. iuris præcepta instit. de iustit. & iure, & à natura minimè abhorret, imò naturā suadente attendi debet: nihil enim tam naturale quām declinare ea quæ nocitura videantur, omniāque quæ sint ad viuendum necessaria inquirere & parare vt scribit Tull. 1. de de officijs, & innuit l. 3. ff. de iust. & iur. ideoque expediendæ salutis omnis ratio honesta l. 1. ff. de bonis eorum qui ante sententiā mortem sibi consciuerunt, multoq[ue] magis salus populi suprema lex nū. 11 apud eundem 3, de legibus: & generaliter publica vtilitas

----- *Iusti prop̄e mater & æqui,*
vt sapiēter Horatius, quæ ideō pro æquitate in libris nostris ple-

rumque accipitur, vt contrà inutile pro iniquo, l. i. §. 3. *hac autem ff. depositi*. Neque tamen ius ciuale à iure gentium ita recedit, vt substantiam eius tollat, sed vt adminicula quedam addat vel detrahatur vt loquitur lex 72. *pacta conuentia ff. de contrah. emptione*, pro vtilitate ciuitatis, cuius variatio æquitatem ipsam immutat, d. l. 6. *ius ciuale ff. de iust. & iure*, vt puta cùm coniunctioni maris & fœminæ addit ætatis taxationem, *in principio de nuptijs instit.* & l. 27. *sancimus Cod. eod. tit. & solemnia*, vt in rubrica de ritu nuptiarum ff. vel cùm detrahit libertatem matrimonij ratione cognationis vel adfinitatis. Inde verò manat differentia inter ius gentium & ciuale: illud enim semper æquum & bonum est, l. penult. *ff. de iust. & iure*, firmum & immutabile: ius autem ciuale licet diu æquum & bonum visum fuerit, interdum tamen ex parte tale esse definit, l. 2. *ff. de constitutionibus principum*, atque ideo sàpè mutari solet §. vlt. *instit. de iure naturali*: rerum quippe cōuersione & vtilitatum mutatione mutatur æquitas ciuilis ac proinde ea pars iuris quæ posititia est. Adde quod cùm non possint omnes articuli sigillatim legibus comprehendendi, incidūt sàpè casus in quibus ius asperum, durum, strictum, rigidum præter æquum & bonum reperiatur, l. 12. *prospexit ff. qui & à quibus manumisisti*, l. 9. *leges sacratissimæ Cod. de legibus*. Neque ideo tamen ius ciuale in vniuersum æquum & bonum esse definit: non solum quia generaliter in cæteris tale manet, ita vt eius æquitas vniuersa paucis næuis nō deformetur, l. 5. *nam ad ea ff. de legibus*, l. 12. *prospexit ff. qui & à quibus manumisisti*, cùm id non culpâ legislatoris aut legis accidat, sed naturæ rerum vt Aristoteles rectè lib. 5. Ethic. cap. 14. verùm etiā quia legis ipsius ea est constans & perpetua mens vt ad iustitiam & ad æquitatem benignâ interpretatione semper ipsa deflectatur vt docet ibidem Aristoteles, & Celsus, l. 18. *benignius ff. de legibus*, benignius, inquit, leges interpretandæ sunt quò voluntas earum conferuetur: Quod summè obseruandum vt intelligamus ius ciuale verè esse ac definiri artem æqui & boni: atque ideo legem, semper continere æquitatem, aut expressam & apertam vt plurimum, aut certè tacitam ex ipsius voluntate per interpretationem explicandam, vt quicquid benigna interpretatio dictauerit, id ipsum lex voluisse intelligatur atque illius viua vox esse, d. cap. 14. l. 8. *nam & ipsum ff. de instit. & iure l. 8. hac lege Cod. de pactis conuentis*. Quæ quidem interpretatio non minùs necessaria in ciui-

tate quām ipsæ leges, quod constare non possit ius nisi per interpretationem quotidie in melius producatur, l.2. §. 2. his legibus latis & §. 7. post originem ff. de origine iuris. In iure ergo ciuili quoque perspicua est æquitas & iustitia id est constans & perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi qualis semper legislatoris esse debet, d. l.8. Cod. de pactis conuentis, & consequenter iurisperiti, qui ideo iuris interpres dicitur & æqui bonique notitia profiteri, l.1. ff. de iustit. & iure, nec non iudicis qui est æquitatis siue iustitiae satelles & minister, oratione ad antecessores §. 6. discipuli & §. vlt. cuius est iura regere, d. §. post originē, hoc est ius ad æquitatem dirigere & eā ante oculos semper habere, l.3. qui bonis cedere possunt Cod. l. 8. placuit de indicijs Cod. & l.9. in omnibus ff. de regulis iuris: imò quod æquius melius l.1. §. 4 sed neque Cod. de veteri iure enucleando: quoniam ea demūm verè iustitia est quæ suum cuique tribuit, vt non distrahit ab ullius personæ iustiore repetitione l. 31. bona fides ff. depositi: horum enim trium legislatoris scilicet, Iurisconsulti, & iudicis maximè proprium est talem voluntatem induere, neque magis esse consultos legum quām iustitiae: & nunquam iuris ciuilis rationem ab æquitate se iungere: ac denique ita se peritos ostendere, vt ex iure ciuili non scientiam solum quandam verūm etiam bonitatem se comparasse probet, sicut antè de Seruio Sulpitio & Aquilio retulimus: postquam eorum officium est homines bonos efficere d. l. 1. ff. de iustit. & iure, & quia per eos effectus rei accipitur d. §. post originem, cum ipsi nihil aliud sint quām leges viuæ & loquètes l.8. nam & ipsum d. tit. Nam nec quisquam priuatus absque illo æquitatis & iustitiae habitu vir bonus dici potest, imò ab eo solo ita dici potest vt iam suprà attigimus ex Tullio, qualem Horatius definit

Iustum & tenacem propositi virum.

Qui non, inquam, in propria sua causa & negotijs priuatis id quod æquum & bonum est sequatur, etiamsi iure stricto & scaenâ verborum legis prærogatiâ niti possit, vt Aristoteles optimè scribit d. cap. 14. lib. 5. Ethic. vt in l. 32. si ex dobus §. sed et si plures ff. de peculio l.5. non dubium de legibus l. 14. propter de his qui accusare non possunt Cod. Nec in villa liberali disciplina perfectus artifex esse potest nisi & vir bonus atque ideo omni animi virtute præditus, vt de suo oratore Quintilianus prædicat institutionum proœmio: imò & de suo architecto Vitruvius lib. 1. cap. 1, quod ipsæ

ipsæ definitiones artificis cuiusque satis docent, quales & ipsos se præstare eorum quoque priuatim interest.

Visque adeò autem lex vult ad æquitatis temperamentum se perpetuò dirigi & deflecti, vt ipsa iuris ex bono & æquo interpretatione penè facta sit legi compar. Nam vbi eadem est utilitas id est par æquitas & manifesta legis sententia, etsi verba deficiant, illud tamen quod per interpretationem suppletur eādem autoritate pollet & legitimū censetur & appellatur, ac si verbis legis fuisset comprehensum, *tit.de legit.patr.tut.instit.* l. 5. *non dubium Cod. de legibus*, l. 12. *non possunt* & l. 13. *nam ut ait ff.eod.tit.* Imò ea interpretatione ius ciuile propriè dicitur, l. 2. §. 2. *bis legibus* §. 3. *postea*, §. 4. *deinde* §. 6. *nouissimè ff.de origine iuris*. Valeat, inquit Tullius, æquitas quæ in paribus causis paria iura desiderat. Quin etiam cùm mens & verba legis deficiunt imò & inrerdum repugnant, iúsque durum & strictum est, æquitas autem aliud efflagitat, ea est vis interpretationis, vt non solùm suppleat, sed etiam corrigat, emendet, & impugnet legem, l. 7. *ius autem ff. de iustit. & iure & in principio de bonorum possessionibus instit.* & l. 11. *quamuis ff.de in ius vocando: atque ita vi & effetu legem superat,* l. 8. *placuit Cod. de iudicijs*, ideoque sine publica authoritate usurpari non potest, cùm ea potestas sit pars iuris summi id est regij § *responsa instit. de iure naturali*, l. 2. §. 1. *exactis & sub finem* §. & *vt obiter ff de origine iuris*, quæ vel à principe ipso exerceri solet, vt idem sit legis interpres qui & conditor, l. 9. *leges & l.vlt. de legibus*, l. 2. § 14. *sed quia diuina Cod. de vet.iure enuel.* vel disputationi prudenti aut iurisdictioni Magistratum permittitur vt d. l. 12. & 13. & d. §. *responsa*. Neque tamen credendum est legem aperto marte per interpretationem impugnari, aut palam emendari & corrigi: id enim esset subrogare aut derogare legi aut totam abrogare: sed vt quod interpretatio non potest rectâ viâ efficere propter legis reuerentiam & authoritatem, illud faciat per obliquum & ambages, coloribus quibusdam quæsitis, l. 2. *ff.de inofficio testamento*, vt eā arte ad æquitatis temperamentum ius deducatur. Nam nec ipse princeps cùm agit interpretem, legem infringit, sed inflexit & dirigit, l. 3. *si quādo de inofficio testamento Cod.* Quanquam liberior eius interpretatione esse possit, quam aut prudētum aut Magistratuū, l. 1. & *ideò ff de legibus*, qui sunt legum ministri tantum ideoque ius quod ex illorum interpreta-

tatione venit circuitibus necessariò implicatur, & non potest ita esse simplex & planum sicut illud quod ex lege ipsa venit, quæ disertè iubet aut vetat cæterasque suas virtutes rectâ exerit, l. 1. & l. 7. legis ff. de legibus. Ex quo ius rectum seu directum appellatur ut & actiones quæ ex ipso descendunt, directæ, l. 2. §. 9. omni igitur veris omnibus Cod. de vet. iure enucleando, §. 1. instit. de fideic. hered. tit. 25. Vlpiani §. 10. & l. 19. si expressim ff. de appellationibus. Quare melius videri possit vt interpretatio fiat ab ipso qui reipublicæ præst aut eius auctoritate confirmetur, d. l. 9. leges & l. vlt. Cod. de legibus, d. l. 2 §. 14 sed quia diuina Cod. de vet. iure enucleando. Atque ita Aristoteles sensisse videtur lib. 5. Ethicorum cap. 14. cum ait psiphismate opus esse id est publico decreto. Quanquam tamen alia ex parte prudentum & Magistratum interpretatio præstare videatur, quia sensim & paulatim fiat atque in dies maturescat, expoliatur, & in melius producatur longoque vsu exploretur, qui est verus legum interpres, l. 37. si de interpretatione ff. de legibus. Sicut ergo ius ipsum ciuale, solet ius gentium temperare præceptis posititijs, & ad suæ ciuitatis utilitatem accommodare, saluâ æquitatis ratione, idque ex iuris gentium voluntate & ductu. Ita quoque interpretatio ipsum ius ciuale ad temperamentum æquitatis ex utilitate ciuitatis saluâ legis auctoritate, & ipsâ lege ita volente deducere consuevit: nam & sicut ius gentium non potest singulorum locorum utilitatibus quadrare & conuenire nisi ope iuris ciuilis: sic nec ius ciuale angulis casibus prospicere, nisi ope interpretationis, quæ interpretatio, æquitas seu iustitia frequenter quoque in libris nostris appellatur. Et hoc sensu æquitas siue iustitia iuri seu legi opponitur vt d. l. 8. placuit Cod. de iudicijs l. 52. Epistola, §. vlt. de pactis l. 32. si ex duobus §. sed et si plures de pecunio ff. l. 1. de legibus l. vlt de edendo l. 13. nemo de sententiis & interlocutionibus omnium iudicum Cod. & consequenter, iuris rationi, l. 2. §. nulla iuris ff. de legibus, immo & rationi simpliciter l. 32. pœnales ff. ad l. falcidiam l. 3. §. 13. missum de Carboniano edic. ff. sicut & utilitas quæ idem significat, l. 16. ius singularē ff. de legibus, Quod primâ fronte mirum videri possit, quasi æquitas à ratione seu nigi queat, cum ius omne ratione & æquitate constare iam satis probatum sit. Sed illis locis rationem ciuilem intelligere debemus, hoc est rationem nimis subtilem & strictam siue iuris apices, non autem rationem natura-

lem quod apertè probat lex s1. ita vulneratus §. vlt.ad l. Aquiliam l. 43. sunt personæ de religiosis & sumptibus funerum l. 20. si tibi pecuniam de rebus creditis l. 16. si fundus §. si plures de pignoribus l. postumus 12. de iniusto, rupto ff. & locus ille Tullij pro Cæcina iam ab initio citatus. Eodémque modo ius pro stricto iure accipere debemus, quoties æquitati sive iustitiæ aut utilitati opponitur, ut disertè docet d. lex 8. placuit Cod. de indicij. Hoc verò sensu accepta æquitas definiri potest, iuris inflexio vel productio ad iustum naturæ normam: vel, naturalis æquitatis in iure ciuili temperando æquilibrium: vel, benigna interpretatio quā ius positivū ad naturæ æquabilitatē reuocatur vel extenditur: aut denique, iuris per interpretationem temperamentum vel productio. Quarum definitionum vis & varietas, ex superioribus satis manifesta est. Hæc igitur interpretationis æquitas à iure stricto differt non solum modo & figurâ, sed etiam substantiâ, quia ius istiusmodi duritiem continet, l. 12. prospexit ff. qui & à quibus manumissi, interpretatio benignitatem, l. 18. benignus & d. l. 25. nulla iuris ff. de legibus, leges quippe inexorabiles, l. vlt. Boëthos, de tabulariis lib. 10.

Cod. Donatus in Terentium in Adelphis, ius est, inquit, quod omnia recta & inflexibilia exigit, æquitas est quæ de iure multùm remittit, rigido scilicet iure. At æquitas à iure propriè dicto quod scilicet æquum & bonum est non substatiâ sed figurâ distat, nec illi tanquam species aduersa opponitur, sed ab ea vt pars diuersa distinguitur, vt Aristoteles quoque docet d. cap. 14. lib. 5. Ethicorum. Nam ius propriè dictum iustitiam & æquitatem continet non minùs quām interpretatio iuris stricti, l. 7. cùm notissimi de prescriptione 30. annorum l. 12. assiduis §. 1. qui potiores, l. 5. prohibitu de iure fisci l. 29. addictos de appellationibus, l. 17. nihil de questionibus l. 40 iuxta, de liberali causa Cod. Ideoque iustitiæ nomen pro iure ipso interdum accipitur, & eo sensu ab æquitate distinguitur vt apud Tull. officiorum 1. cùm ait, æquitatem maximè propriam esse iustitiæ: cui consequens est quod idem 1. de legibus scribit, obtemperationem scriptis legibus vulgo iustitiam dici. Vnde apparent æquitatem sive iustitiam ciuilem duplē esse, aliam quæ in lego & ipso iure palam habetur, aliam quæ per interpretationem elicetur: quæ acceptio frequentior.

Ex his verò quæ à principio huc usque, de æquitate sive iustitia tūm naturali gentium, tūm ciuili populorum, non indiligen-

ter disputauimus, manifestum est, quām falsa & stulta sit eorum existimatio qui ius in opinione non in natura positum esse putant: quod est meram tyrannidem inter homines adstruere, rationem omnem & humanitatem exuere, & erga naturam atque idē aduersus Deum iniuriosum atque impium esse, à quo tanquam à capite & fonte ius omne deriuatum esse ostēdimus, omninoque verissimum esse quod ex Demosthene refertur, *in l. 2. ff. de legibus*, legem inuentum ac munus Dei esse, eiūsque prouidentiæ certissimum in homines argumentum, *l. 1. in fine Cod. de vet. iure encl.* & *§. vlt. instit. de iure naturali*: atque eos qui aliter ius ciuile tradunt, non tam iustitiae quām litigandi vias tradere,

nn. 26. vt optimè Tullius lib. 1. *de legibus*, vt non mirum sit si leges adorandæ dicantur, *l. 2. §. 15. hæc igitur Cod. de vet. iure encl* si sanctæ vocentur & sacræ, imò sacratissimæ, *l. 9. leges Cod. de legibus*, *§. sanctæ instit. de rer. divisione*. Et si iustitia tanquā dea quēdā à Iurisconsultis quasi à suis sacerdotibus colatur vt antè dictum est. Quæ cùm ita sint stultissimum etiā est existimare omnia iusta esse quæ sci-

nn. 61. ta sint in populorum institutis aut legibus, vt inquit Tullius

nn. 69. eodem libro, nam sicut paulò pōst subiicit, si populorum iussis, si principum decretis, si sententiis iudicūm iura constituerentur: ius esset latrocinari, ius adulterare, testamenta falsa supponere, si hæc suffragiis aut scitis multitudinis probaretur. Nulla ergo alia lex non modò habenda, sed ne appellanda quidem est, nisi quæ sit ad illam antiquissimam & rerum omnium principem expressa

nn. 22. naturam, quæ sunt eiusdem auctoris verba 2. *de legibus*: quandoquidem legem bonam à mala, nullâ aliâ nisi naturæ normâ diuidere possimus, vt ipse inquit lib. 1. *de legibus*. Quin imò tan-

nn. 65. ta vis est naturæ vt non solum equitatē & iustitiam in singulorum hominum mentibus impresserit, quæ per ius gentium elucescit: sed etiam è singulis populis expresserit quæ in iure ciuili cuiusque cernitur. Vix enim nullus est populus qui non leges iustas & equas magnas ex parte condiderit: æquiores quidem quò quisque iustior & cultior magisque expolitus. Iustitia ergo seu equitas id est constans & perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi à Deo profecta, per vniuersum orbem ab hominibus quantumuis sepe malis & iniquis perlatā est & promulgata & proequitate & ipsorum iure ciuili sancta. Quæ res singulorum priuatum iniustitiam, vel Deo conniiente, palam condemnat, qui

tam iusta ipsi publicè sanciant, & tam prava tamen & iniqua paf-
sim patrare & decernere non vereantur.

Cùm autem ius ciuile à natura deducetur sit, eámque ducem
sequi debeat: non satis est illud æquum & bonum esse, nisi etiam
vniuersam naturæ æquitatem simul quasi in vnum corpus com-
pleteatur: alioquin certè iuris nomen non meretur: imò nec
æquum & bonum absolutè potest appellari, cùm mancum sit &
& imperfectum. Ut enim Grammatica, Rhetorica, Dialectica,
non dicitur, nisi quæ omnium artis totius preceptorum collectio-
nem & consummationem comprehendat: quod de alia quacum-
que arte similiter verum est: ita certè incondita & dissoluta le-
gum aliqua congeries, quæ non vniuersam æqui & boni mate-
riam, quasi mēbra partésque ordine digessee it, ius ciuile dici non
potest, cùm ars æqui & boni definiatur. l. 1. ff. de iustit. & iure, extra
quam nihil relinqui debeat, l. 1. §. 3. cùmque hac materia, l. 2. §. 1. ver-
siculo quod cœlesti & §. 12. sed & si quid, de veteri iure enucleando Cod.
Ius enim certum & finitum esse debet, l. 2. in principio de origine
iuris & l. 2. de iuris & facti ignorantia ff. neque enim dubium est
quin ius in artem redigi potuerit, & quin illa certior sit quam vñ-
la alia: reliquæ enim etiam quæ vilissimæ sunt, omnes tamen infi-
nitæ sunt, at hęc sola scientia finem mirabilem sortita est, vt Iu-
stinianus scribit oratione ad antecessores §. 5. sed quia solitū ver-
sic. quibus si benè. Ratio est in promptu, quia subiectum aliarum
in naturę obscuritate ferè positum est: at subiectum iurispruden-
tię in ratione naturali, & humanis actionibus disponendis, l. 2.
in principio de veteri iure encl. & l. 9. leges Cod. de legibus, licet
enim ius definitum esse, impossibile videatur, quia leges non
nisi generaliter conscribi possunt, noui autem casus lege non
comprehensi quotidie emergunt, ac consequenter humani iu-
ris conditio semper in infinitum decurrit, d. l. 2. §. 14. sed quia
diuinæ: tamē ope interpretationis huic malo succurritur vt docet
Aristoteles, d. cap. 14. lib. 5. Ethic & Iurisconsultus l. 10. neque cum
tribus sequentibus ff. de legibus. Itaque iuris ars nunquam condi-
potuisset, nisi omnis ratio interpretationis diligenter conquisita
& diu multū neque exulta priùs fuisset, quæ ideo iuris civilis no-
men quasi proprium sibi meritò vindicat, l. 2. §. 2. his legibus ff. de
origine iuris. Neque tam admirandum opus nisi post multa secula
& post immensam iuris æquitatisque copiam sperari aut absolui

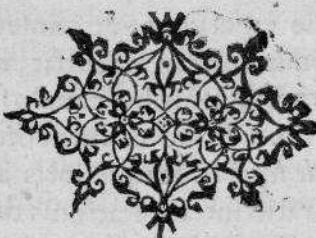
vnquam potuit, l.r.in princ. & §. 2. l. 2.in principio, de vet. iure enucl.

Cod. & in proemio instit. §. & cùm sacratissimas. Nam & ius gentium paulatim crevit, nec nisi vsu exigente & humanis necessitatibus perfectum est, §. *ius autem gentium instit. de iure naturali.* Et generaliter verum est materiam paratam esse oportere antequam ars

nu. 92. cōstituatur vt Tullius 1.de oratore scribit, nihil est enim, inquit, quod ad artem redigi possit, nisi ille prius, qui illa tenet, quorum artem instituere vult, habeat illam scientiam, vt ex iis rebus quarum ars nondum sit, artem efficere possit. Postquam autem illius artis opus absolutum fuit, non vnius populi proprium remansit, sed omnium commune, sicut & cæteræ artes: ita vt non amplius iam vlla alia iuris ars exquirenda sit, cum vnius & eiusdem rei non nisi vna esse possit: Et vt dicebat Socrates apud Platonem, de vna eadémque iustitia non nisi eodem modo disputari & definiri queat. Sed ex eo quasi cōmuni promptuario, populus quisque quod in rem suam conducat, pro publici status varietate potest desumere. Concludamus ergo hanc primam partem quæ est de æquitate seu iustitia naturali, & ciuili in genere,

nu. 1. aureis verbis Tullij 3. de Republica, Nihil tam inimicum quam iniustitiam ciuitati, nec omnino nisi magnâ iustitiâ geri aut stare posse Rempublicam, quo d luculenter confirmat, *lex 4. digna vox Cod. de legibus.* Rechè autem de iustitia sermo à verbis Vlpiani coepit institui, *in d.l.1. ff. de iustit. & iure,* quem iustitiæ singularis vi-

Pag. 278 rum fuisse testatur Lampridius in Alexandro, & pro iustitia tuerda à militibus tandem occisum quasi iustitiæ non sacerdotem tantum sed & rigidum satellitem.

DE AEQVITATE SIVE IVSTITIA.

Commentarius alter.

Vùm nemo sit qui non in ore frequenter habeat il-
lud Tullij. Omné quæ à ratione suscipitur de re ali- lib. 1.
qua institutionem debere à definitione proficiisci, vt offic.
intelligatur quid sit id de quo disputatur: quúmque nn. 11.
in omnibus artibus & disciplinis accuratè id præstari soleat mi-
rum est profectò atque adeò publicè priuatímq[ue] perniciosum:
solos qui ius profitetur huic tam necessario monito minimè pa-
rere: sed illotis quasi manibus materiam interpretationis proti-
nus tractare: vt loquitur l. 1. ff. de origine iur. ac fine filo definitio-
nis labyrinthum iuris ingressos, per viarum anfractus & perpe-
tuas tenebras palatim oberrare, ita vt cæci cæcos ducat: iuris ita-
que ciuilis definitionem, quâ ars æqui & boni esse dicitur, l. 1. in
princ. ff. de iustit. & iure, in hoc studiorum primordio & isto præ-
sertim ex-lege sæculo, quasi necessarium proëmium & princí-
pium partémque potissimam, diligentissimè explicare operæ pre-
tium & è re studiosorum imò & publica esse duxi. Ita enim effi-
ciam, vt qui carptim membra lacera & trunca quasi discepti
cuiusdam cadaueris cum fastidio soliti sunt aspicere, ne dicā des- sceleritas
picere: integti viuique corporis dignitatē maiestatē sum-
ma cum voluptate & fructu vberrimo, hauriant & admittentur;
summāmq[ue] totius artis ejusque principia fundamenta & ar-
cana, ita habeant perspecta, vt ad materias partésque iuris, & ad
penitiora ac obscuriora quæque facilior illis pateat aditus lux-
que clarissima in toto opere effulgeat,

Si quem,

Numina laea sinunt auditque vocatus Apollo: lib. 4.
imò si quis summā ope & alacri studio admittatur, vt suadet Iusti- Georgie.
nianus Institutionum præfatione.

Postquam ergo de æquitate siue justitia dictum est generatim
nunc dicturus in vniuersum de iure ciuili Romanorum ejusque
æquitatem explicaturus: tractabo in primis, an ratio naturalis so-

la cuique sufficiat, ad inueniendam æquitatē & jus reddendum: an potius accurratā arte opus sit. Deinde, jus ciuale Romanorum veram & vnicam artem esse æqui & boni, neque aliam quæren-dam, imò nec excogitari posse, demonstrabo. Tum quæ contra hoc ius vulgò objiciuntur, aut etiam obiici possunt facile discutiam. Denique & illa quæ juris ciuilis studia pessum dederunt, atque adeò nisi maturè prospiciatur breui subuersura sunt, paucis indicabo: Deo adiuuāte à quo ius omne, & æquitatem in homines deriuata esse alio tractatu iam perspicuè docui.

Ius ciuile non sola natura, sed Gar-te cōflat. Quæramus igitur ante omnia, vtrū verum sit quod plerique hodie opinantur: artem iuris, si fortè vlla sit, frustra esse: solām que hominis rationem cum breui aliqua legum descriptione ad rem publicam fœliciter administrandam & ius suum cuique tribuendum satis esse: quorum præcipuæ rationes hæ ferè esse possunt. Ius omne & æquitatem à natura ipsa &, ratione humana proficisci, vel ipsis iurisconsultis docentibus, *l. vlt. cum ratio ff. de bonis damnato.* & brutas quoque animantes iuris naturæ peritiâ præditas esse, legésque suas callere *l. i. §. pen. ff. de iust. & iure.* Atq; idè naturæ injuriosum esse artem aliquam iuris comminisci, quasi quæ brutis prospexit, homines non instruxerit naturali peritiâ tuēdæ societatis humanæ & æquitatis publicè priuatimque constituendæ. Homines naturâ iustos esse factos, vt Tullius lib. 1. de legibus auctor est, rationēmque illis ingenitam & con-natam, ac legem cordibus inscriptam: æquum & bonum cuique per se obuium & perspicuum: & nihil magis naturæ & rationi consentaneum esse quām iustum ab iniusto, æquum ab iniquo secernere. Legum multitudinem lites & calum-nias serere: malitiam instruere: naturæ bonitatem corrum-pere: hominibus infidarij: morūmque depravatorum argumen-tum esse. Plerasque gentes esse quæ sub paucis legibus fœlicissi-mè vitam degant. Artem illam commentum esse iurisconsul-torum Romanorum quò in cæteros homines tyrannidem quandam exercearent, ne sine sua opera lege posset agi, & vt omnibus in rebus ipsi interessent, quod illis Tullius pro Muræna-palām objicit, indéque leguleios & legicrepas ab ipsis quoque Romanis per ludibrium fuisse appellatos apud Tullium lib. 1. de oratore, Quintilianum lib. 12. cap. 13. in glossario veteri & in appendice Virgiliana initio lib. 2. Hoc esse libertatem vio-lare

lare quam omnibus hominibus natura parens largita est l.4. *manumissiones ff. de iustitia & iure*, & quasi compedes nobis singulis innectere: eoque pertinere nobilem illam & generosam cordati hominis sententiā in l.88. *Lucius Titius §. vlt. ff. de legat. 2.* Lucius Titius, inquit, hoc meum testamentum scripsi sine ullo iurisperito, rationem animi mei potius secutus quam nimiam & miseram diligentiam: & si minus aliquid legitimè, minùsue peritè fecero, pro iure legitimo haberi debet hominis sani voluntas. Quare ultima illius testatoris verba aureis literis descripta supremam in Rep. legem esse debere, vt nempe generaliter in omnibus pro iure legitimo habeatur hominis sani voluntas, hoc est ut ex præscripto solius naturalis rationis ius reddatur atque æquitas inter ciues conseruetur.

Sed quām leuis momenti sint ista omnia facile videbit qui rem totam penitus introspererit. Nemo enim est qui nesciat disciplinas omnes siue liberales siue etiam mechanicas in natura esse positas & à ratione humana ortum habere: rudes tamen mancas & inchoatas per se primū extitisse nisi arte excultæ ac tādem absolutæ fuissent, vt pluribus docet Tullius *1.de orato-* nn.92 *re ita vt nulla sit inter homines vel professio*, etsi vilissima & trivialis quæ solā naturā contenta sit, & quæ non tyrocinio, magisterio, vsu, & exercitatione, id est arte indigeat, *l. 5. sed & si §. vlt. ad l. Aquil. l. 1.in princ. & §. 2. ludi quoque de extraordinarijs cognitio ff. tot o tit. de excusatio. artificum lib. 10. Cod. & §. 5. sed quia solitum versic. quibus si benè, oratione ad Antecessores Pandectis prepositā.* Quod multò magis necessarium est in iurisprudētia, quæ, quoniam in ædificanda Rep. principatum obtinet, architectonice ab Aristotele appellatur Ethicorū. *1.cap. 2. & lib. 6 cap. 7. & xvi etat id est domina*, ac principalior omnium scientiarum lib. 3. polit. *cap. 8. alijs cap. 12* (Varia enim est in Aristotele capitum & librorum partitio ac series) Atque ideo ars artium meritò dici potest, *cap. pen. de etate & qualit. & ordine prefici.* apud Gregorium. Porro nihil homini tam naturale & proprium quām oratio & ratio, quibus homo est & à cæteris animalibus distinguitur & tamen arte opus est vt rectè loquatur & eloquatur, quam Grammaticam & Rheticam appellamus: arte opus est, vt rectè ratiocinetur quæ dialectica siue logica dicta est, quas etiam professoines ius laudat & fouet, *l. 6. in princ. & §. Philosophi de excusatio.*

l. i. in princ. de extraordin. cognitio. ff. l. 2. & l. Grammaticos de professori-
bus lib. 10 Cod. Nihil enim simplici in genere omni ex parte per-
fectum natura expoliuit ut Tullius scribit initio lib. 2. de inuen-
tione. Si ergo logica id est ars rationis excogitanda fuit , vt ve-
rum à falso in scientiarum ratiocinatione internoscamus &
cauillationes refellamus, *l. 6.5. ea est ff. de regul. iur.* quis non videt
artem rationis esse omnino necessariam vt in hominum actibus
æquum ab iniquo separemus licitum ab illicito discernamus, at-
que boni & æqui notitiam habeamus & calumnias machina-
tionésque malignantium discutiamus, *l. i. in princ. ff. de iustit. & iu-*
re , & in prefatione institutionum. Nam & omni generi animan-
tiū homini præsertim à natura tributum est vt se vitā corpūsque
tueatur *l. 3. vt vim ff. de iustit. & iure*, certum tamen est quod
Vegetius lib. 1. de re militari scribit, Romanos omnes gentes non
multitudine, non corporum viribus aut proceritate, non astu aut
prudentiâ: sed solā armorum exercitatione viciſſe , hoc est arte
& disciplinâ tot. tit. de re milita. ff. & lib 12. Cod. ac diuturnis mili-
tum exercitationibus *l. 4. duces Cod. de offic. milita. iudic.* vnde no-
men exercitus : nam & doctores magistrósque armorum habue-
runt vt Vegetius docet lib. 1. cap. 13. & præfatione 3. qui Cam-
pidocatores & Armidoctores in veteri glossario appellantur , &
certo etiam gradu ambulare didicerunt vt est apud eundem lib.
1. cap. 9. adeo vel in minimis quantumuis naturalibus accuratâ
arte opus est alioqui non solū facillimè erratur, sed etiam

In vitium ducit culpa & fuga , si caret arte.

vt ait Horatius in arte poëtica. Quod in æquitate dijudicanda
proclivius & periculosis multo est , quùm sola ratio naturalis,
facilè nos specie recti soleat decipere, vt videre est in specie *l. 3. 1*
bona fides ff. depositi, & in iudicio Cyri apud Xenophontem lib. 1.
de eius institutione. Nam & ipsis jurisperitis disquisitio æquita-
tis perdifficilis , à quibus in quæstionibus de bono & æquo ple-
rumque sub auctoritate iuris scientiæ perniciōe erratur *l. 9. 1. si*
seruus §. sequitur de verb. obligat. & l. 2. de iur. & facti ignor. ff. dum
scilicet propriæ rationi nimis tribuunt cap. 5. ne innitaris de consti-
tutio. ext. & facti interpretatione quæ prudentissimos interdum
fallit, decipiuntur. Hominis quippe ratio pro captu cuiusque, &
affectuū perturbationibus varia & diuersa, ac per hoc incerta &
plerumque falsa. Et quamquam Tullius 1. de legibus illam in

mente sapientis perfectam & absolutam esse velit, atque ideo
pro lege esse, manet tamen dubitatio quis ille & ubi sit,

Vir bonus & sapiens, qualem vix repperit unum

Millibus è multis hominum, consultus Apollo.

ut scribebat Ausonius. Itaque cum tot sint sensus & sententiae, quot
capita hominum viuunt, necesse fuit artem excogitare, quâ æquita-
tas non priuati cuiusque arbitrio, sed prudentum consulto con-
stitueretur l. 1. ff. de legib. iusque certum definiretur l. 2. ff. de iur., &
facti ignor. cuius præscriptio iudex addicetus & legis viua vox effe-
ctus l. 8. nā & viua vox ff. de legib. & in princ. de offic. iudic. institutio.
cōstantem & perpetuā voluntatem, ius suum cuique tribuendi
necessariò induat, id est iustitiam & æquitatem legitimam. Nihil
enim si fieri possit iudicis priuatæ voluntati permittendum esse,
veteres ciuilis sapientiæ magistri rectè censuerunt. Nam ut Ari-
stoteles lib. 3. politicorum cap. 12. scribebat qui legem imperare
iubet, is Deum & leges iubet imperare: qui verò hominem, bel-
luam adiungit: huic enim similis est propter affectus quibus lex
non mouetur l. vlt. Boëthos de tabulariis lib. 10. Cod. Quibus conse-
quens est quod à Tullio eleganter dictum est lib. 1. de legibus,
scientiam iuris non esse litigiosam sed eius ignorationem: & hoc
quoque consequens duplicem esse prudentiam, aliam merè na-
turem qualis singulorum esse potest, aliam præscriptis legum
& iuris arte instruclam & informatam l. 31. bona fides ff. depositi,
quam iurisprudentiam appellamus: illam diuersiformem, vagā,
nutantem, & erroneam: hanc vnam & eandem certam & con-
stantem, à qua prudentes sapientes & sophi meritò dicuntur l. 2.
§. 18. iuris ciuilis scientiā vers. fuit post eos, & §. 19. deinde Sextus Aelius
ff. de orig. iur. neque si quis naturali prudentiā etiam polleat, ideo
tamen prudentiam iuris cuius artem non didicerit posse con-
tinuò sine summa sua & publica fraude sibi arrogare. Nam quā-
quam ius naturā constet, non tamen solā: sed arte extricandum,
enucleandum, expoliendum, & absoluendum est: atque in vnum
& integrum æquitatis corpus quod suis omnibus partibus per-
ficiatur componendum est l. 1. §. 3. cūmq; hæc materia, & l. 2. §. 1.
vers. qnod cælesti Cod. de veteri iure enuclean. quò nempe res omnes
diuinæ & humanæ certā & æquabili lege disponantur l. 1. in princ.
Cod. de veteri iure enucleat. & l. 10. institutio §. vlt. ff. de institutia & iure. Ali-
ter ius dici non potest, sed iuris informe quoddam rudimentum

nn. 26

DE AEQVITATE

& particula quædam trunca. Sicut autem necesse fuit rerum naturam certo & immutabili ordine gubernari, non verò temerariè & fortuitò agi: ita maximè Reip. & singulorum interest ius omne certâ arte concludi, & populos regi non incerto iure, sed lege latâ l. 2. in princ. & §. 1. exactis ff. de orig. iur. Legem hîc intelligimus legislationem absolutam & iuris vniuersi consummationem totûmque legitimum opus l. 24. inciuite ff. de legib. d. §. 3. cumq; hec materia, & in fine præfationis institutio, descriptis omnibus ciuitatis vtilitatibus & partibus sicut Tullius de legibus xij. Tab. scribit l. de Oratore. Alioqui enim manu omnia gubernantur l. 2. in princ. ff. de orig. iur. id est arbitrio & potestate l. 4. ff. de instit & iure, & manum timeat necesse est qui manu regat l. 2. §. 1. exactis ff. de orig. iur. Lites quoque voluntate iudicium magis quam legitimâ auctoritate dirimuntur l. 2. §. 13. mirabile Cod. de veteri iure encl. Inde verò publici status perturbatio, conuersio, & plerûmque euersio d. l. 2. §. 13. & cum placuisse: quod & Aristoteles docet lib. 5. politic. cap. 3. 7. & 8. Homines enim quûm sint naturâ liberi d. l. 4. non nisi legibus parere, quæ summa, libertas est, vt ait Tullius, nec nisi ratione diu contineri possunt. Verissimum ergo quod scripserunt Imperatores Theodosius & Valentinia, principis auctoritatem de auctoritate iuris pendere adeò vt & ipse legibus se alligatum debeat profiteri l. 4. digna vox Cod. de legib. Nam ciuitas legibus fundatur d. §. exactis, & princeps inter subditos quidem legibus armatur, at armis tantum decoratur præfatione institutionū. Quamquam autem in gente aliqua rudi & simplici vel etiam barbara paucæ leges pro inge-
nio videlicet hominum possint sufficere: in populis tamen cul-
tioribus & acutioribus quûm nihil sit quod non in disquisitionem vocetur & subtiliter excutiatur, omnia sunt lege definita & absoluta iuris ars omnino necessaria. Populus itaque Ro. hanc artem sibi vnicè excolendam esse duxit, vt pleniùs mox dicemus. Eadem quoque mens Persis ante fuit, quibus singulare stu-
dium fuit iuuentutem in æquitatis inquisitione, iustiq; & iniusti notitia continuò exercere, & in hanc rem magistros adhibere, ac præse: tim regiae proli quæ in spem imperij erudiebatur, vt videre est apud Xenophontem lib. 1. de Cyri institutione & Platонem in Alcibiade. Et apud Romanos quidem plurimi & maximi viri & qui maximæ dignationis in ea Rep. fuerūt, huic arti incubue-

runt, eāmque expolire & perficere sedulō conati sunt, vt deinde exponemus l.2. §. 18. *iuris ciuilis ff. de orig. iur.* Illam artem qui negant esse aut inutilem putant ac tantūm naturæ tribuunt vt ius omne ad æquitatem arbitriam rationēmq; priuatam reuocent: ius ipsum, iudicia, atque ideo Remp. totam priuatāmq; subuentunt. Nam hoc primū efficiunt, vt quilibet plebejus, & de triuio, imò & rusticus litibus de plano & in promptu disceptandis idoneus sibi esse videatur: nullāmq; esse iuris scientiam, sed quemlibet æquitatis consulum naturā existere: atque ideo iudicia non esse tantis sumptibus ac laboribus ab ijs qui iuri dicendo præsunt emendicanda, quūm id obuius quisque præstare possit. Quinetiam magistratus ipsos scriptas leges parūm attendere, sed ductum rationis naturalis in iudicando sequi calumniantur: & hanc disciplinā ad acuendos iuuenum animos fuisse tantūm comparatam, alioqui & in foro ipso inutilem. Deinde ius in incerto ponunt quia faciunt arbitriū: ita vt nulla possit esse rerum iudicatarum auctoritas, quia nulla constantia: consequenter hanc vnicam legem sanciunt.

Hoc volo, sic iubeo, sit pro ratione voluntas,

& licentiæ ac libidini iudicum omnia exponunt, ac meram tyrannidem palām inducunt, illi hominum generi præsertim optabilem, quod

Iura negat sibi nata: nihil non arrogat armis.

Horat.

vt verissimum sit quod Tullius pro Cæcina scripsit, eum qui ius ciuile contemnat, vincula non modò iudiciorum, sed etiam utilitatis vitæq; communis reuellere: iure enim ciuili sublato, neminem scire posse quid suum, & quid alienum sit: denique suam stultitiam & inscitiam produnt, & se non modò iuris & totius ciuilis disciplinæ ignaros, sed etiam rerum imperitos prorsus degunt, dum rem non perniciosa modò, sed etiam absurdam sola nā adstruere conantur. Concludamus ergo æquitatem arte regendam esse, neque rationem naturalem posse sufficere: atque ideo ius verè definiri artem æqui & boni: quod Tullius quoq; ostendit quam Ser. Sulpitium non minùs iustitiae, quam iuris consultum fuisse scribit Philip. 9. eāmq; artem vallum esse firmissimum quo improbitas & imperitia à tribunalibus arceatur. Quare quod Horatius de poëtica scripsit, licebit nobis ad æquitatem naturalem & artem iuris transferre,

in arte
poët.

Ius non
sola na-

adstruere
conantur.
sed & ar-
te cōstat.

Iuris ci-
uialis fu-
diū Ro-

manorū
propriā

DE AEQVITATE

Naturā fieret laudabile carmen an arte

Quæsitum est. Ego nec studium sine diuite vena

Nec rude quid profit video ingenium: alterius sic

Altera poscit opem res, & coniurat amicē.

Quod etiam recidit illa Tullij in vniuersum disputatio pro Archia poëta: natura an doctrina plus possit, ut cum ad naturam eximiam atque illustrem, accesserit ratio quædam conformatio que doctrinæ, tum illud nescio quid præclarum ac singulare soleat existere. Quibus consequens est artem iuris non magis in foro quam in scholis necessariam esse: & circa illam potissimum doctori & studiosis elab orandum esse: nisi enim iuris disciplina in omni parte operis suis principijs fundetur, & ad summa genera reuocetur l. 2. §. 20. post hos fuerunt, & §. seq. post hos Quintus & §. 22. Seruius vers. ex his auditoribus ff. de origi*n* iur. nihil aliud videri possit quam rerum confusa & incondita moles: neque omnino doceri vel disci, intra legitimū præsertim tempus, id est quinquennium *Oratione ad Antecessores* §. 5. sed quia solitum versic. quibus si bene.

SED IAM docendū est, quod secūdo loco proposuimus ius ciuile Romanorum veram & vnicam artem esse æqui & boni: neque ullam aliam quærendā, aut verò inueniri posse. Id autem pluribus & certissimis argumentis perspicuum fiet. In primis enim sicut diuinā prouidentiā factum est, vt populus Ro. rerum dominus, maximo quod vñquam fuit imperio potiretur, vt copiosè differit D. Augustinus lib. 5. de ciuitate Dei, cap. 1. 12. & 21. Ita quoque eodem Dei numine effectum est, vt in æquitatem

In frag. naturā & studio esset propensiissimus. Et vt scribit Salustius apud de Rep. August. lib. 2. de ciuitate Dei cap. 18. ius bonūmque apud eos Tull lib 2. idem refertur pag. 295 non legibus magis quam naturā valeret. Quare cum reliquos omnes populos in re militari cæterisq; artibus & disciplinis facile superaret, in eo tamen peculiarem ac penè totam curam posuisse videtur vt æquitate iuris potissimum excelleret, eamque artem, reliquis quasi neglegitis, sibi vnicè excolendā proponeret, agnito momento quod in ea est maximum: artem, inquam, verè regiam solamq; imperio dignam, atque vnicum pacis & humanæ societatis vinculum, quod poëta his notissimis versibus aperte docet, quibus Alexandro Seuero sortes imperium portenderūt, vt est apud Lampridium, quos & D. Augusti usurpat dicto cap. 12. in argumento huic nostro non ab simili.

*Excident alij spirantia mollius æra,
Credo eqnidem: viuos ducent de marmore vultus:
Orabunt causas melius: cælique meatus
Desribent radio: & surgentia sydera dicent.
Tu regere imperio populos Romane memento:
Haec tibi erunt artes, pacisque imponere morem:
Parcere subjectis & debellare superbos.*

Quibus versibus etiam ostenditur populum illum duabus artibus imperium orbis sibi comparasse, militari nempe (quæ & ipsa quoque legibus continebatur) & legitimâ, quod Iustinianus, *initio l. vn. de Iustiniano Cod. confirmando & prefatione institut.* palam profitetur, ut quanta fuit eius populi sapientia in tantis opibus imperij comparandis, tanta fuisse in iure constituendo putanda sit sicut Tullius *i.* de oratore iisdem verbis scribit. Nam & D. *nu. 97.* Augusti, lib. 5. de ciuit. Dei cap. 15. prædicat Deum huic populo tam imperij amplitudinem & felicitatem ideo tribuisse, quod iuste ad suas leges viueret & virtutem coleret. Huic studio, & naturæ propensioni consentanea fuit, ut pat est, Reip. prima constitutio. Nam cum ipse urbis conditor Romulus populum universum in patricios & plebeios diuisisset, §. *plebiscitum instit. de iure natur. hōsq; clientes, illos patronos esse voluisset: mutuāq; inter utrosq; officia descripsisset: patronos oportuit clientibus respondere de iure, cuius illi rudes essent, ut videre est apud Dionys. Halicarn. lib. 2.* Quæ res effecit ut patricijs & nobilibus necesse esset iurisprudentiæ sedulò operam dare si vellent clientelis stipari, imò etiam ut turpe videretur, patricium & nobilem ius ignorare, *l. 2. §. 22. Seruius ff. de orig. iur.* & quamquam veteres illi qui huic scientiæ præfuerunt obtinendæ atque augendæ potentiaz suæ causa, per uulgari artem suam noluerint, ut Tullius *nu. 91.* scribit lib. 1. de Oratore ad Q. fratrem: quod confirmat *lex 2.* §. 18. *iuris civilis vers & quidem ex omnibus ff. de orig. iur.* Postquam tamen publicè profiteri cœperunt, in Rom. ciuitate ius ciuale docere semper pulchrum fuit, hominūq; clarissimorum discipulis domus floruit ut scribit Tullius in Oratore ad Brutum, & illam scientiam plurimi & maximi viri professi sunt, ut nonnulli *nu. 79.* consultoribus seu consultatoribus tantum, alij etiam discere volentibus se præstarent, ut ibidē dicitur. & *d.l. 2. §. 18. iuris civilis:* quorum perpetuam & continuam seriem à Regibus ad tempora

DE AEQVITATE.

32

vsque Augusti deducit dicta lex 2. totâ parte 3. quæ incipit ab illo
 §. non omnium quidem, id enim infinitum, sed eorum qui maximæ
 dignationis apud populū Rom fuerunt, quò pertinet pars vltima
 rubricæ de successione prudentiū : & Tullij verba 2. de officijs.
 Nam in iure cauere, consilio iuuare , atque hoc scientiæ genere
 prodesse quamplurimis vehemēter, & ad opes augendas pertinet
 & ad gratiam. Itaque tum multò præclara majorum, tum quām
 optimè constituti iuris ciuilis summo semper in honore fuit iuris
 cognitio & interpretatio: quam quidem ante hanc confusionem
 temporum in possessione sua principes retinuerunt. Iuuenes
 ergo ab ineunte adolescentia ad insignem aliquem in Repub
 virūm iuris discendi causa se applicare solebant quem auditores
 assidui sectarentur, vt passim videre est d.l. 2. totâ parte 3. &
 apud Tull. præfatione de amicitia. Ego autem, inquit, à patre
 ita eram deductus ad Scæuolam sumptā virili togā , vt quò ad
 possem & liceret , à senis latere numquam discederem. Itaque
 multa ab eo prudenter disputata multa breuiter & commode
 dicta, memoriæ tradebam, fierique studebam eius prudentiâ do-
 ctior. Quo mortuo me ad Pontificem Seruium contulj. Ad quem
 morem alludens Verrinā 3. dum est vnde ius ciuale discatur ado-
 lescentes ei in disciplinam tradite: mirum est hominis ingenium,
 mira prudētia. Quinimò pueros ipsos leges xii 1. Tab. memoriter
 didicisse idem ostendit lib. 2. de legibus his verbis. Discebamus,
 nu. 93. inquit , pueri Duodecim, vt carmen necessarium : quas iam ne-
 mo discit, & alio loco eiusdem libri. A paruis enim didicimus
 si in ius vocat atque eat : quod Agathyrsis in more fuisse x̄tate
 suā Aristoteles refert problemat. sect. 19. nu. 28 Qualem Persarum
 disciplinam memorat Xenophon lib. 1. de Cyri institutione, pue-
 ros inquam euntes ad scholas, iustitiæ discendæ dedisse operam,
 illōsque hujc rei ita studuisse sicut apud Græcos qui irent ad li-
 teras perdiscendas. Hoc nimirū est quod sapiētissimè docet Ari-
 stoteles lib. 5. polit. cap. 9. Omnia quæ ad Rerump. diuturnita-
 nitatem & stabilitatem faciunt, maximum esse (quod tunc, om-
 nes negligere dicit) puerorum educationem atque institutionem
 ad Reip. administrandæ formam esse accommodatam legum
 enim vel vtilissimarum & receptissimarum nullum esse vsum,
 nisi ciues eas quasi in mores verterint, ab ipsa pueritia ijs infor-
 mati & imbuti. Quā ratione Lacedemonii leges suas non ta-
 bulis

bulis scribi, sed moribus imprimi & exprimi voluerunt §. pen.
*institut. de iure natur. vt quasi in naturam transirent & quisque si-
 bi pro lege esset, vt pluribus exponit Plutarchus in Lycurgo,*
*Quum itaque principes in Rep. Ro. viri iuris studio ita sedulò
 iucumberent, pleriq. eorum ius in artem redigere conati sunt:*
*quod ne in mentem quidem vlli alij genti venisse vnquam me-
 legere memini. Huiusmodi fuerunt Q. Mucius Pont. Max. Ser-
 uius Sulpitius, M. Crassus, P. Corn. Sylla, Pompeius magnus, Iu-
 lius Cæsar, M. Tullius Cicero, Octauius Augustus Cæsar, &
 Adrianus imperator. Quinti Mucij Pont. meminit nominatim,
*l.2. §. 21. post hos quintus ff. de orig. iur. cui videtur etiam connume-
 rare P. Mucium, Brutum & Manlium, §. 20. post hos fuerunt atque*
Aulum Ofilium, §. 22. Seruius vers. ex his auditoribus. Iustinianus
 tandem imperator opus ab alijs tētatum & inchoatum perfecit,
 quod ideo opus desperatum vocat, artēmque absoluit suisque
 finibus conclusit, *vt videre est in præfatio. instit. & l. 1. in princ. Cod.*
de nouo Cod. faciendo, l. 1. §. 1. de veteri iure encl. Cod. & l. 2. in princ.
cod. tit. & nos pleniū deinde ostendemus. Quemadmodum &
ipsa militia in artem absolutam deducta est, vt Liuius scribit de- Pag. 103
cad. 1. lib. 9. his verbis disciplina militaris iam inde ab initiis verbis inf.
tradita per manus, in artis perpetuis præceptis ordinatae modum
venerat. Atque hactenus de ingenio & instituto Romanorum
*circa iuris studium.**

Quantā verò prudentiā & diligentia, in iure exquirendo, san-
 ciendo, interpretando, & reddēdo vñ fuerint ad æquitatem con-
 stituendam nunc sigillatim exponendum est partibus iuris enumera-
 tis: hoc est lege, Plebiscito, Senatuscōsulto, & principis con-
 stitutione, quæ omnes eiusdem sunt potestatis & ius ipsum dicū-
 tur: Deinde prætoris edicto & responsis prudentum, quæ sunt
 ipsius iuris interpretatio tantum, non ipsum ius. Evidem ipse
 Romulus cum populum in tringinta partes diuisisset, quas Cu-
 rias appellavit, propterea quod Reip. curam per sententiam par-
 tium earum expediret: leges quasdam curias ad populum tu-
 lit: tulerunt & sequētes reges, *l. 2. in princ. ff. de orig. iur.* hoc est non
 priuato aut paucorum arbitrio, sed populi totius iudicio & suffra-
 gis: veræ igitur leges illæ, *§. lex est instit. de instit. & iure l. 1. & l.*
32. de quibus ff. de legib. Adde quod Regum potestas ita ab ipso
 Romulo fuisse temperata, vt Remp. Senatus consilio admini-

Leges XII strarent sicut scribit. Dionys. Halicar. lib. 2. quod & Li-
uius ostendit lib. 1. decad. 1. Tarquin. superbus, inquit, Re-
Tab gum primus traditum à prioribus morem de omnibus Sena-
Trienium tum consulendi soluit: domesticis consilijs Remp. administra-
buc lega- uit.

tioni dat Exactis regibus quām eorum leges exoleuissent & noua ci-
Baldui.ad ratis forma institueretur, missi Athenas legati qui leges Solonis
l.XII. describerent, & aliarum Græciæ ciuitatum instituta, mores, iu-
Tab.sed raque noscerent ut scribit Liuius decad. 1. lib. 3. quibus scilicet
ex Dion. ipsa Romana ciuitas fundaretur, l.2. § 1. exactis deinde ff de orig.iur.
lib.10.in- quod etiam Iustinianus refert §. pen. de iur. natur. missi etiam ad
telligitur, Græcas vrbes quæ erant in Italia (in ea parte quæ magna Græ-
eos nō tam cia appellabatur, l.vn.de athletis lib. 10.Cod.) vt est apud Dionys.
din suis se Halicar. qui lib. 10 scribit legatos missos in Græcas ciuitates Ita-
in legatio- lie & alios Athenas & in Græciam. Legatis post longum tempus
ne. Abie- reuersis, creati centuriatis comitiis decemuiriri legibus scribundis
rā Tarpe- è primoribus Senatus vt iidem auctores referunt & A. Gellius
jo & Te lib. 17.cap.2 i inter quos & ipsi legati simul, vt pro legatione tam
nio iam longinqua prēmio esset honos: simul quia peritos legum pere-
cess.redie- grinarum ad condenda noua iura vsui fore credebant quæ sunt
runt ante verba Liuij. Hi decemuiriri leges tūm ex Græcorum iure, tūm è
finem con- patriis moribus composuerunt vt Dionys. scribit, siue ex veteri
sulatus iure, vt est in d.l.2. § 13. & cum placuisse vers. initium, quod inter-
Menenij pretor de legibus regiis præcipue, quarum vetustissima obserua-
& Sextii. tia vigebat, non pro certo iure, sed pro consuetudine, d. vers. &
In lega- d. §. 1. exactis deinde, vt verè dictum sit apud A. Gellium
tione qui- initio lib. 10. eas leges inquisitis exploratisque multarum vrbiū
dem sue- legibus fuisse descriptas. Quamquam autem ius eo anno sum-
runt in tamen decemuirij in ciuitate accipissent, d. § 1. exactis deinde, passi
annis tri- tamen sunt vt scribit Dionys, admonerij se à priuatis, atque diu
bhus. sed cum proceribus consultauerunt in singulas leges diligentissimē
non inter- inquirentes, populūmque ita sunt tandem allocutj, vt refert Li-
uius, se quantum decem hominum ingenii prouideri potuerit,
omnibus summis infimisque iura æquasse: plus pollere multo-
rum ingenia, consiliaque: versarent in animis fecum vnamquam-
que rem, agitarent deinde sermonibus atque in medium quid in
quaque re plus minusue esset conferrent. Quum autem ad ru-
mores hominum (subjicit Liuius) de vnoquoque legum capite

SIVE IVSTITIA

35

edito, satis correctæ leges viderentur, centuriatis comitijs perlatæ sunt : prius tamen (quod Dionysius addit) in Senatu agitatæ, & nullo contradicente confirmatæ. Quibus legibus velut corpus omnis Romanj iuris absolutum est, inquit Liuius, ut intelligamus omnia vni formæ redditæ neque inconditam & truncam legislationem fuisse : quod & his verbis Liuius demonstrat, qui nunc quoque, inquit, in hoc immenso aliarum super alias aceruatarum legum cumulo fons omnis publici priuatique est iuris. Quod hodie etiam vere dici potest: nam & in corpore Iustiniani*scriptasq; suis.*

A. Gellius lib. 20 ca. 1. scribit trecentesimo anno post Româ conditam tabulas.

mens & sapientia, tûm per se & proprio nomine, tûm in nouas leges quasi per metempyscosin transfusa: ut enim scribit Macrobi lib. 3. Saturn. exolescente metu legis antiquioris auctoritas nouæ legis queritur: ut in ipsis, inquit, xii. Tab. factum est, quarum vbi contemni antiquitas cœpit eadem illa quæ illis legibus cauebantur, in alia latorum nomina transferunt. Ex quibus facile quis intelligat Phauorinum Philosophum apud A. Gellium initio lib. 20. merito dixisse, non minus cupidè xii. Tabulas à se lectas, quād decem libros Platonis de legibus: & Tullium verè & ex animi sententia lib. 1. de oratore ita locutum: fremant, inquit, omnes licet dicam quod sentio: Bibliothecas mehercule omnium Philosophorum, vnuſ mihi videtur xii. Tab. libellus, si quis legum fontes & capita viderit & auctoritatis pondere, & utilitatis vertute superare. Harum legum ferendarum auctorem fuisse decemviris Hermotorum quēdam Ephesium exulatē in Italia quidam retulerunt inquit, d. lex 2 §. 1. exactis deinde ff. de orig. jur. qui quōd frugi vir & præstantissimus esset à suis ciuibis in exilium actus est quos idè morte dignos iudicabat Heraclitus, ipse quoque Ephesius apud Diogenem Laertium in eius vita Strabonem lib. geographiæ 14. & Tullium Tuscul. 5. vbi Hermotorū Ephesiorum principem vocat. Et hic proculdubio est Ephesinus legislator ille quem Alexander 3. præscriptionis auctorem facit, rem à prima origine altius repetens, cap. 5. vigilanti de præscriptio. ext. propter viciniam scilicet vsucaptionis quæ est à l. xii. Tab. initio tit. de vsucapio institut. juncto Theophilo, à qua præscriptio occasionem accepit. Nam & illo tit. Iustinianus de vsucaptionibus & præscriptionibus simul idè tractat & Paulus, lib. 5. sentent. tit. 2. sub rubrica de vsucapione, de præscriptione quoque agit : & ipsa vsu-

nu. 147.

Ephesinus Legislator quis. capio tandem in præscriptionem fuit transformata tit. de usuca-
Quod refert A. August. legi alicui bi Origenis patruus glossa ma forte est, vt cum esset scriptu Ephesinus Legislator: aliquis nomen pro prium vi addiderit, origine patria scilicet Ephesinus non nomine, sed natuitate. capio tandem in præscriptionem fuit transformata tit. de usuca-
Legislator pio. transfor. Cod. Ephesinus inquam legislator frustra huc usque à doctissimis viris quæsitus, qui Alexandrum 3.ea in re ineptum, mendosum, & ridiculum opinati sunt, vt A. Augustinus, in notis ad cap 7 tit. de prescriptio. in 1.collect. & Cuia. cap 26.lib. 18. obser. & ad illud ipsum cap. 5. itemque ad rubricam de prescriptio. 30. vel 40. annorum Cod. in postumis, & Io. Sauaro ad Sidonium Apollinarem, lib. 6. epist. 8. Nam qui legum illarum ferendarum auctor decemuiris fuit, legislator non male dicj potest: & Strabo lib. 14. de eodem Hermodoro agens, eum leges quasdam Romanis scripsisse disertissimè eodem sensu ait: & Heraclitus ad ipsum Hermodorum ciuem suum scribens leges xii. Tab. illius proprias facere videtur epist. 3. Denique Plinius ei statuam in comitio publicè dicatam quasi legum quas decemuiri scribebant interpreti auctor est lib. 34. cap. 5. vbi interpretem accipere debemus, non qui Græca Latinis verteret, nam legati qui annis fere tribus per Græcas ciuitates versati fuissent, illud satis præstatere poterant: non etiam qui leges ipsas xii. Tab interpretaretur, nondum enim latæ & propositæ, & hoc ipsis decemuiris datum, l. 2. §. 1. exactis deinde ff. de orig. iur. sed qui propositum, vim, & mentem totius legislationis futuræ decemuiris ipsis exponeret, quasi illius auctor, lator, & suasor. Veteres enim interpretem, consciū, & auctorem dicebant, vt scribit Seruius in versum hunc Vrgilij,

Tuque harum interpres curarum & conscientia Iuno.

4. Aeneid. Eodem penè tempore quo leges xii. Tab. duo alia iura nata sunt quæ ab illis legibus fluxerunt: nempe illud, quod cum proprio careret, communī nomine ius ciuile est appellatum, & legis actiones, d.l. 2. §. 2. his legibus vers. & ita eodem. In quibus quanta quoque populi Ro. prudentia, & cura fuerit explicare operæ pretium erit. His enim legibus latis necessaria fuit earum interpretatio, vt naturaliter eueniire solet, inquit d. § 2. his legibus: & hoc præcipue, quia non possunt omnes casus & articulj qui quandoque incident ita legibus comprehendendi, vt non sit opus multa supplere, l. 10. neque leges cum tribus seqq. ff. de legibus: hæc autem interpretatio non priuato singulorum arbitrio permitta est, sed communi prudentum auctoritate qui in foro versarentur constituta & composita: hoc est iurisconsultorum qui trans-

uerso foro ambulare solerent, quod erat insigne, ut qui id faceret, eum facere ciuibus omnibus consilii sui copiam teste Tullio *nn. 73.*
 3, de oratore, quod de magno siue Romano intelligendum puto
 in quo etiam iudicia exercebantur: hoc est quod Tullius *1. de orat.* ait *volitare in foro.* Vulgo diceremus, *se trouuer sur nn. 84.*
la place, qui mos hodie mercatorum in celebrioribus emporiis.
 Quales illi essent præter ea quæ iam dicta sunt explicat idem
 Tullius *1. de orat.* ut apud Græcos, inquit, infini homines
 mercedulâ adducti ministros se præbent in iudiciis oratoribus, ij *nn. 98.*
 qui apud illos *τραγούλινοι* vocantur: sic in nostra ciuitate contrâ
 amplissimus quisque & clarissimus: vir. In quo (subiicit post alia)
 Leges & iura recta esse voluerunt hoc est protecta, possis etiam
 explicare fortè recta: nam ius interpretari propriè nihil est aliud
 quam ius regere, id est ad æquitatem redigere, *l. 2. §. 7. post origi-*
nem ff. de orig. iur. & apud Claudia lib. 2. in Rufinum.

Ansonios curru & iura regentem.

Illa ergo prudentum interpretatio, disputatio fori est appellata,
d. §. his legibus, non quod fieret in auditoriis magistratum, vel
 iudicium quales illæ de quibus lex *40. lecta de rebus credit.* & *l. 1.*
in fine ne de statu defunct. ff. sed quod à de ambulantibus in foro iu-
 risconsultis procederet: Alioqui hæc iuris pars ad iurisdictionem,
 non ad auctoritatem prudentum fuisse referenda. Et dicta dis-
 putatio quia esset commune placitum & conseniens pruden-
 tum sententia, circa legis mentem controversam. Varro lib. *5. de*
lingua Latina. Disputatio à putando quod valet purum facere. Et
 deinde: *Sic is sermo in quo pura disponuntur verba, ne sit con-*
fusus atque ut diluceat, dicitur disputare: quæ verba Varronis
 confirmantur Latinâ illâ dicendi consuetudine, quâ aliquid pu-
 rum putum vocamus, quasi disputatum. Disputationem igitur
 in *d. §. intelligere debemus* quæ controversiam faciat dilucidam
 & puram: sicut ratio putari ab eodem Varrone dicitur in *qua*
summa sit pura. Iustinianus alio in casu decisionem dicere solet
 simili prorsus translatione: nam putare & decidere idem est, *l. 31.*
disputator ff ad l. Aquilac consequenter disputatio & decilio, *l. 2.*
§. 1. Cod. de veteri iure enul. Et hæc fori disputatio composita tan-
 dem est: siue prudentes illi deliberaturi & dubias quæstiones
 definituri in vnum simul sermones conferrent ut factum est au-
 toritate Augulti cum dubitaretur vtrum codicillorum usus

alienus esset à iuris ratione, *initio tit. de codicil. instit.* Siue quod verisimilius arbitror ex separatis plurium responsis consurgeret tandem vna & consentiens eorum legum interpretatio quasi tacitis suffragijs communiter recepta: quod cœpisse verisimile est à consultatione veterum clientum quibus patricios de iure respondere debuisse iam ante dictum est.

Neque tamen hæc iuris pars cum responsis prudentum confundenda est, de quibus postea: Responsa enim ad ius scriptum referuntur, §. *constat instit de iure natur.* At ius ciuale hoc, siue disputatione fori, ius est quod sine scripto venit, compositum à prudentibus, & quod in sola eorum interpretatione consistit, d. l. 2. §. 2. *bis legibus latis & §. nouissimè ff. de orig. iur.* quòd magnâ observatione dignum. Hæc enim consentiens prudentum interpretatione ad leges xii. Tab. magna ex parte ius illud peperit quod ex non scripto venire dicitur, id est mores siue consuetudinem §. *ex non scripto institut. de iure natur.* Quòd etiam intelligendum puto de consimili eorum interpretatione ad nouas leges & alias ipsius iuris partes, quæ scilicet vim iuris habeant ut nempe hæc quo-

*Fidei com- que magna ex parte in mores & consuetudinem abierit tacito
missa qui- consensu vtentium. Et hoc sensu pupillaris substitutio moribus
dem sunt dicitur introducta, l. 2. ff. *de vulg. & pupilla subst.* & §. nam mori-
iuris pra- bus de pupillari subst. instit. siue iure ciuili, l. 43. *ex facto ff. cod.* hoc
torii & est illà prudentum interpretatione. Et cùm consuetudo dicatur
veniunt esse optimæ legum interpres, l. 37. *si de interpretatione ff. de legibus,*
ex iuris- manifestum est plura quæ sunt in more & consuetudine posita,
dictione originem ex illa prudentum interpretatione traxisse. Plura, in-
*inst. de fideli- quam, non omnia: nam & ex legibus exoletis multa in consue-
com- tudine & veterj obseruantia remanserunt, l. 2. §. 1. *exactis deinde ff.*
mi. hered & apud *de orig. iur.* Quin etiam ex facto prudentis alicuius viri quædam
Paulū tie. *consuetudines fluxerunt, ut in codicillis & fidei commissis vi-*
de fideic. dere est, initio tit. de codicil. instit. Hoc tamen in vniuersum affir-
initio. At mo consuetudinem omnem aut ex legum à prudentibus facta
Codicillos dixi esse interpretatione venire, aut certè eorum auctoritate fuisse appro-
*ex prude- batam & confirmatam, cùm à iuris ratione abhorre non vide-
tum autē tur, d. tit. de codicil. l. 1. Cod. que sit longa consuet. & l. 39. quod non*
ritate & ratione ff. de legib. quod perspicuè docet Theoph. initio tit. de adqui-
iure civil. sitio per arrogatio instit. vbi ius non scriptum, ius moribus vsuque
tit. de co- intr oductum, & ius prudentum approbatione receptum vnum
*dic. instit.***

SIVE IVSTITIA.

39

& idem facit, & ~~τομοθείας πολιτικής~~ vocat hoc est ius ciuile, vt ipse interpretatur, initio tit. de offic. iudic. i nstit. ubi ~~τομοθείας~~ dicit. Vnde licet intellegere hæc verba hoc iure vtimur, interpretationem prudentum significare, vt videre est in l. 21. ait *Dionys.*
lex inf. ff. ad l. Aquiliam collata cum §. illud eod. tit. instit. & l. 6. in inter-
dicto ff. de vi & vi armata. Quibus consequens est non quemlibet
populi usum consuetudinis nomen mereri, nisi prudentum au-
toritate ac proinde iuris ratione nitatur. vnde in hac quoque Romulū le
iuris parte manifesta est summa populi Rom. prudentia & æqui- ges tulisse
Nam & Tullius consuetudinis inducendæ potestatem legis- partim
latori ipsi videtur tribuere i. de legibus. Serendi etiam mores, in- scriptas,
quit, nec scriptis omnia sancienda, quod etiam innuitur, d. §. ex partim nō
non scripto instit. de iure natur. in quo præterea consuetudo legem scriptas.
imitari meritò dicitur, quām non minùs sit prudentum consul- Idem de
tum & communis Reip. sponsio, hoc est tacita ciuium cōuentio, 2. Vfus ho-
l. 1. & l. 35. sed & ea ff. de legib. & pro iure & lege, l. 33. diurna eod. minū ius
tit. atque ideò ipsum ius, tit. de legit. patron. tute. instit. Nam quod facit §.
est ex aperta legis mente legi tribuitur. Quinimò & ma- sed cūm
jor in consuetudine interdum æquitas : Prudentes enim suā paulatim
interpretatione legum duritiam molliūt, neque subtilem ratio- de cœla.
nem sequuntur, sed utilitatem communem, l. 51. ita vulneratus instit. &
§. ult. ff. ad l. Aquil. quæ vt ait Horatius iusti propè mater & æquij: deico. be-
ac consequenter ius in meliùs producere dicuntur, l. 2. §. 7. post red. &
originem ff. de orig. iur. quod ideò ius optimum dicj potest, vt ini- multò ma-
tit. de codicil. instit. & magnæ auctoritatis, l. 36. imò ff. de legibus: gis vñus
Non tamen ignorandum in iure non scripto quædam posse in- indiciorū
uenirj, quæ non ratione introducta, sed errore primùm, deinde circa leges
consuetudine obtinuerint: At ista strictius intra suos fines con- qui distin-
tinentur, l. 1. 4. quod verò & l. 39. quod non ff de legibus, aut potius ad videtur
rationem iuris sunt corrigenda, l. 2. Cod. quæ sit longa consuetudo. aliquate-
Quales ferè sunt hodiernæ populorum consuetudines quæ ap- nus à con-
pellantur: magna ex parte barbaricæ, iniquæ, ac inconditæ, in- suetudine
quibus l. 1. §. sed & Cod. de reteri

----- *Nec pes, nec caput uni*

Reddatur forme:

Et verè usurpari possit quòd Tullius lib. 1. de oratore scribit in- nu. 97.
 credibile esse quām sit omne ius ciuile, præter hoc nostrum in-
 conditum ac penè ridiculum.

Sequuntur legis actiones quæ eodem tempore fluxerunt ex l. xii. Tab. quo disputatio fori siue ius ciuile, hoc est interpretatio prudentum, l. 2. §. his legibus vers. deinde ff. de orig. iur. quæ legis actiones paulatim creuerunt neque simul omnes proditæ sunt nec ex ipsa l. xii. Tab. d. l. 2. §. 3. postea cum Appius vers. augescente ff. de orig. iur. Quod etiam intelligendum de posterioribus legibus & similib. iuris partibus vt ex iis quoque actiones fuerint compositæ: in quibus non minor prudentia & æquitas quam in cæteris iuris partibus: quod vel ratio earum componendarum satis demonstrat in d. §. ne populus prout vellet eas institueret, hoc est vt certus & ratus ordo ac modus seruaretur in omnibus iis quæ iure legèque essent peragenda, omnisque confusio & temeritas tolleretur. Legis enim actiones fuerunt non solùm illæ quibus quisque ius suum in iudicio persequitur (quamquam in ijs præcipue nomen manserit, quasi proprium) sed actus omnes qui à lege profiscuntur, aut simili iuris parte: modi inquam & formæ rerum gerendarum ex præscripto legis, quibus eius mens in actum deducatur & effectus rei accipiatur d. l. 2. §. 6. nouissimè vers. ita in ciuitate, vt enim hominis & animalis cuiusque certæ sunt actiones siue actus: ita & legis: qui actus legitimi siue legis actiones aut legitimæ actiones dici solent, quod pluribus & accuratè docuimus ad l. 77. actus legitimi ff. de regul. iur. & probant hæc Tullij verba pro Murena: Iurisconsulti, inquit, ne fine sua opera lege posset agi, notas quasdam composuerunt, vt omnibus in rebus ipsi interessent: his enim verbis euidenter ostenditur legis actionem, non de solis forenibus litibus, sed de omnibus rebus solere dici quæ legitimè & peritè, id est ex solemni iuris ordine essent agendæ vt loquitur lex 88. Lucius Titius §. vlt. ff. de legat. 2. Probant etiam verba hæc in l. 2. §. 19. deinde Sextus ff. de orig. iur. Liber, inquit, qui inscribitur Tripartita, quoniam l. xij. Tab. præpositâ iungitur interpretatio, deinde subtextitur legis actio. forma nempe quâ lex unaquaq; actum suum solemniter possit exercere. Notum est enim leges xij. Tab. non ad solas iudiciales controversias, sed ad omnes ciuitatis utilitates & partes pertinuisse vt supra ex Tullio 1. de Orato. iam retulimus: & vt ex earum quæ supersunt reliquijs licet intelligere. Probat denique lex 1. Cod. de formalis: his verbis cunctorum actibus, quibus perspicuè ostenditur actiones illas legis de quibuscumq; actibus legitimis dictas fuisse

fuisse. Huius verò partis iuris quæ legis actiones spectat, vtilitas & prudentia necessariò explicāda est, tum quia abrogata omnino videri possit l. 1. de formul. & impestra. action. sublat. Cod. tum quia illa cauillis & dicterijs maximè obnoxia est qualia sunt, quæ Tullius causæ suæ inseruiens jacit loco antè citato pro Murena quorum etiam argumentū præbere possunt verba dictæ l. un. Nam quum legis actiones certas & solemnnes esse voluissent d. §. 2. his legibus vers. deinde eas verbis quoque certis & solemnibus composuerunt quæ verba ciuilia appellantur quia ex iure ciuili hoc est prudentium interpretatione veniunt l. 7. verbis ciuilibus ff. de vulg. & pupilla. verba formalia vocat scholium secundum Iuliani ad nou. 17. eiusdem, quod nempe legis actiones formulis, & immutabili verborum collocatione & comprehensione essent cōceptæ & conclusæ. Vnde in l. 1. Cod. de formul. Syllabarum appellatione fortè significantur. Quamquam ibi syllabæ vulgari sensu possint accipi, ut videre est in paratit. Cuia. Tullius carminæ vocat loco antè citato pro Murena.

Et hoc ideo tam anxiè ne quisque pro arbitrio eas actiones institueret atq; inde varietas & confusio nasceretur: sed ut certa & constâs via singulis monstraretur quâ velut manu ducti, actus quoscumq; legis, ritu legitimo exequi valerent. Nam in illis formulis & complexionibus verborum, tota vis & potestas legis, cuius actio erat peragenda, accuratissimè à prudentibus quasi viam pœcuntibus fuerat descripta, ne quis vel tantillum aberrare posset: ita ut postquam Cn. Flavius illarum actionum librum publicè primùm edidisset, ius ciuale editum & euulgatum diceretur, ut scribit Tullius l. de Oratore, & Livius in fin. lib. 9. decad 1. & liber ille actionum ius ciuale Flavianum diceretur d. l. 2. §. 3. postea ff. de orig. iur. sicut enim virtutis laus in actione consistit: ita iuris ciuilis vtilitas & effectus in legis actionibus: Sed ex tanto bono duplarem mali ansam homines ut fieri solet arriperunt. Nam Pontifices & Principes potentioresq; ciuitatis, quales Iurisconsultos fuisse diximus, penes quos legis actiones fuerunt, quosq; ideo consulere oportuit, obtinendæ atque augendæ potentiae suæ causa, per uulgari artem suam nolebant, ut Tullius ait l. de Orato. loco suprà citato, sed eam in latenti retinere cogitabant d. l. 2. §. 18. his legibus vers. omnium eadem l. 2. atque ita ad ambitionem suâ peritiâ abutebantur, ut Tullius pro

Murena & Liuius loco prædicto significant, nec non Plinius lib. 33. cap. i. quod vitium & in sequentia tempora cum incremento transmissum est. Præterea homines calumniosi ex nimis anxia illa & scrupulosa formularum diligentia & obseruatione, fraudes, versutias, machinationes excogitare & parare cœperunt auctoripio syllabarum insidiantes ut dicitur in l. 7. *Cod. de formul. profè* enim in singulis literis atque interpunctionibus verborum, formularij immotabantur sicut Tullius scribit loco sæpè citato pro Murena. Itaque Impetatores tandem qui ius ad facilitatem simplicitatemque naturæ quātūm fieri posset reuocare studuerunt, formulas illas lege agendi cunctis actibus radicitū amputauerunt d.l. i. quod ita tamen accipiendum est, vt intelligamus auctoripio quidem syllabarum & captiosam scrupulositatem legitimarum actionum fuisse sublatam: non autem vim & efficacitatem ipsarum: nam aptam rei & proposito negotio competentem actionem esse semper necesse est l. 2. eod. tit. quod de omnibus legitimis actibus similiter intelligendum est: solemnitate verborum & impetrandi necessitate tantū relaxatis. Substantiā enim legis actionum in ius vñmq; transfusam fuisse vel vna hypothecaria formula satis demonstrat, ex qua librum integrum Digestorum compositum fuisse Iustinianus profitetur *Oratione ad Antecessor. §. 4. tertij insuper: vbi librum singularē ad hypothecariam formam vocat, qui est Pandectarum vigesimus. Vnde apparet, ius nostrum ex verbis quoque ipsis actionum legis, & formularum sumptū fuisse, quod etiam videre est in l. 10. pignoris de pignorat. actio l. 19. acceptam de usuris l. 6. quæ preedium si alienares pigno. data sit Cod.* Nam & in omnibus actibus legitimis, licet verba solemnia non dicātur, ut dicta tamē accipiuntur l. 2 3. *mammuiſio ff. de manum vindicta.* Atque ideo initio Pædectarum Iustinianus nos generaliter admonitos voluit, in extraordinarijs iudicijs qualia sunt hodie omnia §. vlt. instit. de interdict. conceptionē formularū non obseruari, earum tamen potestatem & eundem effectum manere l. 47. *actio ff. de negot. gest.* Tanta verò est formularum in legitimis actibus utilitas & necessitas, ut quamvis lege fuerint expulsæ, recurrerint tamen: nouo interpretum nostrorum, sed longè minus subtili inuento. Libri enim qui vulgo inscribuntur protocolla, formularia, styli, praxes, nihil ferè aliud quām actus formales & legitimos continent. Naturaliter enim vel nobis re-

pugnantibus actiones solemnēs quā sāpiūs repetendāe sunt, ipsā iteratione in certas verborum conceptiones per se paulatim abeunt: ipsa quoque iudicia quantumuis extraordinaria fuerint effecta, nihil aliud quām formulas crepant, quas qui negligunt fora perdunt. Verissimum enim est quod Cuiacius paratit. de formulis sapienter scripsit. Religionem iuris antiqui in formulis forsitan captiosam nimis & scrupulosam: sed tolerabiliorem quām sit actionum confusio & agendi temeritas, & nullus ordo: omnibus actionibus conceptis in factum, nec conscriptis formulā legēque certā: quod ad hodiernam imperitiam & incuriam referendum est, non ad Romanam iuris prudentiam. Et hæc satis de lege xii. Tab. eiūsque sequela, hoc est interpretatione prudentum & legis actionibus.

Sequentes quoque leges summā accrutatione, æquitate & prudentiā similiter perlatæ, ad eam ferè formam quam in legibus xii. Tab. ferendis seruatam fuisse suprà retulimus. Nam non nisi à Senatorio magistratu ferri & rogari potuerunt, *§. lex est instit. de iur. natur. hoc est magnæ auctoritatis viro, quod earum appellations satis patefaciunt, puta Cornelia, Pompeja, Iulia, & similes.* Hic verò legem cum prudentibus & peritis, domi primū consultabat: ad Senatum deinde referebat, sine cuius auctoritate nulla lex ad populum ferri potuit: promulgabat postea, hoc est publicè exponebat per multos dies: ut cuius esset inspiciendi & arbitrādi potestas, quō & legislatorem posset interim admonere & se ipsum parare ad dissuadendum cum lex ferretur: aut certè ad deliberandum de suffragii calculo. Tandem ad populum in comitiis ferebat, vbi sicut ipsi aliisque suadere legem licuit, ita & liberè dissuadere, non magistratibus solū sed priuatis quoque: quam suadendi dissuadendique libertatem Tullius lib. 3. de legibus significat his verbis: Rem populum docento. Doceri à magistratibus priuatisque patiuntor. Quæ singula qui pleniū scire cupiat, is Pauli Manutij librum de legibus legat & Barnabæ Brissonij V. C. lib. 2. de formulis in princ. vbi testimonia adferuntur. *Probab. Dionys. Halicar. lib. 10 & tilla. li. 2. cap. 4. 11. Quint.* Ad quam legum condendarum diligentiam quid humana cura & industria addere amplius potuerit, ego sanè nō video. Sed hoc insuper obseruandum, ferendis legibus solemnem hanc clausulam de more adhibitam fuisse: ut si quid ius non esset rogari, rogatum ne esset: quod pluribus probat Brissonius eod. lib. vt scili- *Pag. 153.*

D E A E Q V I T A E

44

cet testarentur nihil se velle sancitum quod à iuris ratione esset alienum : quā cautione efficiebatur ut tota ciuitatis legislatio semper cohereret , & consentiens esset . Fuit & alia magna prudenter cautio , Ne pluribus de rebus quae non eiusdem generis viderentur , vna rogatione ferretur , quā significat Tullius 3. de legibus . Nec plus , inquit , quā de singulis consulunto . Cujusmodi est ista apud festum neve per saturam abrogato aut derogato , qua de re vide eundem Brissonium de verborum significacione in Satura : nempe ut unaquaque res serio magis examinaretur , quum in eam solam essent intenti . Nam & eadem de causa in rebus priuatis iure veteri cautum fuit ut generaliter bonorum portio donari non posset : sed ut singulæ res nominari deberent quæ donatione , mancipazione , vel in iure cessione , transferrentur , l. 1. & 2. de donationibus Cod. Hermogen. ne scilicet incogitanter & quasi per auersionem quis res suas prodigeret .

Plebiscita.

In plebiscitis similis quoque diligētia nisi quod à plebeio magistratu rogarentur & inconsulto Senatu : nam alioqui legis nomen & potestatem obtinebant § plebiscitum , Instit. de iure natur. l. 2 §. 4. deinde cum esset ff. de orig. jur. & §. 6. nouissimè ibidem . §. illud palam de l. Aquilia instit. l. 1 ff. eod. tit. & apud Gelliū lib. 10. ca. 20.

Senatus cons.

Julia.

1. Tullius

pro. Sestio.

2. de legibus

num. 4. l.

3. in Catone

& in Vatini-

nium.

4. in Anto-

nium.

fol. 153. E.

fol. 197. L.K.

Pag. 334.

num. 14.

Senatusconsultorum sapientiam & æquitatem is facile intellegit qui nouerit Senatum Rom. Reip. custodem fuisse ,¹ dominum publici consilij , summū consilium , imò consilium orbis terræ : his enim modis Tullius varijs in locis appellat : & pro domo sua pleniū summum & populi Rom. populorumque & gentium omnium , ac Regum consilium : & Senatores non suffragio creatos , id est ære dato , sed censorum iudicio lectos ex magistratibus vel qui magistratu defuncti fuissent ut videre est apud Liuiū decad. 3. lib. 3. & 7. & Tullium 3. de legibus , viros qui extate & morū canitie patres dicj verè possent : atq; ita Lectos ut senatu eos mouere propter turpititudinē siue probrū liceret , l. 2. & 3. de Senator. l. 12. cum prætor §. 2. non autem de iudicij ff. & §. quibus instit. de capit. deminutio probrum inquam quod interdum minus est quā delictum , l. 42. probrum de verbo signif. ff. idque eodem censorum iudicio ut Tullius grauiter differit lib. 3. de legibus in suæ legislationis verba hæc , is ordo vitio vacato , cæteris specimen esto . & tandem iudicio imperatorum , ut scribit Theoph. d. § quibus , qui eum ordinem tantj fecerunt ut in eo ipsi quoque

SIVE IVSTITIA.

49

numerarj voluerint, l. 8. ius Senatorum de dignitatibus lib. 12. Cod. & Senatores partem corporis sui esse censuerint, l. 5. quisquis Cod. ad l. Iuliam maiestat. partem scilicet sui consistorij, quā formā Episcopus & canonici vnum corpus esse dicuntur, cap. 4. nouit de his quae fuit à pralat. extra. atque publicè agnouerint, id demum ad ad beatitudinem sui imperij & suam gloriam redundare, quod cum Patrum Conscriptorum iudicio fuisset ordinatum, l. 8. humarum Cod. de legibus. Certè Reip. temporibus tanta fuit eius ordinis maiestas, morum scilicet grauitate ac sensuum sententiarumque pondere & sapientia, vt Cyneas Pyrrhi regis orator Senatum ingressus, plurium Regum confessum se vidisse arbitratur: & Galli vrbe potiti, cum seniores quosque Senatores in ædium vestibulis sedentes mortemque intrepide opperientes offendissent, eos, haud secūs quām venerabundi intueretur, quasi diis simillimos vt Liuius refert decad. 1. lib. 5. Præterea Senatusconsultorum æquitas & prudentia ex eo etiam potest colligi, quod cum iuris condendi potestatem Senatus ab initio non haberet, vt scribit Dionys. Halicat. lib. 6. neque vñquam deinde nominatim lege certa accepisset: tandem tamen quicquid constituisset obseruaretur pro iure & lege: quasi populus tacito cōsensu eam auctoritatem in Senatum transtulisset, l. 2. §. 4. deinde cum esset vers. deinde quia difficile ff. de orig. iur. §. senatus consulta inst. de iure natur: ita vt amplius non ambigeretur Senatum ius facere posse, l. 9. non ambigit ff. de legibus & tit. de Senatusconsultis Cod. Ejusdem prudentiae & æquitatis argumentum denique est frequentia Senatorum quæ necessario adhibebatur in Senatusconsulto condendo. Nam vt omittam antiquiora tempora, quibus numerosa multitudo desiderabatur, satis vulgatum est: posterioribus temporibus non aliter senatusconsultū fieri potuisse, quām si septuaginta Senatores sententiā dixisset, vt Lampridius perspicuè significare videtur in Alexandro Seuero, vt mox expōnemus. Cujus tamen verba ita accipit Cujac. parat. de offic. præter Cod. vt existimet legitimum munerum Senatorum in consulto condendo fuisse quinquaginta tantum: idque ex l. 9. Cod. Theod. de prætorib. quæ tamen non de senatusconsultis generaliter agit, sed de ijs solùm quibus nominatio & designatio prætorum tunc à Senatu celebrabatur, l. 12. eod. tit. Adde eam varietatem tempus adferre potuisse. Quę autē de senatusconsulto-

rum prudentia & æquitate dicta sunt, non minùs de nouis intel-
ligenda sunt quæ ad suggestionem Imperatorum fierent, quām
de antiquis in Rep. quandoquidem principes qui suis ad Sena-
tum orationibus S. consulta quædam suadere vellent, præclarum
aliquid sapientiæ & justitiæ suæ specimen & probabile in vul-
gus, deligere & edere conarentur, vt ex eorum orationibus quæ
frequentes in iure occurrunt iudicare licet. Adde quod apud
Cassiodorum Senatus sèpè dicitur Curia libertatis consulte scili-
cet & prudentis.

*Constitu-
tiones prin-
cipium.*

Constitutiones imperatorum sequuntur quarum non minor
sapientia & æquitas: non enim nisi de consilio iurisperitorum
& prudentium multorum sanciebantur, vt de ipso Augusto di-
citur, *initio tit. de codicil. instit. de Diuis fratribus, l. 7. Diuij ff. de iure*
patronat. &c de Alexandro Seuero à Lampridio: Negotia, inquit,
& causas priùs à scriniorum principibus & doctissimis iurisper-
ritis & sibi fidelibus, quorum primus tunc Vlpia. fuit tractari or-
dinarique atque ita referri ad se præcepit. Neque ullam consti-
tutionem sacrauit siue viginti iurisperitis, & doctissimis ac sa-
pientibus viris, ijs denique disertissimis, non minùs quām quin-
quaginta: vt non minùs in consilio essent sententiæ quām cum
senatusconsultum fieret: & id quidem ita, vt iretur per sententias
singulorum ac scriberetur quid quisque dixisset: dato tamen
spatio ad disquirendum cogitādū inque priusquam dicerent, ne
incogitati dicere cogerentur de rebus ingētibus. Qui Lampridi
locus ad senatuscōsultorum quoque grauitatem & maturitatem
valde pertinet, & ad probandum numerum consulentium, si
enim viginti, & quinquaginta alios sapientes connumeres, fa-
cies septuaginta: atque ita Casaubonum computasse postea re-
peri. Et in primis quidem cauebatur ne quid absonans à iuris
ratione constitueretur, *d. tit. de codicil. instit. sed vt si quid sup-*
plendum esset, id ad iuris regulas eiūsque conjecturas & imita-
tionem fieret nouā constitutione, l. 2. §. 14. sed quia diuinæ Cod. de
veteri iure enucle. Nam & ipsi imperatores plerumque iuris con-
sulti fuerunt: certè iuris religiosissimi ferè omnes, *l. 67. vnum ex*
familia in f. de legat. 2. non minùs quām rei militaris periti vt Iu-
stinianus apertè innuit præfatione institut. qui se etiam iuris-
consultum rel ipsā profitetur & disertis verbis professus est ea-
dem præfatione, l. vlt. de legib. & l. 2. §. 1. nos itaque de veteri iure

encl. Cod. atque se erubescere quicquam sine lege definire, nou.
 18. de triente & semisse §. consideremus sine cap. 5. collat. 3. Iuris-
 consultorum quidem magno numero imperatores stipatos fui-
 se eosque in præcipuis amicis & à consilio habuisse docet passim
 historia Spartianus in Adriano & Seuero, Læpidius in Alexan-
 dro, Capitolinus in Antonino Pio & in M. Antonino Philoso-
 pho nostrisque auctores, l. 7. *Diui ff. de iure patronat.* l. 4. *de locato l.*
4. de contrahend. stipulat. Cod. & aliis plerisque locis: quod illis om-
 nino necesse fuit, quandoquidem omnem interpretandi iuris
 potestatem ad se tandem transferentes oraculum totius orbis
 Romani in aula constituerent, l. vlt. *Cod. de legib. & d. §. sed quia*
diuinæ, vbi responderent non modò ad consultationes magi-
 stratum tit. de relation. Cod. & apud Plinium lib. 10. epistola-
 rum & Symmachum lib. quoque epistolarum 10. vel aduoca-
 tionum l. 12. si maior *Cod. de legit. heredib. sed etiam ad prin-*
torum preces: unde nata sunt tot rescripta quibus Codex Iu-
 stinianus constat & alij anteriores Codices. Itaque in primis
 Quæstorem sacri palatij habuerunt custodem iustitiae ut Valen-
 tinianus vocat. *Non. de homicidio casu an voluntate facto quæ*
incipit criminosos atque idè iuris pertissimum (qualis Iustinia-
nus Tribonianus fuit præfatione instit.) de cuius summa peritia
deinde dicemus. Et Cassiodorus, magnus quoque iurisconsul-
tus Regi suo ut videre est in ipsius libris Regi inquam Gotho-
rum qui æquitatem & prudentiam Romanam imitati sunt ut
idem scribit lib. 3. Vari. cap. 23. & lib. 7. cap. 25. qui posterio-
ribus temporibus dictus est Cancellarius, ut ex Niceta docet
Cuiac. ad l. vlt de discussio. lib. 10. Cod. Sub illius enim dispositio-
ne leges dictandæ & preces ut est in notitia imperii, preces, in-
quam, quia precum arbiter erat ut Symmachus vocat lib. 1.
epistola 17. id est pro arbitrio responsa ad preces dictabat &
rescribebat, l. 7. uniuersa de diuers. rescript. Cod. l. 2. de petitio bon.
Sublat. lib. 10. Cod. ex persona principis scilicet ut est apud Iulia-
nus, Nou. 47. cap. 2. quod est ministrare sacris literis imperato-
ris, Nou. Iustiniani 53. de exhibendis reis cap. 2. Qua de causa ille
summâ curâ deligebatur à principe. Theodosius Rex qui Ro-
mam tunc obtinebat apud Cassiodorum lib. 5. Varia. cap. 4.
quem auctorem in hanc sententiam Cuiac. citat. parat. de officie.
Quæsto. Cod. Omnes, inquit, quos ad Quæsturæ culmen eue-

himus doctissimos aestimamus quales legum interpretes & consiliij nostri decet esse participes: & alius Rex apud eundem lib. 10. cap. 6. Quæstorem alloquens. Totum te legibus, totum respondens trade prudentum. Sic nobis optimè consulueris si prisco- rum seruias institutis: & rursus alius apud eundem lib. 9. cap. 24. ait se Quæstorem fecisse, conscientiâ præditum & legum eru- ditione maturum. Et quâm in aliis magistratibus non tanta peri- tia esset necessaria, quia per assessores & consiliarios suos ius di- cebant, qui effectu ipso erant iudices, l. 2. ff. quod quisque iur. nou. 82. de iudicib. in princ. juncta gl. in verbo nostris collat. & apud Tullium in f. 2. de legib. sicut hodie in Seneschallis nostris videre est: certè si in aliis hoc tolerandum vtcumque, nimis verò in Quæstore pudendum est, ut qui eligitur ad principis consilium, solarium expectet alienum, inquit, idem Athalaticus eodem lo- co. Qua de causa Quæstor ne officium quidem habuit sicut alii magistratus, ut ex notitia constat, & ex Cujac. ad finem nou. 20. hoc est officiales: nam & hi quoque suis magistratibus ius suggerebant ut videre est apud Tullium in f. 2. de legib. Atque haec de summa Quæstoris peritia in iure, de qua qui plura scire volet legat Cuja. de petitio bono sublat. lib. 10. Cod. & parat. de offic. Quæsto. Cod. & Fraic. Pithocum in glossario ad Julianū in verbo Quæ- stor & Iuretum ad Symmachum lib. 1. Epist. 17. Cassiod. in eius formu- latib. 6. Varia cap. 5. nec non lib. 1. cap. 13. lib. 5. cap. 3. & 4 lib. 8. cap. 18. 19. lib. 9. cap. 24. lib. 10. cap. 5. 6. & 7. Habuerunt præterea Romani imperatores magistros scriniorum Memoriarum, Epistolarum, Li- bellorum, Dispositionum, iuris peritissimos quales tamen passim quilibet apud nos ereantur quales vulgo dicunt, secretaires d'E- stat ou de commandement: qui illis aliquatenus comparari possunt. Exemplo esse potest Iubentius Celsus, cuius frequens in Pande- stis mentio, qui sub Antonino pro magister scrinij fuit ut vide- re est in veteri inscriptione apud Gruterum pag. 607. & Geor- gium Fabricium lib. 1. antiquitatū: item Papinianus Seuero scri- nij scilicet libellorum, l. 12. rescriptum ff. de distract. pignor. item Vlpianus qui magister scrinij sub Alexandro fuit auctore Lam- prid. in eius vita Spartiano in Pescennio Nigro vbj Paulum quoque eodem munere functum fuisse ostendit, vnum nempe ad memoriam, alterum ad libellos paruisse: item Eumenius Diocletiano & Maximiano ut opinor, qui in oratione pro scho- lis

His instaurandis magistrum se sacræ memorię fuisse scribit & trecenta sextertia annua accepisse qui deinde patriæ suæ Rhetoriussu Principum effectus est saluo priuilegio dignitatis: quū honesta professio ornet potius omnem quām destruat, dignitatem, quæ sunt ipsorum Principum verba. Magisteria autem scriniorum tantæ dignitatis fuerunt, vt ad præfecturam prætorij ijs gradibus ascenderetur, vt in Papiniano, Vlpiano, & Paulo videre est. Spartan. in Pescennio nigro agens de Paulo & Vlpiano: quū vñus, inquit, ad memoriam alter ad libellos paruiisset statim Praefecti facti sunt. Hi sunt virj spectabiles & imperialis majestatis quodammodo assessores videntur, *l. vn. de magistr. sacro. scrin. lib. 12. Cod. Lamprid. in Alexandro. Negotia & causas prius à scriniorum principibus & doctissimis iurisperitis, & sibi fidelibus, quorum primus tunc Vlpianus fuit, tractarj ordinarique atque ita ad sé referrj præcepit. Eutropius lib. 8. Alexxander Imperator, inquit, assessorem habuit vel scrinij magistrum Vlpianum iuris conditorem. Lampridius in eodem Alexandro. Consiliarius, inquit, & magister scrinij Vlpianus fuisse perhibetur: vbi forte legendum Consiliarius, id est, magister. Nam & ipsi diuina responsa dictant, *l. vlt. Cod. de divers. rescript. siue annotationes: sic enim in notitia imperij vtriusque vbi peculiariiter id tribui videtur magistro memorię: adnotaciones inquam quæ manu diuinâ, id est principis fiunt & longè majoris ponderis sunt quām simplicia rescripta. Nou. Valentinianj quæ incipit criminosos, tit. de homicidio casu an voluntate factō. Quæ simplicia rescripta magistro quoque memorię tribuuntur in notitia his verbis: Et precibus respondet. Quod & in d. Nou. significatur dum ait, vir spectabilis magister qui interdicta supplicantibus responsa præbuerit. Sed dubium manet vtrum id sit dictare an etiam subscribere. Certè in veterj libello edito à Fabritio, Iulbentius Celsus Pro-magister subscriptis: Etcā ratione apud Iulianum antecessorem scholio ad Nou. 18. magistri scriniorum videntur appellari Antigrafei literis latinis, quamquam locus sit murilus imo ita appellabantur l. 3. §. 10. Cod. de vet. iure enucle: & in præfatione voluminis legationum jussu Constantini Porphyrogenetæ compositi Theophilactus dicitur ex-præfecto διπλού ἀντίγραφος. Nam in veteri glossario ἀντίγραφος est rescribo, & διπλούς dictator, rescriptor, ἀντίγραφη dictatura**

rescriptum. Vnde scrinia curiarum grafia apud nos dicta puto, & ministros scriniorum grafiarios. Ex quibus vtrumque munus dictandi & subscribendi ad Magistros scriniorum pertinuisse videtur : in scrinijs verò quatuor , quam plures fuere qui generali nomine memoriales sunt appellati, l. 10. *hat parte de proxi. sacro. scrinio.* lib. 12. Cod. quos etiam iuris peritos fuisse argumento est quod nonnulli ex ijs in Digestorum & Codicis confectione Triboniano suum ministerium præbuerunt, *Nou. de adiutorib. quæstoris quæ integra habetur post Julianj Nouellas* : nec non etiam quod quæstor ex eorum numero deligeret quos vellet sibi adjutores, vt est in notitia imperij & in d. Nou. quorum nempe obsequio rem quæstoriā ageret, l. vlt. *de proxi. sacro. scrin. lib. 12. Cod.* qui ideo peragendis signandisque imperatorum responsis obsecundare dicuntur, l. 11. *eos qui de excusatio. numer. lib. 10. Cod.* & rescripta excipere vel implenda curare, l. 2. *de petitio. bono. sublat. Cod. eod. lib.* Hæc enim non de omnibus memorialibus dici videntur, sed de ijs qui essent Quæstoris adjutores : quamquam dubitationem faciat quod Magister ipse memoriae adnotationes omnes dictet & precibus respondeat in notitia imperij : qua in re videatur usus operâ suorum memorialium. Existimo etiam in schola notariorum de quibus in tit. *de primicerio secundicerio & notarijs,* lib. 1. 2. Cod. aliquam juris peritiam fuisse , saltem in eorum primatis. Argumento est liber gestorum in collatione Carthaginj habita Honorij Cæsaris iussu inter Catholicos & Donatistas coram Marcellino V.C. Tribuno & Notario: qui liber nihil aliud est quam processus judicialis sub Marcellino iudice, cui ea jurisdictio mandata , factus ; Processum Verbalem , aut dietas pragmaticj nostri dicerent , egregium antiquitatis monumentum, & nostræ opinionis præclarum indicium. Certè etiam Comites sacrarum largitionum fuisse quandoque iuris peritissimos constat ex l. 2. §. 6. que omnia vers. id est *Constantinum Cod. de vet. irre encl.*

Sed vt ad constitutiones principum redeamus , admiranda profectò & memorabilis cura illa & diligentia quam in nouis legibus condendis & promulgandis Theodosius & Valentinianus Impp. sibi præscriperunt & Iustinianus amplexus est, l. 8. *humani Cod. de legib.* nempe vt quod sanciendum esset id ab omnibus antea tractaretur, tam proceribus sacri palatij, hoc est sum-

SIVE IVSTITIA.

57

mis potestatibus & magistratibus qui consilio & cōsistorio principis intersunt , l.5. quisquis Cod.ad l. Iuliam majestat. quām cōtu patrum conscriptorum, id est Senatu:& si vniuersis tam proceribus quām Senatoribus placuissest,tunc allegata dictarētur quod interpretor vt scriberetur quod quisque dixisset , more ducto ab Alexandro) atque ita denuo collectis omnibus , proceribus scilicet & Senatoribus illa iterum examinarentur & recenserentur: & cum omnes cōsensissent tunc demum in sacro principis cōsistorio recitarentur, vt ipsius au&toritate , vniuersorum consensus firmaretur,quæ sunt ferè verba , d. l. 8. ita vt nihil nouj iuris in publicum nisi cum procerum & Senatus consilio ab imperatoribus constitueretur. Vnde licet intelligere quanta fuerit legum principalium æquitas & prudentia:neque principum placita dicta fuisse , §. sed & quod principi instit. de iure natur. quasi eorum libita & arbitria sint pro lege , quod de antiquis regibus scribit Iustinus initio historiæ , vt nempe quidquid libuisset liceret: sed placita ad rationem iuris , vt in f. tit. quib. mod. testam. insfr. & initio de codicil. instit. iuris inquam placita , l.12 in donationibus ad l. falcid. Cod. quo sensu verbum quoque placet usurpatur frequenter in senatusconsultis , prudentum responsis & iudicium sententiis : cuius rei testimonia plura iuris concessit Brissonius de verb. significat.in verbo placet & sequentibus: usurpatur etiam frequentissimè in ipsis Concilijs Ecclesiasticis & indicio est cap. 1. de iudiciis ext. Atque hoc sensu procul dubio accipienda est tralatitia illa clausula in Regum nostrorum edictis & constitutionibus. Car tel est nostre plaisir. Car ainsi nous plait. Atque haec tenus de æquitate iuris propriè dicti, quod ius ciuile & ipsum jus appellatur: quale est, lex, senatusconsultum, Plebiscitum, & principis constitutio: quorum omnium vna & eadem est potestas §. quos autem instit. de bono possissio. & l.14. conditiones contra de conditio. institut. ff. Quibus etiam disputationem forj, mores & legis actiones adjunximus , quia pro ipso iure habentur & sub legis nomine contineri possunt à qua primùm fluxerunt: quod tamen non de moribus in vniuersum, hoc est non de quacumque consuetudine generaliter est accipendum , sed quatenus consuetudo ex aperta legis mente proficiscitur:tunc enim idem cum lege ipsa videri potest.

Super est vt dicamus de ipsius iuris interpretatione , atque vt

DE A EQ VITATE

De interpre-
tatione ipsius
iuris qua iuris-
dictione
continetur,
& responsis
prudentum.

52 interpretationis istius similiter prudentiam & aequitatem sumimam ostendamus : quæ interpretatio pars quidem est juris generaliter dicti , sed longè diuersa ab ipso iure. Consistit verò in iurisdictione magistratum , responsis prudentum , nec non aliquatenus in cōstitutionibus principum qui interdum officio interpretum funguntur, l. 11. & ideo l. 13. nam vt ait ff. de legib. l. 9. le- ges, & l. vlt. Cod. eod. Et hæc omnis interpretatio longè etiam diuersa ab illa quam disputationem fori appellatam esse diximus: nam hæc disputatio fori, interpretatio quidem prudētum est, sed quæ ex aperta legis mente proficiscitur , atque ideo idem cum ipsa lege esse videtur, tit. de legitima Patron. tut. inst. & jus propriæ, siue jus ipsum appellari potest, l. 2. §. 6. nouissimè sicut vers. ita in ciuitate ff. de orig. jur. quasi minus dictum & scriptum , plus cogitatum à legislatore fuerit sicut in alio casu loquitur l. 102. cum annis ff. de conditio & demonstratio. Quæ interpretandi ratio quamquam originem habuisse dicatur ex occasione x 11. Tab. atque ad eas solas referatur, in d. l. 2. §. 2. his legibus latis: non tamen dubitandum quin ad sequentes quoque leges aliásque ipsius juris partes quæ pro lege sunt fuerit adhibita : auctoritate hac nimirum prudentibus quasi quodam consensu populi delatâ, ac perpetuò deinceps continuatâ: vt quod ipsis, de legis mente & taci- to intellectu, communiter visum fuisset, hoc pro lege & iure ipso haberetur, quasi illud ipsum legi inesset , l. 27. ideo ff. de legib. siue ea prudentum consentiens & consona interpretatio, adhiberetur ex composito & tractatu simul habito , siue seorsim fortui- to opinionum concursu contingeret, vt ante exposuimus. Quod hodiéque in vsum Romæ aliquatenus reuocatum est , instituto publico prudentum consilio, congregationem vocant, cuj simili- lis ad Concilium Tridentinum interpretatio, eadem necessitate exigente permissa est. Sed iurisconsulto in d. l. 2. satis fuit ostendisse originem rej, cuius productio & continuatio, omnibus per se manifesta esset. Hæc verò de qua nunc acturi sumus, interpre- tatio longè profectò laxior & liberior: quâ scilicet jus ipsum non modò ad similia per consequentias producitur, sed etiam perpe- tuò ad equitatis normam deflectitur ac temperatur, imò & sup- pletur & emendatur ac corrigitur, ut in princ. & §. 1. de bono. posse- ssio. inst. sub interpretationis tamen nomine & obtentu, l. 9. leges. Cod. de legib. & quæsito aliquo ex ipso iure colore, l. 2. ff. de inoffic.

testam. quia & hoc ipsum lex voluisse creditur et si parùm sententiam suam significauerit, l. 18. *benignius ff. de legib.* Vnde iam licet coniçere quanta sit huius interpretationis humanitas quæ tota ad æquitatem vergat, d. l. 9. illiusque tuendæ causa fuerit comparata, imò nihil aliud sit quàm ipsissima æquitas ut sigillatim exponemus à jurisdictione incipientes, quæ legislationi tam arctè cōjuncta est ut vna absque altera esse nō possit. Leges enim nō nisi à magistratibus ferri, id est suggerj, possunt ut suprà ostēdimus, neque suum effectum nisi per eos sortirj, l. 2. §. 7. *post originem ff. de orig. jur.* & magistratus ipse nihil aliud est quàm lex loquens, siue viua vox legis, l. 8. *nam & ipsum ff. de iustit.* & iure: quare eodem tempore & magistratus crearj & leges scribj cœperunt §. *singulorum iustit. de rerum diuisio.* nempe ut ipsi magistratus assiduâ jurisdictione vim legum custodiant, ut Columella loquitur lib. 12. quos ideo, *iuris ciuilis custodes* Tullius appellat lib. 3. *de legibus.* Quinimo & ipsa iurisdictio, velut quædam legislatio fuit: sicut enim leges & similia iura non in singulas personas sed generaliter constituuntur, l. 8. *iura ff. de legib.* & futuris non præteritis formam generalem dare solent & promulgantur ut omnibus innotescant, d. l. 2. §. 1. *exactis de orig. jur. ff. l. 3. l. 7. leges l. 8. humanum & l. 9. leges Cod. de legib.* Ita quoque magistratus populi Rōm statim à principio antequam lis vlla apud eos moueretur, edicta proponebant: quibus generaliter continebantur quæ essent obseruaturj in jure dicendo ut scribit Tullius 2. *de legibus*, id est quod ius de quaque futura lite & causa quisque daturus esset, ut id præscirent ciues séque præmunirent, atque etiam ut sinistra omnis de magistratibus ipsis suspicio præcide-
retur, ut videre est in d. l. 2. §. 5. *eodem tempore & l. 1. in princ. ff. de edicta.*
edendo & apud Theoph. nominatim §. prætorum quoque iustit. de iure natur. quæ edicta per abusionem dicuntur etiam leges ut notauit Cujac. *ad tit. 3 de lege Fabiana lib. 3. sentent. Paulj & nu. 14. de iure natur. iustit. nimirum à similitudine prædicta.* Magistratus autem generaliter dixi, quia ita lex indefinitè loquitur, *in d. §. eodem tempore, & quia Theoph.* id de omnibus nominatim dicit, *d. §. prætorum.* Quod cōfirmat Dio lib. 36. *de his edictis agens (vbi particula omnes male ab interprete omissa est) ibi se ambo in auctoribus pag. 19 in editione Ioannis Leunclauij quæ tamen particula ibi suppletur rectè in margine: quamquam tamen in iure nostro edicta*

*De jurisdi-
ctione.*

DE AEQUITATE

§4

hæc ad prætores specialiter dictos referrj potissimum soleant, d.
§.pratorum: quia hic magistratus iuris dicendj causa tantum crea-
tus est, d.l. 2. §.15. cùmque consules, & apud Liuum decad. 1.lib.6.
in f.alij verò propter alia munia. & si quisque eorum ius quoque
redderet pro sua iurisdictione, d.l.2. §.17. capitā deinde vers. ergo.
Sed & nouæ quoque cautiones adhibitæ sunt, quò minus præ-
tores in iure dicendo indulgere affectibus quicquam possent,
vna,proposito ab ipsis edicto, vt si quid noui iuris in aliū statuif-
set prætor, ipse eodem iure vti cogeretur, tit. quod quisque iur. in
alter statuer ff.altera, plebiscito à C.Cornelio Trib.Pleb.rogato vt
Prætores ex edictis suis perpetuis ius dicerent, vt scribit Asco-
nius in argumento orationis Tullianæ pro eodem Cornelio, hoc
est vt magistratum ineuntes, integrum & perpetuam iuris quod
toto suo anno dicturi essent formam describere in edicto tene-
rentur, à qua illis postea non liceret in iure reddendo defletere,
cum antea Prætores ambitiosi variè ius dicere consuefissent,
vt ex eodem Asconio potest intelligi & pleniùs ex Dione lib. 36.
Adde quod (cum annua esset prætura) æmulatiodecessorum &
stimulus successorum, nee non spes futurorum magistratum,
atque ideo populi demerendi studium, æquissima vel ab iniustis
edicta extorquerent. Nam & iuris studiosos habebant assesso-
res, & officialibus iuris non ignaris vtebantur vt & alij magistra-
tus, l.1. ff. de offic.assessor: & Cod.eod.tit. quorum prudentiâ omnis
ferè eorum administratio regebatur, si non & ipsi magistratus
iuris peritiam haberent, vt videre est apud Tull.lib. 3. de legibus
in f.l. 2. quod quisque iuris l.5. an apud l.8. ego de manumissis vindictâ
l.2.9. pater meus de legat. 2. ff.l.7. velut Cod.de assessorib. quò pertinent
Lampridij verba hæc in Alexandro, Assessoribus salario instituit,
quamuis sæpe dixerit eos esse promouendos qui per se Remp.
gerere possent, non per assessores. Vnde apparet, non modò le-
gem prudentum virorum, id est iuris peritorum consultum esse,
l.1. ff. de legib. sed etiam edicta vt aliam quamlibet iuris partem.
Itaque prætores noui vetera quidem priorum edicta quatenus
æqua viderentur & probarentur in vulgus sequebantur, quæ
ideo translatitia vocabantur vt videre est apud Ascon. in 3. Ver-
rinam: quasi per manus tradita: sed & noua quoque addebant
vbi æquitas suaderet, l.1. de legat. præstand. & l. 1. quod quisque iuris
ff. & manca supplebant & vitiosa emēdabant iurisconsultorum

plerumque monitu, l. 1. quod falso tutore l. 6. Saluius de legat. præstand. l. 4 §. 1. & l. 5. ait prætor de re iudic. ff. Quâ ratione ius hoc prætorium excolebatur expoliebaturque in dies ac producebatur in melius. Ita ut tandem Offilius iurisconsultus (cujus hæc summa laus quod libros de iure ciuili plurimos & qui omnem partem operis fundarent scripserit) edictum prætoris primus diligenter composuerit, l. 2 §. 22. Seruius vers. ex his auditoribus ff. de orig. iur. hoc est varia prætorum edicta accurate emendata in vnum corpus omnium primus collegerit & ordinauerit, quod & alios post eum effecisse argumento est. Certè Saluius Iulianus Iurisconsultus (cuius nomen Didium Julianum imperatorem pronepotem magis nobilem fecit, vt in huius vita scribit Spartianus, nam summæ existimationis & auctoritatis vir fuit, l. 10. si quis de condit. indeb. & l. 5. de bonis quæ liber. Cod.) Hadriani imperatoris iussu vltimam huic tanto operj manum imposuit, atque in breue volumen contulit, quod edictum perpetuum meritò est appellatum, l. 3. quæ Græca est §. 18. & §. 21. de veterj iure enud. Cod. l. 2. §. 14. sed quia diuine eod. tit. l. 3. de coniungen. cum emancip. liber & tit. de Saluiano interd. ff. quia ex eo uno deinceps prætores omnes ius essent dicturi, vt pote quod omnibus partibus esset absolutum & ad vniuersam iurisdictionem sufficeret: quodque publicè confirmatum esset oratione ab Hadriano in Senatu habitâ & senatusconsulto eam subsecuto, vt est in d. §§. Quod opus tanti Iustinianus fecit, vt & eius ordinem subsecutus sit, l. 2. ff. de statu homin. & ex eo aut ex commentariis ad illud editis, totos ferè Pædeas composuerit: ita ut edicta prætorum propter summam æquitatem reliquis omnibus iuris partibus præualuisse tandem videantur. Nam & Tullius lib. 1. de legib. testatur iam ^{num. 24.} suo tempore plerosque à Prætoris edicto hauriendam esse iuris disciplinam putasse: sicut superiores à xii. Tab. nec sanè immerritò, Prætor enim jus quidem ciuile subsecuitur & confirmat vbiicumque illud vsu hominum probari intelligit, §. aliquando iuncto Theoph. de bon possess. instit. vt in testamentis videre est. sed cum paulatim de testament. instit. & l. 14. scio de testib. ff. At quando animaduertit vsum hominum aliquid in iure ciuili aut improbare aut desiderare, tūc quasi ex tacito populi suffragio id quod videt populare esse, id est ex vnu & utilitate ciuium in assiduam iurisdictionem vertit, d. s. & cum paulatim & initio de fideicom. he-

redit. *instit.* Quod & Tullius perspicuè docet 2. de inuentione, in consuetudine, inquit, iura sunt quædam, ipsa iam certa propter vetustatem, quo in genere & alia sunt multa, & eorum multò maxima pars quæ Prætores edicere consueuerunt. Atque ideo non mirum si Prætor ius ciuile supplet emendet & corrigat in princ. *de bon possesio.* *Instit.* quandoquidem id populo tacite volente facit, l. 32. *de quibus ff. delegib.* neque incoloratè tamen, sed specie etiam aliquâ ex ipso iure inductâ, l. 2. *hoc colore ff. de inofficio testam.* quasi id ipsum velit & sentiat ius ciuile quod Prætor edicit, l. 8. *nam & ipsum ff. de instit. & iure.* ita vt ille in edicendo quasi legislator quidam esset effectu ipso, sub nomine ius dicentis, l. 1. *de iurisdictione ff.* quæ latissima eius potestas Corneliano plebiscito nequaquam restricta est, sed hoc tantùm additum, vt quicquid ad vniuersam iurisdictionem totius anni pertineret, statim à principio sui magistratus, Prætor quisque edicto completeretur, & vt ex sui edicti præscripto deinde ius dicere teneretur, nec ei variare liceret, vt videre est apud Dionem lib. 36. Pauca subiiciam exempla ex innumeris quæ passim in Pandectis occurrunt, in quibus liceat apertè cernere quemadmodum Prætores illa quæ ab ipso iure proficiscebantur, naturali æquitate moti in melius produxerunt. Et in primis cùm soli contractus iure ciuili recepti, hominum fidem astringerent & obligarent, pacta verò nequaquam: Prætor se pacta seruaturum edicto professus est, *tit. de pactis ff.* Item cùm ius ciuile proprietatis dominium tantùm agnosceret déque ea solùm actiones proposuisset, possessione insuper habitâ: Prætor quasi dominium possessionis induxit propositis multis eius acquirendæ, tuendæ, & recuperandæ actionibus, l. 1. *de acquiren. possesio.* & *toto lib. de interdictis ff.* Denique cum ad defuncti successionem nemo peruenire posset, nisi qui iure ipso heres, id est dominus fieret: Prætor bonorum possessionem excogitauit, cuius ope multis ad hereditates admisit quos ius ciuile non agnoscebat, *tit de possessor. heredit. petit.* & duobus libris *de bono possesio ff.* & § quos autem & seq. cum præcedentibus eod. *tit. instit.* Quæ exempla breuiter indicata latissimè patent, in iure & in usu fori, in quo possessoriæ actiones regnant.

*Pretorii
ius ma-
gnum ci-
vili incre-
mentum.*

Ex quibus perspicuum satis est Prætorii edicti non nisi summam prudentiam & æquitatem esse potuisse: neque securiorem

curiorem & sinceriorem iuris dicendi reddendique rationem ab hominibus vñquam excogitatam fuisse, aut verò excogitari vñquam posse. Nam si liberam in priuatis litibus disceptandis, interpretationem iuris, magistratibus concedas, rem omnium periculosisissimam fac's, quia fieri non potest quin gratiā aut odio aliisque prauis affectibus transuersi plerumque agantur, l.2. §.13. & cum placuisset vers. initium ff. de orig. jur. & tit. de pæna iudic. qui male iudicauit Cod. sicut ex Aristotele antè exposuimus. At Prætores, qui edicta sua in rem non in personam scripta, neque ad singulares homines accommodata, sed in vniuersum & generaliter concepta, publicè annj sui principio proponerent legis in modum, omni se non modò injuriæ criminē, sed etiam suspicio-ne, quò ad fieri potuit liberabant: quippe qui legem sibi in primis imperantes, ex suo edicto ius deinde dicere, in priuatis negotijs cogerentur: & iudices quos in singulorum causis dare solebant certâ judicandi formulâ ex edicti conceptione include-rent: ipsi enim non nisi ex appellatione iudicabant, tit. quis à quo appelletur ff. præterquàm in quibusdam causis de quibus se cognituros, nominatim edicto profitebantur.

Sequitur alia longè adhuc exactior & affectibus minùs obnoxia atque idè magis suspicione & calumniâ vacans juris interpretandi ratio: illa nempe quæ à prudentibus venit, partim ad ius nō scriptum relata, partim ad ius scriptum. Nam ex non scripto venire illa dicitur, quam disputationem foris siue ius ciuile propriè appellatam fuisse suprà diximus, ex l.2. § 2. his legibus latissimis ff. de orig. jur. quia ita ad juris ipsius mentem accedere visa est, ut perinde accepta sit atque si verbis ipsius nominatim expressa fuisset, tit. de legit. patron. tute. inslit. vt antè diximus. Et ex non scripto venire dicta, quia populj approbatione & vsu in mores & consuetudinem translata, nec aliter quàm ius ipsum obseruata: profecta verò non ab uno aliquo, sed à communi prudentum auctoritate, omnibus in vnum peræque consentientibus, siue fortuitò eadem ratione ductis, siue etiam re inter se agitatâ tandemque definitâ ac constitutâ, vt iam exposuimus. Nam iuxta Apollinis templum iurisperiti etiam sedebant & tractabant, vt scribit vetus interpres anonymus ad primâ Iuuenalis Satyram in verba hæc----iurisque peritus Apollo. tractare enim est de jure cōtrouersio in partem vtramque disputare. Tullius pro Murena.

Dispu-
fieri.

Si id quod oportet responderis, idem videare respondere quod
 Seruus: sin aliter, etiam cōtrouersum jus nosse, & tractare videa-
 re, quo sensu hoc verbum frequenter usurpatur in jure l. 14. de
 probatio ff. vbi est rei dubiae in vramque partem disputatio l. 14.
 ff. de testibus l. vlt. per quas perso. nob. acquir. l. 39. §. 1. ff. manda.
 l. 43. §. 1. de admin. & pericu. tut. l. 45. ibidem l. penult. §. 2 ff. quod falso
 tute l. vlt. Cod. de curat furio. l. 82. de conditio & demonstrat. l. 17. de
 iure patron. ff. & à Paulo in l. 4. ff. quib ad libertat. proclaim. vbi tractare
 est agitare l. 1. §. 10. ff. de adquir. possessio. Quod genus interpreta-
 tionis licet à lege xii. Tab. occasionem primū cœperit, eām-
 que tantū originem jurisconsultus attingat, in d. §. his legibus
 latis, dubium tamen non est quin ad alias quoque ipsius iuris
 partes adhibitum, deinde fuerit, nec minus jus ciuile appellata-
 tum, vt iam dictum est: quin imò etiam circa Prætorum edicta
 usurpatum. Boetius in Topica Ciceronis loco à definitione. Iu-
 risconsultorum, inquit, auctoritas est eorum, qui ex xii. Tab. vel
 ex edictis magistratum, ius ciuile interpretatione sunt probatæ ci-
 uium judiciis, creditæque sententia. Quamquam tamen verba
 hæc ad vramque prudentum interpretationem pertinere pos-
 sunt: cuius altera species quæ ad ius scriptum refertur generali
 responsorum nomine significari videtur: vt quamvis responsa
 propriæ dicta sint quæ ad consultationes fiunt, d. l. 2. §. 18. iuris ci-
 uilis in princ. & vers. post hos fuit & §. 25. post hunc vers. & vt obiter ff.
 de orig. iur. & can. §. responsa. 2. distinc. apud Gratianum: ea tamen
 appellatio ad quoscumque iurisconsultorum libros generaliter
 trahatur, vt manifestum est ex tit. de responsis prudent. Cod. Theo-
 dos. vbi Anianus etiam Gregorianum & Hermogenianum Co-
 dicem sub eo nomine comprehendendi potuisse censet: nempe quia
 omnia prudentum scripta in id comparata sunt vt dubitantibus
 de iure sint responsorum loco: vel etiam quia nomen traductum
 sit à potiori eorum munere, consultatoribus scilicet responden-
 di, vt innuere videtur Theoph. §. responsa prudentum de jure natur.
 Instit. vbi disertè ait jus ab ipsis conditum responsa prudentum
 vocari nomine generali: quod & res ipsa probat: Manifestum
 enim est Pandectas ex quibuscumque iurisconsultorum com-
 mentarijs fuisse compositos, non solùm ex libris responsorum:
 quod & index auctorum pandectis præfixus statim demonstrat,
 & Iustinianus ipse profitetur, l. 1. §. 2. iubemus igitur, l. 2. §. 16. ne

SIVE IVSTITIA.

59

autem incognitum versi legislatores & l. 3. §. 20. Cod. de veterj iure encl.
 cum tamen in connumerandis iuris partibus responsorum tantum meminerit Iustinianus, non aliorum librorum, d. §. *responfa.*
 Hæc autem interpretatio quæ iurisconsulti singuli varias juris partes explicant, nec non quæstiones quæ incident enucleare & definire solent proprijs sententijs & opinionibus expositis: et si non publicâ auctoritate, vel approbatione esset subnixa (sic ut illa superior quæ juris civilis nomen meruit) d. tit. *de responsi. prudent.* atque in ea singuli errare & labi potuerunt æquitatis interdum specie decepti, l. 91. *si seruum* §. 2. sequitur ff. *de verb. obligat.* vnde frequentes eorum dissensiones, ac repræhenſiones & aliorum in alios notæ, d. tit. *de responsi prudent.* nec non variæ interdum sectæ, l. 2. §. 25. post hunc maximè versi hi duo & §. vlt ff. *de orig. iur.* quatenus tamen à Iustiniano ea interpretatio emendata, & in Pandectas recepta est ejusdem auctoritatis effecta est, sibique omni ex parte consentanea redditæ ut dicitur, §§. iam citatis in dd. ll. 1. 2. & 3. *Cod. de veteri iure encl.* Cuins interpretationis hic scopus præcipuuſ fuit ut ius in melius produceretur, l. 2. §. 7. post originem ff. *de orig. iur.* hoc est ut ex legis sententia & ratione duceretur ad similia quæ tenderent ad eamdem utilitatem, l. 12. non possunt & l. seq. ff. *de legib.* quamquam & multa etiam jure singulare contra subtilem iuris rationem pro utilitate communij à prudentibus recepta sunt: sed hæc ad ius ciuale, id est ad primum genus interpretationis prudentum sunt referenda qui ut suprà docuimus propter auctoritatem sibi tacitè permisam, suā communij sententiā ita constituerunt, l. 16. *ius singulare de legib.* & l. 51. *ita vulneratus* §. vlt. ad l. Aquil. ff. in omnibus enim maximè tamen in iure æquitas spectanda est, l. 90. *in omnibus ff. de regul. iur.* æquitatem autem communis utilitas facit, l. penult. ff. *de iu- stit. & iure.* Responsa quoque specialiter dicta, non magis publicâ auctoritate fuere suffulta, donec Augustus Cæsar constituit, ut prudentes ex ipsius auctoritate responderent, l. 2. §. 25. post hunc vers. & ut obiter sciamus ff. *de orig. iur.* quod & alij principes post eum secuti sunt: de quorum responsorum æquitate, propterea quod ad consultationes singulorum & in priuatis causis fierent, quoniam dubitari posset, quasi iurisperitis ad consultorum gratiam proclivioribus: tota de iure respondēdi ratio altius repetenda est & accuratè explicanda, quò & hæc pars iuris quæ

Responsa
Prudentium
ex auctori-
ate princi-
pam.

omnium potissima , plenè innotescat & responsorum summa
æquitas & prudentia vel inde intelligatur : simûlque auctorita-
tis prudentum , imò totius iurisprudentiæ origo ac processus.
Mos ergo respondendj de jure vnâ cum ciuitate ipsa cœpit,
quandoquidem patricij plebeijs , id est patroni clientibus inter
cætera patronatus officia,id munus præstare tenerentur lege Ro-
muli.Regibus exactis & constitutâ augescentéque Rep. respon-
dendj auctoritas , vt & omnis alia in ipso decemuiros translata
videtur: sic enim legum interpretationem quæ illis data est acci-
pio in l.2. §. 1. exactis deinde & §. 13. & cum placuisse ff. de orig. iur.
vt non iuris dicendj tantum , sed respondendj etiam munus,
quod apud Pontifices olim & magnæ dignationis semper in ea
ciuitate fuit, complectatur §. responsa prudentum. Inst. de iure natur.
& d.l.2. §. 2. his legibus vers. omnium & §. 6. nouissimè vers. ita in ciu-
itate l. 11. & ideo cum duabus seqq. de legib. ff. Post Decemuiratum le-
gibus xii. Tab. iam perlati respondendj auctoritas ad pruden-
tes rediit, ex quorum interpretatione ius quoque ciuale natum
antè docuimus, d. §. 2. his legibus & d. §. 6. nouissimè , hoc est ex eo-
rum responsis: nam prisci illi consultatoribus solùm vacabant,
d.l.2. §. 18. iuris ciuilis in princ. & fine , qui paulatim deinde & de
iure scribere & discere volentibus se præstare cœperunt vt in to-
to reliquo contextu videre est , prudentum successione & per-
petuâ serie, à cunabulis ipsius ciuitatis ad tempora vsque Hadria-
ni imperatoris deductâ & continuatâ. Et hoc est quod Iustinianus
significat, in d. §. responsa, dum ait antiquitùs institutum fuis-
se vt essent qui iura publicè interpretarentur : & quod Theoph.
in eodem §. intelligit quùm populum aut Senatum , aut Princi-
pem iuris condendi potestatem prudentibus concessisse scribit.
Nam respondendi auctoritas certis quibusdam personis permis-
sa quasi ius & beneficium quoddam ab Augusto quidem cœpit:
sed à populo & à Senatu originem habuisse videri potest, qua-
tenus populus sciujt & Senatus auctor fuit vt patricij plebeijs
de iure responderent , & vt Decemuiri deinde leges interpreta-
rentur: item quatenus prudentum ad leges, x i. 1. Tab. interpre-
tationem consonam & consentientem vsu approbauit & pro iu-
re ipso accepit: & denique quatenus respondendi munus ma-
gni semper fecit & quasi tacito suffragio approbauit domo
etiam publicè Scipionj Nasicæ in sacra via datâ, quò facilius con-

suli posset: ipsòque optimi nomine à Senatu donato, & nonnullis à populo sophis & sapientibus appellatis multisque alijs honoribus publicè affectis, d. §. 18. iuris civilis & reliquo contextu. Quam tacitam approbationem significare videtur, Tull. I de legibus his verbis arbitrabar, inquit, posse illud populo nostro probari si te ad jus respondendum dedisses. Sed & Spartianus scribit Hadrianum Imperatorem in consilio habuisse iuris consultos & præcipue Iulium Celsum (legerem Iubentium) Saluum Julianum, Neratum Priscum; aliósque, quos tamen Senatus omnis probasset: ex quibus verbis quis fortasse coniectat, Hadrianum multò magis in iure respondendi concedendo Senatus approbationem adhibuisse. Itaque hunc respondendi morem & populo gratissimum, & à maiorum institutis profectum, & à principibus viris in ciuitate quamdiu Resp. stetit studiosè retentum idem Tul. scribit 2. de officijs, donec scilicet Julius Cæsar bellis ciuilibus tam præclarum mórem, vt & omnia in Rep. perturbauit, cùm tamen ipse iuris scientiâ præstantissimus esset. Tullij verba sunt hæc. Nam in iure cauere, inquit, consilio iuuare, atque hoc scientiæ genere prodeesse quām plurimis vehementer & ad opes augēdas pertinet & ad gratiā. Itaque cùm multa præclara maiorum tūm quām optimè constitutj iuris ciuilis summo semper in honore fuit iuris cognitio atque interpretatio: quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt: nunc vt honores, vt omnis dignitatis gradus, sic hujus scientiæ splendor deletus est: idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit cùm is esset, qui omnes superiores quibus honore par esset, scientiâ facile vicisset. Haec tenus Tullius. Augustus ergo collapsę Reip. constituēdæ, nullum præsentius esse remedium sapienter iudicavit, quām si iuris auctoritatem redintegraret, id est prudentum interpretationem restitueret, etiamque sui beneficij efficeret, ne temerè & passim usurparetur, sicut tunc factum fuisse innuit Tull. sed ijs tantum permitteretur, quibus ipse dedisset jus publicè respondendj consultoribus: vnde iurisconsultorum appellatio, quasi nomen quoddam dignitatis ad eos propriè translata videtur qui ex delectu & auctoritate principis responderent, §. responsa instit. de iure natur. junc. Thevph. & l. 2. §. 25. post hunc vers. & vt obiter ff. de orig. iur. quam dignitatem significare videtur Iustinianus, in l. 1. §. 3. l. 2. §. 16. ne

autem & l. 3. §. 19. *Cod. de veteri iure enud.* Exemplum de Papinia-no vide in l. 40. *lecta de rebus cred ff.* & de Saluio Iuliano apud Spartia. in Dido Juliano statim initio, quibus post summas digni-tates Præfecti Prætorio, Consulis, Præfecti vrbj, titulus iuriscon-sulti superadditur: quia ut à Romanis ipsiis principibus dictum est apud Eumenium Rhetorem in dicta oratione pro scholis in-staurandis, honesta professio ornat potius omnem quam destruit dignitatem. Cæteri quibus publicè respondendi ius datum non esset, iuris studiosi appellati sunt, l. 1. *de offic. assessor. ff.* & l. 1. *Cod. eod. tit. l. 9. moris, de paenit. & l. 4. de extraordin. cognitio. ff.* apud Sue-ton. in Nerone cap. 32. & A. Gellium lib. 12. cap. 13. Quo exem-
plo in orbe Christiano gradus licentia & Magisterij siue docto-ratus inuecti & beneficij principalis effecti videntur, sub prin-cipum quippe auctoritate publicè decernendi: qui tituli cum nunc vulgo indignis prostituuntur, si quis Remp. saluam esse volet, seueram quoque censuram in ijs deferendis adhibebit: in-de enim status publici qui in sacerdotibus & magistratibus con-sistit prima labes. Verisimile autem est Augustum hoc beneficij genus scripto concessisse: aut certè sequentes principes, idque à Iustiniano significari, l. 1. §. 4. *sed neque Cod. de veteri iure enud.* vt omnes, inquit, qui relati fuerint in Pandectas prudentissimi vi-ri, habeant auctoritatem, tamquam si eorum studia, ex principa-libus constitutionibus profecta, & nostro diuino fuerat ore pro-fusa. Certè in eo iure respondendi concedendo, Augustus non solùm peritiæ, verùm & ordinis rationem habuit, vt Romæ fie-rij solitum in honoribus decernendis: non enim ullis ex equestri ordine hoc beneficium dedit, sed quibusdam Senatorij ordinis: nam & horum fuit proprium à primis ciuitatis cunabulis, vt ante dictum est, & innuitur in l. 2. §. 22. *Seruius ff. de orig. iur.* quod apertè Dionys. Halicar. testatur initio lib. 10. & raro deinde ab alijs usurpatum, vt videre est in enumeratione prudentum ea-dem, l. 2. §. 18. *iuris ciuilis & seqq.* in qua vix inter tot vnum Offilius recensetur qui in equestri ordine ante Augusti tempora fuerit & Tull. loco supra citato ostédit principes in ciuitate viros eam possessionem ante bella ciuilia retinuisse & lib. 1. *de orato.* cùm C. Aculeonem iuris peritissimum equitem commemorat, sin-gulare aliquid notare videtur. At sub Tiberio ius hoc Massurio Sabino quoque datum, qui in equestri ordine fuit, & primus ex

eo ordine publicè scripsit, id est populo respondit: quod tamen cùm illi concessum fuisset, id est singulariter, postea cœpit dāri à Triberio Cæsare, nempe alijs ejusdem ordinis quamquam vñus tantùm deinde Longinus ex ordine equestri referatur sub finem legis. Et hic simplicissimus & planissimus sensus *d.l. 2. §. 25. post hunc vers. Massurius Sabinus & vers. ergo Sabino.* in quo iterū repetitur Massurium Sabinum in equestri ordine fuisse, vt rei nouitas magis declaretur. Quod verò *de Hadriano* deinde subiicitur in vers. & ideo hunc nobis sensum habere videtur, principem illum in suo rescripto quo ius respondendj viris prætorijs, id pro beneficio potentibus concessit, veteris moris quo ante Augustum, munus hoc præstari non peti, solebat, meminisse: vt ad iuris studium excitaret, non tamen institutum Augusti abrogasse, neque petendi necessitatē sustulisse: quamquam ille multa in Rep. nouauerit, vt videre est in Aurelij Vīctoris epitome. Cuius nostræ sententiæ argumentum est, quòd Celsus filius qui Iubentius est appellatus sub Hadriano vixerit, imò Consul iterum fuerit, vt videre est in fastis, & in *l. 3. Cod. de seruis Reip. manumittend.* & in *l. 2. ff. de orig. iur.* atque etiam sub Antonino Pio, sub quo pro-Magister scrinij fuit, vt videre est in subscriptione libelli apud Fabricium *lib. 1. antiquitat.* At Celsi tempore dabatur à principe de iure respondendi beneficium, quod ille iuris scientiæ auctoritatem appellat, *in l. 9. 1. si seruum §. 2. sequitur de verbo. obligat. ff.* vt deinde docebimus. Item aliud non leue argumentum, quòd Hadrianus ne in consilio suo quidem alios iurisconsultos habere voluisse, quām quos Senatus omnis probasset, vt paulò ante ex Spartiano docuimus. Est deinde ejusdem sententiæ certissimum argumentum, quòd Iustinianus in compositione Pandectarum, eorum tantùm antiquorum prudentum libros admitti voluit, quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarūmque legum, id est ius publicè respondendj sacratissimi principes præbuissent, *l. 1. 5. 2. iubemus de veteri iure encl. Cod.* quod iterū repetit, *l. 2. §. 16. ne autem in cognitum eod. tit. nec non in l. 3. que Greca est §. 20.* cuius interpretatio è regione posita in editione Lugdunensi vitiosa est, sed fidelior illa quam A. Contius adhibuit. At in Pandectas relati sunt Papinianus, Vlpianus, Paulus & alijs qui longo post Hadrianum tempore vixerunt: quos ex verbis Iustinianj necesse est ius hoc

publicè respondendj à suis principibus obtinuisse. Quibus rationibus necessariò consequens est Hadrianum in Augusti instituto perseuerasse, aut certè si illud relaxauerit remiseritue, à sequentibus principibus restitutum deinde fuisse. Et ante Augustum quidem iurisconsulti responsa verbō sàpe non scripto edebant, quo sensu scriptum & responsa opponuntur, l.2. §.18. *iuris civilis vers. post hos fuit Tiberius ff. de orig. iur.* qua de causa consultores solebant testes adhibere & in testationem redigere quod sibi responsum fuisset, vt de eo constaret, quem morem verba hæc significant, aut testabantur qui illos consulebant, *in d.l 2. §. 25. post hunc vers. & ut obiter.* Sed plerumque etiam scripto respondebant ad ipsos iudices directo vt est in eod. vers. quod argumentum est iudices, etiam ante Augustum illorum responsorum in iudicando habuisse rationem. At Augustus hxc responsa scripta dari omnino voluit atque adeo signata: quod anulo ob-signata non manu subsignata, id est subscripta significat, §. sed cum paulatim de testament. *inst.* & l.39. *subsignatum de verb. signif. ff.* & hoc ideo, vel vt iurisconsultus auctor responsi de sigillo agnosceretur, vel vt liberior esset respondendi ratio, vel denique vt responsum ad judicem securius à consultore perferretur qui ignoraret quid esset scriptum. Et illis responsis tantam auctoritatem constitutione suâ Augustus tribuit vt iudicibus ab ijs recedere non liceret, §. *responsa de iure natur. inst.* Cæsaris enim nomine Octauius Augustus ibi intelligitur vt constat ex collatione, d. vers. & *ut obiter.* quem Iustinianus Cæsarem absolute similiter vocat Nou. 30. in princ. vbi imperij auctorem facit & Nou. 47. & quem studiosissimum ac religiosissimum iuris fuisse constat, *vel ex tit. de codicil. inst.* & Bibliothecam iuris civilis ac liberalium studiorum in templo Apollinis Palatini dedicasse vt refert innominatus interpres Iuuenalis ad satyr. 1. loco suprà citato. Iudicis autem appellatione pedaneum siue datum accipiendum puto, nam *Singas* vocat Theoph. quem ipse recuperatorem interpretatur, §. *eadem lege inst. quibus ex caus. manumit. non licet,* sicut & glossarium vetus: recuperator autem est iudex datus, vel pedaneus. Nam & magistratus consiliarios & assessores suos habuerunt quorum prudentiâ vterentur, l. 1. *de assessorib. Cod.* Sed nec ipsi iudices dati cum iudicandi formulam & legem specialiter à prætore acciperent, cui essent addicti potuerunt

runt ijs responsis astringi nisi extra ea quæ nominatim injuncta ipsis fuissent, hoc est in illis tautum quæ ex officio iudicis non ex judicij conceptione pendere dicuntur, l. 25. AEdiles §. 4. item sciendum ff. de adilitio edicto, quod quidem officium in bonæ fidei & arbitrarijs iudiciis latè patebat & responsis huiusmodi magna ex parte informatum & constitutum fuit: ita ut certum tandem non arbitrarium extiterit, ut in princ. tit. de offic. judic. instit. Qua in re jurisconsulti qui ius & beneficium publicè respondendi à principe accepissent Prætoris officio fungebantur, quod Manilius qui paucis annis ante Augusti excessum scripsit significare voluit lib. 4. hoc versu.

Perpetuus populi priuato in limine Prætor.

Prætores enim qui annuj, formulam quidem judicandj quatenus res pateretur judici præibant: at iurisconsultij quorum perpetua auctoritas, quid vltra formulam iudex efficere deberet, suis responsis præscribebant. Nec mirum si Prætores esse videbentur & dicerentur. Nam iuris etiam & legum conditores auctoresque & legislatores fuerunt appellati passim in Cod. & ab ipso Iustiniano, d. §. responsa de iure natur. instit. l. 1. §. 2. iubemus, l. 2. §. 16. ne autem incognitum, & l. 3. §. 20. de veterj iure enuc. & l. vlt. de legib. Cod. quo etiam sensu Manilius eodem loco de Seruio iurisconsulto scribit.

Quileges potius posuit, quam iura retexit, Id est qui iuris magis conditor quam interpres extitit. Cuius ideo nominatim meminit quia omnibus suâ ætate, & anterioribus quoque longè præcelluisset ut Tullius in Bruto prolixè testatur & Pomponius in l. 2. §. 22. Seruius ff. de orig. iur. Sicut enim Prætor ius ciuale supplet, emendat, corrigit, & impugnat, ut antè docuimus, sic etiam jurisconsulti, & illi præsertim qui juris scientiæ auctoritatem, id est ius & beneficium respondendi à principe obtinuerint, qui etiam ius nouum condūt, cùm suâ auctoritate ius quod singulare dicitur constituunt, id est contra communes regulas & subtillem disputandi rationem vtilitate ita suadente, l. 16. ius singulare l. 20. non omnium ff. de legib. & l. 51. ita vulneratus ad l. Aquiliam. Et de his jurisconsultorum responsis accipienda sunt verba Isidori, in can. s. responsa d. 2. fuerunt quidam prudentes & arbitrij æquitatis, inquit, qui institutiones ciuilis iuris compositas ediderunt, quibus dissentientium lites contentionésque sopirent:

quo in loco verbum (institutiones) vitiosum est, legendumque responsones ut habetur in positione casus aut potius (constitutiones) ut in margine adscribitur: constituere enim iurisconsulti dicuntur &c. eorum interpretationes & placita appellantur constitutiones, l. 38. infundo vers. constituimus de rei vindicat. l. 44. iusto in princ. de usurpat. l. 17. si decem de statuliber. l. 91. si seruum §. 2. sequitur & §. vli. de verb. oblig. ff. Neque fuit veterendum ne consultoribus illis gratificarentur, aut pretio alijsue affectibus corrumperentur, quia maximi viri & magna dignationis, d. l. 2. §. 18. iuris civilis scientiam de orig. iur. & certo principis iudicio delecti argum. l. unica de offic. prefecti prætorio. ff. & præterea in amplissimis facultatibus, ut ex loco Cicero. 2. de officijs cuius verba suprà retulimus facilè colligitur, & ex d. l. 2. §. 25. post hunc vers. ergo Sabino, vbi contrarium in Massurio, quasi nouum & infolens obseruatur: Adde quòd nec magnū ea in re periculum esse potuisse: quia ab hac sentētia iudicū datorum qui primæ notationi causæ adhibebantur, Prætor appellabatur, ut ab eo deinde superiores magistratus. Adde etiam quòd iudices dati cum his publicis responsis & consultationibus destituerentur, solerent in consilium iudicaturi adhibere aliquem ex studiosis juris, ut de se ipso scribit. A. Gellius lib. 12. cap. 13. qui vixit anno post urbem conditam ferè millesimo, ut videre est, lib. 20. cap. 1. quo tempore Augusti institutum obsoleuerat. Studiosis inquam iuris (sic lego pro viris) ut in l. 1. ff. de offic. affessor. Nec mirum si pedanei iudices his responsis obligarentur: nam & in precibus quæ principi offerebantur responsa prudentum inseri solebant, l. 12. cum responso Cod. de legat. & ipsi principes his responsis sua rescripta firmare non deditgantur, l. 16. cum virum l. 30. cum acutissimi Cod. de fideicommissis. Sed hic diligenter obseruandum est, eam responsorum confirmationem de qua tit. de respons. prudent. Cod. Theod. longè dissimilem ab illa fuisse quam Augustus instituit. Nam in eo tit. Theodosius & Valentinianus non de responsis viuentium iurisconsultorum, aut de iure & beneficio respondendi concedendo agunt, sed de confirmandis libris veterum quorumdam, puta Papiniani, Pauli, Gaij, Vlpiani, Modestini, & aliorum qui iamdiu è viuis excesserant, qui libri responsa ibi appellantur, quia editi ab ijs qui ius respondendi olim à principiis obtinuissent; vel etiam quia iam libri ipsi, hominum

vice consulerentur, ut ab ijs quasi responsa peterentur. Hæc vētō confirmatio necessaria fuisse videtur, vt in infinita scriptorum & librorum multitudine quam Iustinianus refert oratione ad antecessores §. 1. & l. 2. §. 13. mirabile Cod. de veterj iure enud. esset aliquod auctorum discrimen quos judices sequerentur. Et hinc coniici potest publicè respondendi morem siue publicā auctoritate siue propriā sponte iam inter iuris peritos desisse, siue quia tanta librorum iuris copia suppeteret, vt non esset difficile quærentibus & litigantibus ab ijs libris dubitationum responsa petere: siue potius quia deficeret tunc iurisconsultorum successio. Nam & ijdem Imperatores Theodosius & Valentinianus eorum raritatem conqueruntur Nou. de Theodosiani Cod. auctoritate Sæpe, inquiunt, nostra clementia dubitauit, quæ causa faceret vt tantis propositis præmiis quibus artes & studia nutriuntur tam paucj rarique extiterint qui plenâ iuris civilis scientiâ ditarentur. Et in tanto lucubrationum tristi pallore vix unus aut alter receperit soliditatem perfectæ doctrinæ. Ab ea certè studiorum vicissitudine & conuersione, qualem & nos in Gallia jamdiu experimur factum fuisse puto, vt sicut iurioprudentia ab initio in occulto & quasi in adytis detinebatur, l. 2. §. 2. his legibus vers. omnium & §. 18. iuris scientiam ff. de orig. iur. & Non. Theodosij de Theodos. Cod. auctoritate, ita quoque tandem se in aulæ principalis secreta totam receperit: Imperatores enim iurisconsultorum multorum operâ indiguisse, atque idèò præcipuos apud se magno in numero semper habuisse iam docuimus. Vnde etiam arbitrator consecutum, vt priuatj eos qui principibus ministrarent prudentes consulere de iure cœperint: vtque isti paulatim respondendi auctoritatem in aulam retraxerint sub Imperatorum nomine, responsa scripta dantes quod ferè significat Iustinianus l. 1. §. 4. sed neque Cod. de veterj iure enud. His verbis, habeant, inquit, auctoritatem tamquam si eorum studia ex principalibus constitutionibus profecta & nostro diuino fuerant ore profusa. Vnde tanta copia rescriptorum nata, quæ responsa quoque dicuntur, l. 15. vt responsum de transactio. l. 13. cum antiquitas de usufructu l. 13. de emancipatis, de legitim. hered. l. 2. si per vim vel alio modo. Ita vt verè dici possit rescripta principum à veterj illa de jure respondendi auctoritate originem traxisse quæ rescripta ab imperatorijs legibus & edictis multùm differunt: nam in legibus &

*Respondendi
auctoritas
in aulam
retracta.*

editis suis principes, aut ius nouum constituunt, & formam generalem futuris dant negotijs, l. 3. 7. 8. 9. Cod. de legib. aut vetus jus tamquam durius & asperius nouâ æquitatis interpretatione abrogant, l. 1. Cod. de legib. & Nou. Martianj de testament. clericorum. At in rescriptis, ad supplicantium preces & desideria respondent, tit. de diuersis rescript. & titt. quatuor precedentibus, & l. 19. omnium §. 1. & vlt. de testament. Cod. quæ rescripta per se vim generalis constitutionis non obtinent, l. vn. §. penult. de novo Cod. faciendo, quamquam & legum ferendarum occasio de precibus plerumque nata sit, Nou. 2. Valentinianj de testament. & d. Nou. Martiani, & sub generali legis appellatione rescripta contineantur quia vim legis habent, §. sed & quod principi instit. de iure natur. Atque in his rescriptis principes officio iurisconsultorum funguntur, hoc est de iure respondent non solùm dubio, sed etiam certo, vt illud imperitis consultoribus benignè manifestent, l. vlt. de liber. agnosc. ff. vnde pleraque rescripta his verbis incipiunt, apertissimi iuris est, l. 14. apertissimi Cod. de judic. certi juris est, l. 15. certi iuris eod. tit. l. 5. certi iuris de locato, l. 8. certi iuris de testamento milit. Cod. certi & indubitati iuris est, l. vlt. de hered. vend. Cod. certū est, l. 22. certum est de rei vindicat. Cod. & alijs plerisque legibus passim: manifesti iuris est vel manifestissimi iuris est, l. 2. manifestissimi de furtis, l. 1. si unus ex plurib. heredib. Cod. & alijs quibusdam legibus indubitati iuris est, l. vlt. de non munerata pecu. l. 3. in dubium de tutore vel curat. qui non satis dedit Cod. quas & similes formulas diligenter collegit Brissonius lib. 3. de formulis. Quū verò de iure dubio respondent, tunc iurisconsultorum more iuris rationem ad similes casus aptant producunt & trahunt & asperitatem legum emendant ac temperant æquitatis ratione ac benignā interpretatione, l. 1. de legib. & l. 8. placuit Cod. de indic. Et hæc est tertia interpretationis species cuius antè meminimus reliquis duabus longè liberior, l. 11. & ideo ff. de legib. sicut & illa Prætoris liberior aliquantò quam quæ prudentum fuit, l. 13. nam ut ait ff. eod. tit. quamquam tamen omnis interpretatio atque adeo ipsa quæ ab Imperatoribus manauit, nunquam à iuris ratione abhorrens, l. 2. §. 14. sed quia diuinæ Cod. de vet. iure enucl. & in princ. de codicil. instit. verū hæc omnium vt dixi liberior, quia Prætor aut prudentes per circuitus & ambages, ad æquitatem peruenire sèpiùs cōgebantur, ne nouum ius constituere, aut vetus aperte offen-

Pag 335.
Imperatores
funguntur
munere in-
terpres.

dere & impugnare viderentur. At Imperatores quibus leges sancire licuit, nodos Gordios, non soluere solum sed & incidere potuerunt, & iure directo quæ sibi æqua viderentur, non lege tantum sed etiam interpretatione constituere, quo sensu Iustinianus ait se leges tam directas quam compendiosas posuisse, *d.l.2.*
§. 9. omni igitur. qui cum iuris corpus absoluisset & æquitatem vniuersam libris suis compræhendisset, omnem interpretandi potestatem ad solam imperatoriam majestatem pertinere voluit, cæteris omnibus in futurum ademptam, *l.vlt.Cod.de legib.* & *l.2. §. 17. hoc autem vers. si quid verò , ita tamen ut nihil derogaret interpretationi veterum jurisconsultorum, quia & hoc eis maiestas imperialis permisit, sicut in fine, l. dicitur. Ex quo perspicuum est Iustinianum jurisconsulti munus in se hac quidem in re omnino suscepisse quod & alij antea ex parte fecerunt. Nam & auctor iuris totius enucleati haberi omnino voluit atque Institutio-*

Responsis
prudentum
constant Di-
gesta &
Codex.

*nun præsertim, ut in earum confirmatione quæ præfationis vice est videre licet , & se in numero jurisconsultorum censeri quos idè maiores suos appellat, l.4. de liber. præter. & l.12. cum in longi de prescript. longi tempo. Cod. non minus quam ipsos Imperatores priores oratio. ad antecessor. §. 3. hæc autem , quod deinde suo loco illustrabitur. Neque verò sine magna causa hæc de responsis prudentum fusiū tractanda suscepimus : nam juris consultj totius iuris auctores sunt ut ex superioribus satis constat. & libri Pandectarum & Codicis eorum ferè solis responsis constant. In ipsis enim Pandectaris nihil aliud ferè reperias quam jurisconsultorum commentaria & interpretationes: ita ut ex ipsis legibus, plebiscitis & senatusconsultis paucissima supersint : ex edictis quidem plura, sed ea mutila & transformata: quandoquidem earum omnium iuris partium mens vis & potestas tota in libros Pandectarum transfusa est & deriuata ac quasi excocta, ex quibus idè Pandectarum corpus totum concinnatum est. At in Codice constitutionum, mera sunt responsa prudentum, sub nomine & auctoritate Imperatorum quibus assidebant & ministrabant. Et eò pertinet quod Anianus, *ad tit. de respons. prud. Cod. Theod. Codicem Gregorianum & Hermogenianum in responsis prudentum ponit.* Nihil igitur mirum si jurisconsulti, non modo iuris auctores sed etiam auctores absolute dicatur ab augendo scilicet, & in melius producendo iure, *l.2. § post originem de orig. iur. l.1. §. sed in**

DE AEQVITATE.

70

Auctoritas
iuris id est
interpretatio

*vſufructu de vſufructu accrescendo ff.l.vlt. de negot. gest.l.3. de adquir.
possessio Cod.* neque si auctoritatis verbo eorum interpretatio ſe-
pe intelligatur, ut in loco Boëtij ſuprà citato in Topica Tullij lo-
co à definitione, atque illorum præcipue qui respondendi bene-
ficium & ius à principibus accepiffent quod nominatim dicitur
institutum, quòd maior iuris auctoritas haberetur, l.2. §. 25. post
hunc vers. & ut obiterff. de orig. iur. Sic auctoritate iuris ſepiſſime
reponſum dicitur, l. 6. *ſi conuenit Cod.de pattiſ conuentis*, & iuris
auctoritas pro interpretatione prudentum diſerte vſurpat, l.36.
*in tabulis de ſtatū liber. l. 51. ita vulneratus ad l. Aquil.l.69. qui liberta-
tis in princ. vers. quid ergo de euictio. ff. & t.6. rebus de rerum permuat.*
Cod. Et hoc ſenſu Celsus adoleſcenſi ſcripſiſſe dicitur, in quæſtio-
nibus de bono & æquō plerumque ſub auctoritate iuris ſcientiæ
pernicioſe errarj, l. 9.1 *ſi feruum* §. 2. ſequitur de verb. oblig. ff. hoc eſt
illios etiam quibus auctoritas respondendi confeſſa fuifet ple-
rumque in æquitatis interpretatione fallj. Quod ideo dictum vi-
detur, quia juf ex facto oriatur, l. 52. *ſi ex plagiſ* §. 2. *in clivo ad l.*
Aquil. ff. & interpretatione facti plerumque etiam prudentiſſimos
fallat, l.2. ff. de iur. & facti ignorant. quando ſcilicet apertâ legis
definitione deſtituti, per iuris conſequenias ratiocinarj cogun-
tur. Quo ex loco intelligimus ætate Celfi Filij, id eſt ſub Hadria-
no juf respondendi ſolere ex iuſtituto Auguſti impetrarj ut ſu-
prà dictum eſt. Denique ita videtur accipiēda legum auctoritas,
in l. vlt. Cod. *ſi aliena res pigno. data ſit vbi diſtinguitur à iure*, id eſt
ab ipſo jure, à quo iuris interpretatione diſtinguendam eſſe ſuprà
docuimus. Prudentes enim legum quoque auctores appellantur,
l.10 *cum quidam Cod. de impuber.* & alijs ſubſtitutio l.4. Cod. de neceſ-
ſarijs ſeruis hered. *inſtituen.* ſicut legum conditores, l. vlt. de hered.
vend. l.8 licet de inceſt. nupt. l.26. illud de legat. l.2. de annali except. Cod.
ac conſequenter eorum interpretatione, legum auctoritas. Hoc
vnum addam, *ex l.1. §. 1. ff. de poſtulando.* veterem illum de iure
respondendi ex beneficio principis morem ibi ſignificari cum
dicitur, Neruam filium annis decem & ſeptem natum publicè de
iure reponſitaffe, auctoritate ſcilicet iuris ſcientiæ, ſiue repon-
dendi iure ab Imperatore impetrato. Vixit enim ſub Tiberio,
Reponſitare, quo imperante pater eius mortuus eſt principi familiariffimus &
verbum fre-
quenſatū. omnis diuinj humanique iuris ſciens ut Tacitus refert, lib. 5. &
lex 2. §. 25. post hunc vers. bi duo ff. de orig. iur. Quod autem dicitur

cum responsitasse, non est ita accipendum quasi aliquid de au-
toritate illius vt adolescentis eo verbo imminuere voluerit. Nam & Tull. lib. 1. de legibus scribit. Summos in ciuitate viros
ius interpretarj populo & responsitare solitos, itemque Gell. lib.
13. cap. 10. Labeonem Antistium consulentibus de jure publicè
rcsponsitasse. Quod juuenis iurisconsulti exemplum, vt etiam
Celsus, tamquam rarissima & admiranda cupidæ legum iuuentu-
ti proponere Iustinianus voluit, quò adolescentium studia ex-
citaret & incenderet, quos & ipse verbis suis, vt summâ ope &
alacri studio ea capeſſant adhortatur in fine confirmationis In-
stitutionum. Atqne hactenùs dictum sit de prudentia & æquitate
partium omnium ipsius iuris & interpretationis, qua in re ne-
cessariò fuit diutiùs immorandum, quia de jure vniuerso dicen-
dum nobis fuit, vt ex partium enumeratione quanta sit totius
prudentia & æquitas ostenderemus: quo nullum esse potuit cer-
tius argumentum. Nunc ad alia pergamus quorum breuior
multò erit explicatio, nec minùs tamen vtilis ac iucunda, nec ad
propositj fidem minùs firma.

TERTIVM prudentiae & æquitatis quæ in iure ciuili
Romaporum cernitur argumentum ducetur ex quatuor poten-
tissimis causis: sæculorum in condendo diurnitate, artificum in
elaborando infinita multitudine & præstitia, publicj status in ex-
plorando variatione, & imperij in perficiendo absoluendóque
magnitudine. Quùm enim ita sit naturâ comparatum.

Vt varias vſus meditādo extūderet artes. Certè in arte iuris cōdenda
hoc præcipue locum habet: non solum quia sit princeps & ars
artium, siue architectonice vt Aristoteles vocat cap. 2. lib. 1. Moral.
ad Nichoma. & rerum diuinarum humanarumque scientiam
contineat, l. 1. o. iustitia ff. de iustit. & iure & vtrasque disponat, l. 1.
in princ. Cod. de veteri iure encl. sed etiam quia necesse sit singulis
rebus & factis quæ in hominum vitam & humanam & societa-
tem incident legem imponere, l. 3. in princ. Cod. de veteri iure encl.
& l. 9. leges Cod. delegib. At factorum species nouæ & inopinæ in
dies alia super alias continuò nascuntur, ac consequenter hu-
mani iuris conditio (quatenus scilicet posititiū est, §. vlt. iustit. de
iure natur.) semper in infinitum decurrit, l. 1. in princ. & l. 2. §. 14.
sed quia eod tit. l. un. §. sed cùm nonelle & §. pen. de emendatio. Cod. In-
stiniani, atque ita vſu exigente & humanis necessitatibus emer-

1. Georg.
pag. 72.

DE A EQVITATE

gentibus ius nascitur augerur & in melius paulatim producitur,
 §. ius autem gentium instit. de iure natur. l. 2. §. 2. his legibus vers. auge-
 gente & §. 7. post originem ff. de orig. iur. Quare in reliquis quæ pos-
 titia non sunt, neque humanarum actionum infinitæ variationi
 obnoxia, sed certa & immutabili solius naturæ lege continentur
 longè facilius fuit, intra brevioris æui fines & mediocris studio,
 præcepta & regulas obseruare artémque exquirere excolere &
 constituere. In ciuili verò sapientia id fieri nequaquam potuit,
 nisi infinita juris materia, id est factorum & casuum iam defini-
 torum immensâ multitudine per longam sæculorum seriem stu-
 diosè prius collectâ & comparatâ, l. 1. §. 13. cùmque hæc materia l. 2.
 in princ. & §. 1. Cod. de veteri iure enucl. vt si non omnes articulj &
 casus qui perraro accidere possunt, frequentiores tamen & pro-
 niores in certum ordinem arte digererentur & constringeren-
 tur: l. 3. 4. 5. 6. 10. 12 ff. de legib. atque eâ ratione tandem ius explo-
 ratum longo vsu, l. 1. §. 7. sed & si quæ leges Cod. de veteri iure enucl.
 certum & finitum fieret, d. §. cumque hæc materia & l. 2. ff. de iur. &
 facti ignor. quantum nempe res ipsa patitur, l. 2. §. 14 sed quia di-
 uina Cod. de veteri iure enucl. Certè hoc modo ius ciuile Romanor-
 um artificiosè collectum est ex naturalibus gentium, posititijs
 seu ciuibus præceptis, tit. de instit. & iure in f. instit. vt ex singula-
 rum eius partium constitutione suprà explicata, iam satis con-
 stat: & collectum absolutumque per numerosa sæculorum cur-
 ricula, hoc est per annos penè mille & trecentos, vt ex historiæ
 fide dicitur in princ. l. 3. Cod. de veteri iure enucl. Nam ab urbe con-
 dita & Romuleis temporibus ad annum Iustiniani septimum
 quo Pandectarum libros edidit annj mille ducenti octoginta sex
 intercedunt, vt in Haloandri chronologia videre licet. Vnde per-
 spicuum est, in l. 1. §. 3. cùmque hæc materia & l. 2. in princ. eod. tit.
 mendum librariorum in annorum numero irrepsisse, dum annj
 penè mille & quadringenti esse dicuntur: corrigendum ex d. l. 3.
 neque immemoriæ Triboniani aut alij eius culpæ vertendum vt
 faciunt quidam. Tanto ergo tempore ius ciuile Romanorum ex-
 cultum & elaboratum est subtilissimo ingenio, assiduâ medita-
 tione, nec non diuino quodam motu prudentum, l. ult. Cod. de
 prescript. longi temp. Nam ab ipso Romulo iuris studium cœpsisse
 suprà ostendimus atque sub ipsis regibus celebres iurisconsul-
 tos iam extitisse constat, ex l. 1. in princ. & §. iuris ciuilis scientiam
 vers.

Baldinus
 in prologo-
 men ff &
 Rufford. ad
 initium d.
 l. 2.

vers fuit. autem ff. de orig. iur. Vbi Papyrius in primis fuisse dicitur
 siue ex principalibus viris, ijs temporibus quibus Tarquinius Su-
 perbus. Si quis verò recogitet populi Rom. indolem & propen-
 sionem, ac illius imperij primum ab vrbe condita institutum, nec
 non huius studij summam vim ad gratiam, gloriam, opes, & ami-
 citias comparandas, quæ omnia sigillatim suprà exposuimus, fa-
 cilè intelliget quām innumera iurisprudentum intra mille & tre-
 centos annos multitudo in ea ciuitare necessariò extiterit: quo-
 rum continua series & perpetua successio quasi vnius alicuius
 familie aut potius gentis stemma siue genealogia, diligenter ob-
 seruata, & accuratè per manus tradita, & publicè descripta est,
 vt licet intelligere ex ultima parte ribrice de origine iuris, &
 omnium magistratum & successione prudentum ff. & ex ver-
 bis Pomponij, in l. 2. §. 18. juris ciuilis scientiam illo tit. vbi insignio-
 res tantum enumerantur, vt appareat, inquit, à quibus & qua-
 libus hæc iura orta & tradita sunt. Atque hoc sensu posteriores
 à prioribus profecti dicuntur, §. 20. post hos fuerunt, quasi liberj à
 parentibus quos idè majores appellant, l. 2 o. non omnium ff. de
 legib. & ipse quoque Iustinianus, quasi omnium sit velut vna co-
 gnatio, & vt ipse loquitur vna prosapia, l. 2. §. 14 sed quia diuina
 Cod. de veteri iure encl. Ita vt nulla sit omnino ars aut scientia
 quæ tam longâ seriè sæculorum, tamque assiduo & indefesso
 studio, tantaque auctoritate, celebritate, copiâ, & præstantiâ ex-
 culta & elaborata vñquam esse potuerit: Quos quidem aucto-
 res, non humiles quosdam legulejos aut pragmaticos cogitare
 debemus, sed viros sapientissimos, omni genere eruditionis &
 laudis præstantissimos, patricios & nobiles, principes ciuitatis,
 summisque honoribus domj & militiæ perfunctos. Reges deni-
 que & Imperatores ipsos, & vt verbo dicam, populum Senatum-
 que Rom. vt ex d. l. 2. de orig. iur. præsertim in d. §. iuris ciuilis scien-
 tiā, & ex ijs quæ ante retulimus satis constat. Nam vt verba
 Tullij 1. de orat. in hanc sententiam usurpem, in iure condendo Num. 100.
 non causidicum nescio quem, neque proclamatorem aut rabu-
 lam conquerimus, sed eum virum, qui primùm sit eius artis an-
 tistes: quem antecessorem tempore Iustiniani dixerunt. In tot
 verò sæculorum tam longo decursu, ciuitas Ro. publicj status
 variationes & formas omnes experta est. Nam sub Romulo &
 sequentib. Regibus iustissima fuit monarchia: Senatus consilio,

& suffragijs populi temperata, quāquam ab initio cūm primūm ciuitas instituj cœpit omnia à Regibus, id est à Romulo & Remo manu vt ferè fieri necesse est, gubernarentur, *l.2.in princ ff.de orig.iur.* Simul enim vrbem fratres condiderunt, *l.vlt ff.de dimisio rerum.* Sub Tarquinio Superbo mera tyrannis extitit: Pulsis regibus aristocracia successit, vt Dionys. Halicar. initio lib. 10. significat dum scribit, ius tunc temporis maxima ex parte constitisse magistratum præjudicijs: hoc est populum Romanum incerto iure & consuetudine alij cœpisse magis quām per latam legem vt scribitur, *in l.2. §.1 exactis ff.de orig.iur.* Sub Decemuiratu oligarchia fuit. Legibus xii. Tab. perlatis Resp. propriè cœpit, æquato inter ciues iure: quod multis contentionibus plebs sæpius dilata, obtinuit tandem, vt initio eiusdem lib. 10. Dionysius narrat. Sed & plebs ipsa in secessionibus, & deinde sæpe Tribunitiā potestate stabilitā principatum ciuitatis cum Senatu partita videtur, vt ipsa quoque per se multa in publicum decerneret & constitueret. Temporibus Cornelij Syllæ, Iulij Cæsaris, & Triumuiratus tyrannis iterūm rediit. Tandem sub Augusto justus principatus constitutus est, qui deinde pro varietate successorum in tyrannidem sæpius declinavit. Quæ rerum conuersio effecit, vt omnes quotquot legitimæ esse possunt iuris species & formæ in eam ciuitatem fuerint inuestigæ & cumulatæ, pro varietate status publicj: nempe lex, plebiscitum, senatusconsultum, & principis constitutio. Nam iuris ipsius interpretatio, hoc est edita magistratum & responsa prudentum simul cūm ciuitate cœpit & semper obtinuit. Sed & eadem publicj status vicissitudo effecit præterea, vt vniuscuiusque partis iuris prudentia & æquitas fuerit diligenter examinata, & explorata, dum latores ipsi & cujusque partis conditores alij in alios, inquirunt & priores superare student: quam æmulationem palam nimis præ se ferunt Leonis Philosophi Nouellæ constitutiones. Ita vt quemadmodum aurum igne proficit, ita quoque ius ciuile tot conuersionibus & vicissitudinibus rerum quibus restitit, probatum & tentatum, æquius & melius, nec non auctius longè semper factum sit & absolutissimum tandem euaserit: vno quasi eodemque spiritu etiam per tot discrimina continuatum & præcis illis primisque legum xii. Tab. fundamentis ferè innixum vt non tam immutatum tot sæculis quām adultum, excultum

expolitumque esse videri possit. Ad haec accedit immensa illa
& incomparabilis tantæ Reip. magnitudo, quæ

Imperium terris, animos æquauit Olympo.

In ampio enim & potenti dominatu ac regno, omnia pro portio-^{ne} magna, si propensio, studium, animique cum opibus concur-
runt. Quum ergo Romana ciuitas in reliquis artibus quarum
gloriam ut suam maiestatem inferiorem, gentibus alijs concedere
visa est, æmularj dignata: tot stupenda miracula & penè in-
credibilia ac supra historiæ fidem prodiderit, aut potius quasi
prodegerit: dubitari non potest quin omnium admiradorum ad-
mirabilius in iuris scientia, hoc est imperandi arte edere volue-
rit in quam ut suam & propriam tota semper incubuit, vt non
modo reliquos populos legum morumque æquitate & bonitate
vinceret, sed etiam se ipsam in dies superaret, ius ciuale cotidie
in melius producendo, l.2. §.7. post originem ff. de orig. iur. Quod il-
lius populi peculiare studium luculenter Virgilius demonstrat
versibus iam supra citatis quos hic iterare operæ pretium est.

Excudent alij spirantia mollius era

Credo equidem: viuos ducent de marmore vultus:

Orabunt causas melius: cœlique meatus

Desribent radio: & surgentia sydera ducent.

Tu regere imperio populos Romane memento:

Hæ tibi erunt artes, pacisque imponere morem.

Quanta verò & quām incomparabilis illius imperij magnitudo
fuerit quum nemo ignoret, non est quod in re aperta diutiùs
immorer: hoc tantum dicam. Arcadij & Honorij temporibus
quum essent quatuor Præfecti Prætorio, hoc est quatuor Imper-
atoris vicarij, eum qui Præfectus Prætorio Galliarum erat ha-
buisse sub sua dispositione Gallias, Hispanias, & Britannias vni-
uersas, hoc est Christianj orbis qui nunc in Europa est, majo-
rem & potiorem partem, vt in Notitia imperij Occidentis
videre est.

Q V A R T V M æQUITATIS & PRUDENTIÆ IURIS CIVILIS. Roma-
norum argumentum erit, ultima Iustinianj Imperatoris in eo
enucleando verè admiranda manus: cui neque materia, neque
ars, neque peritissimi artifices, neque accuratissima diligentia ad
tam eximium & incomparabile opus absoluendum vlla ex par-
te defuit: quod quamuis res ipsa per se loquatur, inquietis tamen

rationibus demonstrandum est: tum vt iuris scientiae præstantia
 magis intelligatur, tum vt semi-doctorum quorumdam qui se
 in Iustiniano ac Tribuniano carpensis venditant, audacia & te-
 meritas retundatur. Quibus sigillatim expositis respondendum
 erit oranibus quæ vñquam contra Iustinianum objecta sunt, aut
 verò objici possunt. A materia incipio quia qui artem aliquam
 meditatur, materiam ante omnia cognitam paratamque habere
 debet, cui deinde artis formam possit induere, quod in iure po-
 tissimum locum habet. Nam aliarum artium materia quia in
 sola ferè natura posita est, per se obvia & in medio posita est, vt
 non sit difficile artificij, quantumuis dispersam & dissipatam ra-
 tione colligere & concludere. At illa ex quibus ius ciuale con-
 stat cum sint partim posititia, & cùm ex varietate factorum na-
 scantur, non nisi longissimâ annorum serie, obseruarj & compa-
 rari possunt: vt nulla tanta vis ingenij & diligentiae esse possit,
 quæ tot speciales casus qui solent incidere, & quibus singulis
 lex danda est, cogitatione antequam eueniant repræsentare pos-
 sit. In hoc enim politica ars à Philosophis tradita, multum distat
 à juris arte, quòd illa regulis generalibus constituatur: jus verò
 non à regula sumatur, sed ex propria facti specie, l. 1. de regul. iur.
 l. 52. si ex plagiis §. 2. in clinor ad l. Aquil. ff. & l. 15. vt responsum Cod.
 de transactio. Itaque Iustinianus materiam primùm colligj, deinceps
 verò eam pulcherrimo opere extrui mandauit, l. 1. §. 2. jubemus
 & §. 3. cùmque hæc materia Cod. de veteri iure encl. Qualis autem
 ea fuerit, iam satis ex superioribus constare potest, per annos
 nempe mille & trecentos enata, tractata, expolita, & elaborata
 tot & tantorum vrorum ingeniis, tantaque curâ & industriâ:
 sed vt iam copiâ suâ & mole immensâ laboraret, atque dissen-
 tientibus sententiis distracta parùm cohæreret, l. vn. de nouo Cod.
 facien. l. 2. §. 17 hoc autem quod ab initio Cod. de veteri iure encl. Et
 in Iustiniani quidem Codicis extictionem, qui ante Pædeas
 conceptos editus est, suppeditabant tres veteres constitutionum
 Codices Gregorianus, Hermogenianus, atque Theodosianus,
 nec non Imperatorum quorumdam Nouellæ illis Codicibus
 posteriores. l. vn. in princ. de nouo Cod. facien. & l. vn. §. sed cum sit ne-
 cessarium de Iustiniano Cod. confir. quarum nonnullæ adhuc extât,
 vt & Codex Theodosianus, non quidem purus putus, sed inter-
 polatus, & ex Codicis Theodosiani legibus, atque ex diuersis li-

bris veterum prudentum electus & compositus iussu Alarici Regis Gothorum, ab Aniano vt appareat, tūm ex præfatione Codicis illius, tūm ex notis Aniani, lib. 1. tit. 4. lib. 4. tit. 13. & lib. 5. tit. 1. l. 6. qui ideo Alarici Codex potius quām Theodosii dicendus est. Quin etiam dubitari potest an verus ipse Codex Theodosianus publicā auctoritate fuerit compositus, ex primis verbis Iustiniani in l. 1. *Cod. de novo Cod. faciendo*; vbi scribit multos retrō principes de corrigendo constitutionum Codice cogitasse, & nullum tamen eorum rem ad effectum ducere ausum fuisse. Et verum est à Theodosio iuniore, nec eius mandatu confectum & confirmatum, sed ex tempore Constantini, non enim anteriores constitutiones continet Nou. 1. *de Theodosiani Codicis auctoritate*. At in Pandectarum structuram conquisita sunt duo millia librorum iurisconsultorum veterum, *vt videre est in oratione ad Antecessor.* § 1. aut certè penē duo millia l. 2. §. 1. & 10. si quid autem & §. 13. *mirabile* & l. 3. *Cod. de veteri iure encl.* vbi libros intelligere debemus volumina cuiusque auctoris sicut appellantur, d. l. 2. §. 13. *mirabile*, quæ pluribus libris ipsa constare solent, quod perspicuum est, *ex d. §. 1. oratione ad antecessor.* cum enim dixisset primum, sex tantūm libros (quæ volumina etiam vocat) à iuris professoribus in scholis ante Iustinianum solitos explicari, deinde docet vnumquemque eorum librorum pluribus libris constitisse: nempe Caii librum, libris quatuor singularibus: Institutiones eiusdem aliis quatuor libris, *vt videre est in indice prudentum Pandectaris præfixo*: & librum Responsorum Papiniani, libris pluribus, ex quibus octo exponebantur. Vnde potest intelligi quantæ molis duo illa librorum seu voluminū millia esse potuerint. Sed neque institutionibus sua defuit materia: nam & veteres plerique iurisconsulti libros Institutionum plures ediderant, ex quibus quæ nunc extant Iustiniani collectæ sunt, l. 2. §. 8. sed cùm prospexit, & l. 2. §. 12. sed cùm oportebat de veteri iure encl. *Cod. & præfatione institut. inf.* Artis verò industria Iustiniano deesse non potuit qui ius artem æqui & boni definiuit ipso Pandectarum initio, & qui in eorum compositione se ad artem respexisse nominatim profitetur, l. 2. *inf Cod. de veteri iure encl.* Neque enim in iuris præceptis artificiosè digerendis aliâ arte opus est quām in aliis disciplinis: vna enim & eadem est communis omnium quām logicam appellamus, *vt Tull. docet lib. 1. de orat.*

vbi consilium suum de iure in artem digerendo proponit, nihil est, inquit, quod ad artem redigi possit, nisi ille prius qui illa tenet quorum artem instituere vult habeat illam scientiam, ut ex iis rebus quarum ars nondum sit, artem efficere possit. Et paulo post quibusdam exemplis subiectis. Adhibita est igitur, inquit, ars quædam extrinsecus ex alio genere quodam, quod sibi totum Philosophi, assumunt, quæ rem dissolutam diuulsamque conglutinaret & ratione quadam constringeret. Deinde paucis interiectis, artificii illius summam exponit. Si enim, inquit, aut mihi facere licuerit quod iamdiu cogito, aut aliis quispiam, aut me impedito occuparit, aut mortuo effecerit ut primùm omne ius ciuale in genera digerat, quæ per pauca sunt: deinde eorum generum quasi quædam membra dispertiat, tunc propriam cuiusque vim definitione declareret perfectam artem iuris ciuilis habebitis: magis magnam atque vberem, quam difficilem & obscuram. Quod artificium iuris consultus quoque indicat, in l. 2. §. 21. post hos ff. de orig. iur. dum scribit Q. Mucium Pent. Max. jus ciuale primùm constituisse, generatim in libros decem & octo redigendo: & Iustinianus in suis institutionib. ita ex omni parte diligenter obseruauit, ut omnium confessione qui sapiunt & rectè sentiunt, nihil artificiosius effici potuerit, quod nemo est qui non per se possit agnoscere etiam si juris imperitus, tum propter libellj breuitatem & perspicuitatem, qui continuo tenore eodemque stylo conscriptus est & prima tantum elementa continet: tum quia suis quibusque locis artem & structuram datâ operâ auctor ipse palam demonstrat. At in Codicis & Pandectarum compositione ars latet abdita, duabus de causis potissimum. Prima est, quod hi libri non eadem manu, neque uno contextu componj potuerunt, sed ex varijs auctorum excerptis, atque ideo verbis alienis quasi diuersis pannis consuendi necessariò fuerunt, centonis in modum, propter veterum auctoritatem & reuerentiam, l. 1. §. 2. iubemus & §. 3. cumque hac materia & §. 4. sed neque & l. 2. §. 16. ne autem incognitum Cod. de vet. iur. encl. quæ libris Digestorum præponuntur numeris & paragraphis distinctæ. Altera est, quod in illis voluminibus vasta ac propè immensa rerum sylua tractanda & digerenda fuit, quia ad singulares & speciales quosque casus descendere oportuit. Quare ars facile depræhendi non potest, nisi ab eo qui subjectam ma-

teriam nouerit , & opus vniuersum animo fuerit complexus. Ideoque ab initio Pandectarum statim admonemur inciuile esse nisi totâ lege perspectâ,vnâ aliquâ particulâ eius propositâ iudicare vel respondere, l. 24. inciuile ff. de legib. inciuile, id est absurdum vt vertit Theoph. §. ante heredis institutionem instit. de legat. & ab vsu moribûsque ciuitatis absolum reddere ius, vel ius respondere nisi toto legitimo opere perfecto vt loquitur Justinianus, in f. præfationis instit. hoc est nisi vniuerso iuris corpore perlecto & intellecto sicut idem præcipit, oratione ad Antecessor. §. 5. sed quia solitum & §. discipuli igitur: sic enim legem accipere debemus, in d. b. 24. pro legislatione tota , siue *vnoθria* & omni integrâque Romani iuris & Reip. sanctione siue dispositione, vt ille vocat, l. 1. §. 5. sed & hec studiosum l. 2. in princ. & §. 9. omni igitur. l. 3. quæ graca est §. 13. mirabile & §. 16. ne autem. Cod. de veteri iure encl. & initio orationis ad Antecessor. Atque in hanc sententiam commodissimè & conuenientissimè transferre licet quod Polybius in re non absimilij & quæ etiam ad propositum valde pertinet sapienter disserit , præfatione sui operis : admirabile nempe consilium & institutum fortunæ (prudentiam diuinam intelligit vt videre est in eius fragmentis) & sapientissimam populj Rom. administrationem , quibus vniuersi penè orbis imperium intra breve tempus comparatum & conditum est, non ex particulari aliqua historia, sed ex vniuersa tantum posse intellegi: sicut nec totius orbis figuram vniuersumque situm & ordinem ex cognitione singularum aliquot quamvis nobilissimorum vrbiuum. Eosque qui aliter sibi persuadeant , illis similes esse qui ex disceptis disjectisque corporis partibus, animalis ipsius vim, actiones , & pulchritudinem abundè sibi perspectam putant, qui si fortè redintegratum animal conspexerint (vt de Hypolito poetæ fabulantur) statim fatebuntur longè se à rei veritate abfuisse , parùm à somniantibus dissimiles. Quippe , inquit , ex parte vna quis potest de toto cogitationem aliquam comminisci: scientiam verò & cogitationem veram habere nequamquam potest. Ideoque sic statuendum, singularem partium historiam parùm omnino ad rerum vniuersarum conferre peritiam & fidem quam ex sola cunctarum inter se partium connectione & comparatione, item similitudine ac differentia aliquis consequatur: eoque modo in penetralia admissus historiæ & vti-

litudinem & voluptatem ex ea poterit capere. Quibus verbis , si quasi de iuris studio dicta accipientur , nihil verius aut illustrius in rem nostram dici potest: quæ cum ad omnes alias artes & disciplinas similiter defleti possint , in hoc præcipue locum sibi vindicant propter supradictas rationes.

Quid vero in tam præclaro opere ne dicam diuino Iustinianus vnà cum suis huius operis administris & satellitibus præstiterit intelligere operæ pretium est ex verbis ipsis auctoris in cōstitutionibus illis quæ ad operis conceptionem & confectionem spectant: vel ad huius absolutj confirmationem , vel ad docendi discendique rationem & modum, l. *vn.de novo Codice facien.* l. *vn.de Iustiniano Codice confirman.* l. *vn.de emendatio.Codis Iustiniani,l.1.2. & 3.quæ Græca est, & in Codice desideratur Pandectis tamen prefixa Cod. de veteri iure encl. Oratione ad antecessores quæ Pandectis similiter præfigitur & constitutione quâ institutiones confirmantur præmij loco ipsis præpositâ. Qui enim has constitutiones negligunt aut supinè legunt Iustiniani studium & consilium quod eius mandatis continetur & declaratur numquam planè intelligunt: atque ideò in eius opere plerumque cæcutiunt magnâ suâ & publicâ fraude. Mandatorum hæc summa ad quam opus exactum est, l.2. §. 1. *omnia Cad. de veteri iure encl.* nempe ut quasi proprium & sanctissimum templum Iustitiae, Romanæ scilicet pulcherrimo opere extruatur & consecretur, l. 1. §. 3. cumque hæc materia Cod. de veteri iure encl. & l.2. §. 16. ne autem incognitum Cod. eodem tit. quibus verbis omnia omnino Iustinianus complexus est ac materia operisque præstantiam perspicuè indicauit. Materia enim templi huius , est ciuilis sapientia siue iustitia & æquitas , imò quod melius & æquius, d. l. 1. §. 4. sed neque Cod. de veteri iure encl. quæ res pretio nummario non est æstimanda, l. 1. §. 1. ff. de extraordin. cognition. Opus vero materiam superat, est enim templum sacrosanctum & religiosissimum: Iustitiae, id est ipsi Deo , dicatum, augustissimâ ac pulcherrimâ arte affabré factum : quo nomine admonemur in quacumque parte vel ministerio istius tēpli versemur iustitiae nos esse rigidos satellites , imò sacerdotes sanctissimos atque artis æqui & boni custodes & quasi tuitores: qui cæteros quidem homines, sed nosmet ipsis in primis bonos efficere cupiamus , & veram Philosophiam , id est sapientiam, non simulatam affectemus Deo conscio & iudice, l. 1. in princ. ff. de iustitia*

institia & iure: Nami & veteres jurisconsulti inde sapientes & sophi sunt appellati , l. 2. §. 18. *iuris civilis & seqq. §§ ff. de origine iur.* Ita vt Iustinianus cùm templum Iustitiae vocat videatur responxisse ad ipsum justitiae solem Christum nempe, quæ sapientia diuina est cuius radijs & luce clarissimâ homines ad justitiam nascuntur, illustrantur, & imbuuntur. Ideoque à iustitia siue Dei sapientia Pandectas aggreditur, & non absimili mente & exordio Codicem, à titulo de summa Trinitate & fide Catholica: vt ab initio intelligamus & discamus ius omne à Deo proficiendi & ab eius vultu omne humanum iudicium prodire, cap. 56. *vt nostrum ext. de appellatione:* Neque verò Iustinianus videtur inconcinnè voluisse alludere ad præstantissimum illud suum ornatissimumque templum S. Sophiæ nuncupatum, quod à delectis & excellentissimis architectis tam admirabili arte & industriâ absolutum est, vt ei lux non extrinsecus affulgere, sed intrinsecus effulgere & quasi innasci videretur: & quamquam immensis ædificij moles, velut totius vrbis Constantinopolitanæ arx esse videtur, omnia tamen proportione ad amissim commensurata, pulcherrimum & iucundissimum sui specimen præberent: quæ singula satis quadrare possunt cum incomparabili isto Romanæ Iustitiae templo quod libris iuris ciuilis efformatum est, siue claritatem & splendorem intimum, siue præsidij firmitudinem, siue architecturæ symmetriam & artem attendas.

Quum autem Iustinianus hoc totum opus vni sibi voluerit ascribi: in ipso palatio & quasi sub ipsius conspectum per ministros selectos Tribunianū præsertim, mirabiliter & præter spem intra triennium omnino absolutum & confectum: in tribus voluminibus, Constitutionum nempe Codice qui libris duodecim constat, Digestorum seu Pandectarum libris quinquaginta, & Institutionum libris quatuor: l. 1. §. 1. *hocque opere* & §. 4. *sed neque,* & §. 5 *sed & hoc Cod. de veteri iure encl.* & l. 2. §. 9. *omni igitur Romani iuris Cod. eod. tit.* duæ exinde res magni momenti & observatione dignæ consecutæ sunt: prima, vt omnium partium iuris ciuilis quæ accuratè distinguntur, *titulo de iure natur. gent. & ciuilij institut.* differentia sublata omnino fuerit, & vt omnium eadem sit vis & potestas, atque idèo sublata quoque differentia eius quod ipsum jus dicitur, & interpretationis iuris: nempe vt omnes leges quæ in toto opere habentur, sint directæ & quasi ab

ipso jure etiamsi ex interpretatione descendant, puta edictis Prætorum, vel responsis prudentum, vel alio quocumque interpretationis genere, l.2. §.9. omni igitur Cod.de veteri iure encl. Altera, vt jus omne quod fuit ante à strictum, æquitate summâ fuerit in toto opere temperatum, d.l. 1. §.4. sed neque Cod.de veteri iure encl. l.8. placuit Cod.de iudicijs: ita vt jus omne jam rectè definiatur ars æqui & boni l.1 ff. de iustitia & iure : ex quo & illud necessariò consequitur, vt nullam aliam æquitatem liceat hodie comminisci, quæ non sit disertè in hoc opere compræhensa : sed vt si quid desit princeps ipse consulatur & definiat, d.l.2. §.14. sed neque Cod.de veteri iure encl. Vnde intelligitur quare officium iudicis, quod latissimè patebat, breuji hac definitione comprehendatur, vt nihil aliud sit, quam iudicare secundùm leges, vt est in princ.de offic.judicis. *Instit.* quia nempe nihil restet quod non fuerit legibus definitum , l.2. de iuris & facti ignorantia ff. & quod erubescere debeamus nisi lege certâ nitamur, Nou. 18. de triente & semisse cap. 5. siue 8. consideremus collat. 3. vel ratione certâ iuris quæ pro lege est , l.7. cum ratio ff. de bonis damnato & l.2. §.14. sed quia diuinæ ff. de veteri iure encl. Cod.ibi, vt si quid in edicto positum non inuenitur, hoc ad eius regulas ejusque conjecturas pos- sit noua instruere auctoritas.

Sed iam aliquid dicere de ipso Iustiniano Imperatore, déque eius satellitibus quos vocat, id est de legitimj operis ministris, ac de Tribuniano præsertim non erit inutile ad operis dignitatem & auctoritatem: nam quamquam parùm referat scire an Iustinianus tantâ iuris peritiâ prædictus fuerit vt operis arbiter esse potuerit, qualē se profitetur dum modò idoneos ministros operj adhibuerit, quales nemo eos fuisse negat: Et quamquam parùm intersit quibus moribus fuerit Tribunianus, vix tamen credibile est Imperatorem adeò pium & grauem vana de se déque suis palam confinxisse, quod nimis impudens & ridiculum foret: Nam manifestè falsum est quod Suidas in verbo Iustinianus scribit, eum nec literas sciuisse, quod conuincitur ex epistola Leonis Papæ quæ incipit, inter claras Cod.de summa Trinitate, cuj inserta est fidei confessio quasi ab eodem subscripta. Item conuincitur, ex l.1. §. ult. si que verò Cod. de Iustiniano Cudice confirmando, his verbis, ipso etiam nostro Codice in singulas prouincias nostro subiectas imperio cum nostra diuina subnotatione

mittendo. Denique ex contentione quadam inter Vigilium Papam & Imperatorem Iustinianum, quam ex Baronio refert chronicum generale ordinis S. Benedictj Gallicum sub anno Christi 529. pag. 139. cuius Imperatoris literis à quodam sibi oblatis Summus Pontifex fidem adhibere noluit, non aliâ ratione quàm quod non essent propriâ manu ipsius scriptæ, quædam, inquit, charta nobis allata est quam à clemetissimo principe nullo modo credimus destinatam: quia nec fuerat pietatis eius manu scripta: quæ ratio inepta & iniuriosa fuisset, si princeps literas nesciuisset quod asserit Suidas. Sed & non mediocrem juris peritiam Iustinianus sibi vindicat. In præfatione quidem institutionum sub finem, ibi, & legimus & cognouimus & plenissimum nostrarum constitutionum robur eis accommodauimus, & l. 2. § 8. sed cùm prospexit Cod. de vet. iure encl. de iisdem institutionibus, ibi, Quod opus ab his perfectum, ut nobis oblatum & relectum est, & prono suscepimus animo, & nostris sensibus non indignum esse iudicauimus. Item de compositione Pandectarum, qui in ipsius palatio & quasi sub eius oculis confecti sunt, sic in princ. l. 2. verf. nostra quoque maiestas Cod. de vet. iure encl. nostra quoque maiestas semper inuestigando & perscrutando ea quæ ab his componebantur, quicquid dubium & incertum inueniebatur, hoc in numine cœlesti erecta, emendabat, & in competentem formam redigebat, & §. 1. omnia. sed cùm omnia percontabamus à præfato viro excelsò suggestum à Tribuniano scilicet, & in 3. constitutione quæ Græca est sub eodem tit. ex versione Contij in princ. sic idem Iustinianus. Inquirentes semper ea quæ ab eis componebantur & id quod erat dubium perscrutantes, omnibus quoque secundūmdatam nobis à Domino Deo & Salvatore nostro Iesu Christo scientiam & intellectus vigorem imponentes competentem formam. Item de Codice secundæ editionis §. his igitur. His igitur omnibus ex nostra sententia confectis, commemoratus Iustinianus Codex à prædictis, &c. omnibus ex nostra iussione & circumductis & additis & repletis, nec non transformatis nobis oblatus est. Item de priore Codice in l. viii. de Iustinia. Cod. confirm. §. ad istum. C. omnia quæ eis mandauimus cū sedula & peruigili industria moderatâque digestione ad prosperum tulerunt terminum & eumdem nouum Codicem nobis obtulerunt, ita compositum, ut & rebus profuturus

esset communibus & nostro conuenisset imperio. Neque vero apud bonum æquumque iudicem plus umquam valebit singularis testis Græculi dictum aduersus Tribunianum, quæ omnium scelerum reum facit, quam præclarum & frequens Iustiniani principis de virtutibus ipsius testimonium, cui etiam fides historiæ accedit. Nam Procopius Cæsariensis temporibus ipsius Iustiniani in hanc sententiam scribit lib. 1. de bello Persico, Prætorij Præfectus, inquit, tunc Ioannes Cappadox: Tribunianus autem Pamphylius Imperatoris Paretrus quem magistratum Romæ Coæstorem Latinj Iurisconsultum vocant. Horum alter Ioannes artium liberalium ac disciplinæ omnino expers fuit: nihil enim è scholis nisi tamè literas ab initio malas & has male scribere didicit, naturæ tamen robore omnium quos scimus vehementissimus, ac nosse opportuna idoneus tum rebus dubijs viam aperire, cum his vitia miscuit ingentia. Nam in primis improbus, ac naturâ maleficus, neque Dei ratio, neque hominū reverentia respectus ullus. Perdere insuper hominum vitas, vrbesque delere ei curæ fuit, ex quo breuiter tempore multas opes cōsecutus est, quas undecimque rapere simul & perdere natus erat. Voluptatibus insuper deditus, ebrietati quoque ac saturitati vomitibus occurrebat & Ioannes quidem talis erat. Tribunianus vero (subjicit Procopius) contraria viroribus & disciplinâ omnium artium nulli secundus. Iustum se etabatur lucrum, singulis diebus leges aliquas aut antiquabat, aut codabat, ut ex usu esse videbat. Donec igitur populus pro colorum nominibus inter se dissidebant, nulla erat ratio eorum qui in Remp. peccabant. Postquam vero simul conspirantes in seditione se conuerterunt, aperte per totam ciuitatem in hos duos probra coniiciebant, ac sedulò ad necem quaerebant. Quamobrem Imperator satis facere cupiens, ambos de magistratu deiecit.

Post alia autem idem Procopius eodem lib. de utroque viro in hunc sensum pergit. Tribunianus autem, & Ioannes sic honoribus dejecti, ut supra memoraui, tempore post eisdem restituti fuere. Sed Tribunianus multis post magistratum viuens annis ex morbo decessit, vir qui nihil à quoquam ingratum est passus, quum naturâ mitis & humanus esset, quibus morib' simul & doctrinâ singulari, vnicum avaritiæ morbum obscurabat. Ioannes vero contraria omnibus grauis & difficilis, avaritiæ crudelitate, perfidiâque infamis. Ex quibus facile est coniucere quare Iustinianus

deinde occasionem arriperit sub leui prætextu emendationem
sui Codicis, ac deinde totius iuris Tribuniano in primis deman-
dare, lucri quidem cupido, sed lucri iusti: moribus verò reliquis
probatisimo & doctrinæ singularis, cuius virtutes Iustinianus ip-
se plerisque locis operis laudat & testatur, l. vn. de emendatio. Codicis
Iustiniani & secunda eius editione & l. 1.2. & 3. Cod. de veteri iure enucl.
& Institutionum proœmio & alibi saxe, & præsertim in l. 2. Cod. de
vet. iure enucl. §. 6. quævnius, vbi enumeratis compositoribus addit.
Omnes autem suæ virtutis testimonium vndique accipiētes. At
reliqui omnes testimonio Tribuniani placiti & probati, l. 1. §.
1. vers. his itaque Cod. de vet. iure enucl. Neque omittēdum in veteri
iure enucleādo, non solūm iurisperitos summos illius sæculi fuisse
conquisitos & Tribuniani delectu principi probatos: sed etiam
ex numero Memorialium quosdam idoneos fuisse adhibitos qui
confectioni operis à Iustiniano elimati & in ordinem per Tribu-
nianum digesti suum ministerium præbuerunt, vt videre est in
Nouella Iustiniani de adiutoribus Questoris, quæ est prima post
Nouellas Iuliani in editione Francisci Pithocci.

Quanta verò Iustiniani pietas & probitas fuerit ex innumeris
operis locis licet colligere, in quibus perpetuam sui diffidētiam,
& in Deo solo confidentiam palam testatur, quod illi solēne est,
& præsertim initio, l. 1. Cod. de veteri iure enucl. Deo auctore, inquit
nostrum gubernante imperium, quod nobis à cœlesti maiestate
traditum est, & bella feliciter peragimus, & pacē decoramus, &
statum Reip. sustentamus: & ita nostros animos ad Dei omnipot-
tentis erigimus adiutorium, vt neque armis confidamus, neque
nostris militibus, neque bellorū ducibus, vel nostro ingenio, sed
omnem spem ad solam referamus summæ prouidentiam Trini-
tatis: vnde & mundi totius elementa processerunt & eorum dis-
positio in orbem terrarum producta est. Ut mirum non sit si in
Sanctorum Cathalogum relatus à Ioanne Fabro dicatur, & si à
multis iam sæculis in Aureliorū schola aliisque iuris ciuilis scho-
lis receptum sit vt earum Bidellj Iustinianum inter Diuos rela-
tum palam proclament, vt videre est in eius vita per Egidium
Perrinum scripta, qui etiam addit ex Antonio Sabellico & Platina
in Bonifacio 2. Iustinianum ipsum non modò jura condidisse,
sed de Christi quoque incarnatione piè simul & eleganter scri-
psisse, quod forte est edictum fidei confessionem conti-

nens quod habetur post dictas Iuliani Nouellas.

At quanta fuerit Tribuniani iurisprudentia colligj quidem potest ex ultimo Cuiaci præjudicio prefatione paratituloru Codicis ad Paulum de Foix: nam eam ætatem non tulisse exercitio rem in iure ciuili palam fatetur: At ego addiderim nec sequētem huc usque, immo nec futuram olim laturam , quām scientia pœnē in dies pessum eat. Ratio præcellentia manifesta: quia Tribuniani tempore ius ciuile vigebat, viuebat & spirabat totum in usu quotidiano positum: adde quod ipse ex viuis fontibus antiquorum prudentum, id est libris integris hausit. Nam habuit penes se duo pœnē millia volumina librorum, quorum nomina antiquiores homines nō dicunt & nescierant, sed nec vñquam audierant : rara ergo & quæ vix poterant inueniri, l. 2. §. 1. verf. sed cūm omnia & §. 13. mirabile & l. 3. Greca. §. 17. hunc enim Cod. de vet. iure encl. habuit ergo vetus edictum perpetuum & eius ordinem imitatus est, l. 1. §. 3. cūque hec materia Cod. de vet. iure encl. Sed & nouum ordinē excogitauit in Codice, d. §. 3. in cuius ordinatione emicuit Tribunianj ingenium, d. l. 1. §. 1. hocque opere Cod. d. tit. quo ex loco constat ordinationem prioris Codicis ab eodem Tribuniano factam fuisse licet Ioanni vulgo tribuatur, ex l. vn. Cod. de nouo Codice facien. Artem ergo juris planè tenuit cuius meminit, l. 1. ff. de iustit. & iure oratio, ad Antecessor. bis aut ter. & l. 2. §. 1. omnia inf. Cod. de vet. iure encl. Artem inquam, quam veterum interpretum, aut recentiorum nullus tenuit, & plerique adhuc dubitant an vlla sit. Adde quod infinitam pœnē materiam digessit in Digesta & in Codicem rejectis similibus & cōtrariis ita ut omnia consentiat, quod factu difficillimum. Item cūm ordinem docendi iuris præscripsit oratio. ad Antecessor. quem nullus veterū aut recentiorum exequi vñquam potuit, quem illi verisimile est in promptu fuisse. At nobis hodie qui nos pro magnis iurisconsultis venditamus, vel sensus multarum rubricarum ignotus est, non modò difficiliorum, vt puta de interdictis, sed & quas quisque se scire putet, vt de transactionibus. Itaque si eorum qui post Tribunianum scripserunt inscitiā, & hodiernā præsertim agnoscere & fateri non erubescimus, Tribunianū quasi numen aliquod iuris suspiciemus & admirabimur, atque ideo intelligere & assequi vt autorem certum contendemus : atque illi nihil ad plenam iuris scientiam defuisse intelligemus.

V L T I M V M æquitatis & prudentiæ iuris ciuilis Romano-
rum à Iustiniano præsertim enucleati & elimati & per Tribunia-
num digesti argumentum est, diuina prouidentia, quæ omnia
suauiter & fortiter ad finem suum disponit, & causa causarum
meritò dici potest. Nam inde omnis, totius iuris origo, § sed natu-
ralia inst. de iure natur. & § singulorum de rerum diuisio. Et Iustinianus
quidem suam iuris veteris enucleationem in quinquaginta
præsertim libris Digestorum maximum & æternum Dei omni-
potentis prouidentiæ argumētum esse profitetur, in l. 1. §. vlt. Cod.
de veteri iure encl. Sed ea prouidentia potissimum emicuit in ipsis
legibus x. 1. Tabularum cōdendis, quarum ferendarum aucto-
rem fuisse Decemuiris Hermodorum quedam Ephesum exu-
lantem in Italia quidam retulerunt, vt paucis scribit Pomponius,
in l. 2. §. 1. exactis ff. de orig. iur. qua de re nos suprà dicere cœpimus:
Sed diuinæ prouidentiæ consilium & stupendū miraculum ple-
niū hoc loco aperiendum est. Nam Hermodorus iste in hanc
rem natus, & diuinitū comparatus, ac mirabiliter seruatus vide-
tur, vt tantæ Reip. legibus fundandæ auctor esset, ac conditor ip-
se verius quam Romulus: leges enim illæ totius juris publicj &
priuatj, atque adeò emendationis Iustinianæ fundus & funda-
mentum. Hermodorus hic Ephesiorum princeps à M. Tullio
fuisse dicitur, lib. 5. Tusculan. questio. propter exuperantiam vir-
tutis ciuibus suis exosus & bonis ab ijsdem multatus est atque in-
exilium pulsus. Addit & aliam causam Heraclitus Physicus (He-
modoro amicissimus) quem Tullius ipse testatur ob scriptas ni-
mirum à se leges quod constat ex epistola ipsius Heracliti quæ
supereft adhuc inter epistolas Græcanicas. Vtrāque causam exi-
lij significare videtur rex Darius in epistola ad Ephesios quos
alloquitur in hanc sententiam. Virum bonum, maximum bo-
num Reip. sermonibus honestis ac legibus mentes bonas effi-
re, atque utiliter & tempestiuè ad bona impellere. Ipsos autem
Hermodorum, non modò eorum optimum, sed & vniuersorum
Ionū, ejecisse è patria, turpèisque calumnias in bonum animum
contulisse. Iubet autem vt Hermodorum reducant, & paternam
ei possessionem restituant, alioqui minatur se copias missurum
quibus resistere non valeant, grauiter conquestus quòd Hermo-
dorum amicum suum in exilium pepulissent. Earum autem le-
gum ferendarum quæ exilii causa fuerunt habuit adiutorem ac

Socium Heraclitum Philosophum quē ea de causa, & in exilium mittere voluerūt, vt ille narrat epistola ad Hermodorū 2. qui Italiā vbi exularet videtur spōte delegisse, vt colligitur ex epistola 3. eiusdē Heracliti, quā cupit se certiore fieri de tēpore discessus in Italiam: omnino enim velle se cum conuenire, & cūm de alijs multis, tūm de legibus etiam pauca secum colloqui. Quales autem illæ leges fuerint, non constat: probabile tamen est eiusdem sententiæ fuisse, cum legibus x i i. Tabularum. Sed omnem admirationem superat insomnium quod sibi visum narrat Heraclitus Hermodoro in epistola 3. cuius partem quæ huc facit sic Theodorus Marcilius vertit epistola ad lectorē in collecta legis x i i. Tabul. Visio mihi. Omnia orbis terræ diademata venire salutatum leges tuas, & ore cluso eas Persarum ritu adorare illas autem perstare in statu majestatis pleno. Subiicit deinde, & Ephesios adoraturos cūm leges illius, omnibus imperabunt, & tunc eos necessitas ad vtendum illis compellat. Addit præterea, Sybillam diuino numine percitam exilium illud inter alia vaticinatam, & sapientiæ testimonium illi à Deo dedisse ante multa sœcula,

Ionia Italia sapientem mittet in oras.

Et nescio an ad hoc tam diuinum vaticinium respexerit Iustinianus, in l 2. §. 15 hac igitur omnia Cod. de veteri iure encl. ibi, hasce itaque leges & adorate & obseruate, omnibus antiquioribus quiescentibus: illud quidem certissimum omnes ferè totius orbis populos & principes easdem leges x i i. Tabularum olim adorasse, & plerosque etiam nunc, diruto quantumuis prisco Romanorum imperio easdem sponte sua adhuc comiter obseruare propter summam ipsarum æquitatem & sapientiam, quæ in toto corpore iuris enucleati à Iustiniano viuit & viget etiam nunc.

FINIS

